

XX. YÜZYIL BAŞINDA İNGİLİZ İSTİHBARATI'NIN  
KÜRTLERE YÖNELİK FAALİYETLERİ

BORA İYİAT

TARAFINDAN

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE  
SUNULAN TEZ

ŞARKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI  
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZİRAN 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

---

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM  
Enstitü Müdür V.

Bu tezin Yüksek Lisans Derecesi için gereken bütün şartları sağladığını tasdik ederim.

---

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI  
Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını kabul ederiz.

---

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI  
Danışman

**Jüri Üyeleri**

Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

## İNTİHAL

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibibu çalışmada orjinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı : Bora İYİAT

İmza:

هذه النامه كتيب

## ABSTRACT

# BRITISH INTELLIGENCE AT THE BEGINNING OF 20th CENTURY KURDISH ACTIVITIES

İYİAT, Bora

MA, Oriental Studies Department

Advisor: Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI

June 2019, 11 + 136 Pages

In this study, the policies of England, which is in the struggle for Global Sovereignty at the beginning of XX Century, are explained and the activities carried out by the intelligence services of the Kurds, which are demographic elements of the Middle East, are examined within the framework of these policies. In this review, the working principles of the intelligence services, the way they operate and the activities of the important British intelligence officers working in the region towards the Kurds are closely examined.

Key Words: England, Middle East, Kurds, Intelligence, Psychological Operation

## ÖZET

### XX YY BAŞINDA İNGİLİZ İSTİHBARATI'NIN KÜRTLERE YÖNELİK FAALİYETLERİ

İYİAT, Bora  
YL, Şarkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI

Haziran 2019, 11 + 136 Sayfa

Bu çalışma içerisinde XX Yüzyıl başında Küresel Hakimiyet mücadelesinde olan İngiltere'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları anlatılmış ve bu politikalar çerçevesinde İngiltere'nin Ortadoğu'nun demografik unsurlarından olan Kürtlere yönelik, istihbarat teşkilatları vasıtasıyla yürüttüğü faaliyetler incelenmiştir. Bu inceleme içerisinde istihbarat teşkilatlarının çalışma prensiplerine, faaliyet biçimlerine ve bölgede görev yapan önemli İngiliz istihbarat görevlilerinin Kürtlere yönelik faaliyetlerine yakından bakılmıştır.

Anahtar Kelimeler:İngiltere, Ortadoğu, Kürtler, İstihbarat, Psikolojik Harekat

Rahmetli Babam, Korkmaz İYİAT'ın aziz hatırasına

هه و النامدی کتیب

## İÇİNDEKİLER

İNTİHAL.....	iii
ABSTRACT .....	iv
ÖZET.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ.....	1

### I. BÖLÜM

1. İNGİLTERE, ORTA DOĞU ve İSTİHBARAT .....	4
1. 1. XX. Yüzyıl Öncesi İngiltere'nin Dış Politikası ve Sömürgecilik.....	4
1.2. İngiltere İçin Ortadoğu'nun Önemi .....	11
1.2.1 Ortadoğu'nun Jeopolitiği.....	12
1.2.2 Ortadoğu'nun Demografisi.....	16
1.2.3 Ortadoğu'nun Demografisinde Kürtler.....	22
1.2.4 İngiltere'nin Ortadoğu Politikası .....	32
1.3. İstihbarat Kavramı ve Temel İstihbarat Faaliyetleri.....	43
1.3.1 Bilgi Toplama Faaliyetleri.....	46
1.3.2 Örtülü Operasyon Faaliyetleri .....	48
1.3.3 Psikolojik Harekat Faaliyetleri .....	51

## II. BÖLÜM

2. İNGİLİZ – KÜRT İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI.....	57
2.1 İngiliz Misyonerler ve Kürtler .....	57
2.2 İngiliz Oryentalistler ve Kürtler .....	61

## III. BÖLÜM

3. İNGİLİZ İSTİHBARATI'NIN ORTADOĞU FAALİYETLERİ .....	66
3.1. XX. Yüzyıl Başında İngiliz İstihbaratı .....	66
3.2 XX. Yüzyıl Başında İngiliz İstihbaratı'nın Bölgedeki Faaliyetleri .....	72
3.3. XX. Yüzyıl Başında İngiliz İstihbaratı'nın Kürtlere Yönelik Faaliyetleri ..	81
3.3.1 E.W.C Noel Tarafından Yürütülen Faaliyetler.....	86
3.3.2 C.J. Edmonds Tarafından Yürütülen Faaliyetler .....	94
3.3.3. E.B Soane Tarafından Yürütülen Faaliyetler.....	106
SONUÇ .....	111
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	116



## ÖNSÖZ

Orta Doğu olarak tanımlanan bölge, Doğu ile Batı'yı, Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu, Rusya ile sıcak denizleri birbirine bağlayan, aynı zamanda Doğu ile Batı arasındaki bütün ticarî ve kültürel bağlantıların yapıldığı bir bölgedir. Yerkürenin en önemli kara ve su yolları üzerindeki hakim konumunun anılan coğrafyaya kazandırdığı eşsiz jeopolitik değer, bölgeyi tarihin ilk dönemlerinden bu yana dünya egemenliği peşinde koşan güçlerin birincil hedefi haline getirmiştir. Bir coğrafi niteleme olarak, Ortadoğu kavramı zorlama bir ifade dahi olsa, bölgenin tarihsel siyasi değeri, kıtalar arasında önemli bir kültürel ve ekonomik geçiş noktası olmasıyla eş değerdir. Batı'nın ihtiyaç duyduğu kıymetli ürünler olan narenciye, ipek, şeker, kağıt, barut hatta sömürgecilik tarihinin ironik bir cilvesi olarak pusula, Uzak Doğu coğrafyasından, Batı'ya anılan coğrafya üzerinden ulaşmıştır. Ayrıca bölge, deniz yolları üzerinden tüm Avrupa'yı, karayolları üzerinden de önemli ekonomik-kültürel-stratejik sahalar olan Hindistan, Çin ve Balkanlar'ı etkileme potansiyeline sahiptir. "Kara altın" olarak tanımlanan petrolün 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren değer kazanmasıyla Ortadoğu'nun, dolayısıyla buradan geçen kara ve deniz yollarının stratejik önemi dünyanın hiçbir yeriyle kıyaslanamayacak derecede artmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte üretim faktörlerinin, emek-yoğun süreçten, makine ve endüstri-yoğun yönündeki dönüşümünden sonra temel ihtiyaç olarak ortaya çıkan enerjinin, XX. yüzyıl başında kömür yerine petrol ile ikamesi sonucu, bu tarihten itibaren petrolü zengin yer altı kaynaklarıyla topraklarında bulunduran Ortadoğu'nun kaderini de değiştirmiştir. Sanayi Devrimi'nin ilk aşaması ile birlikte İngiltere girdiği sömürge yarışında tüm avantajlarını kullanarak elde ettiği sömürgeleri vasıtasıyla elde ettiği hammaddeleri çok kısa süre içerisinde

anakaraya nakledebiliyor ve burada işleyerek, aynı süratle piyasaya sürbilmeyi başarmıştır. Bu noktada da İngiltere hem donanmanın hem de deniz ticaret filolarının sağladığı imkanların kendisine sağladığı imkanları kullanmış ve bu diğer ülkeler için rekabet koşullarını aleyhlerine çeviren bir durumdu ki bu piyasa koşullarına dayanamayan ülkeler, ticareti büyük ölçüde İngilizler'e bırakmak zorunda kalmışlardır. İngiliz yayılcılığı ve özellikle Hindistan karası üzerindeki sömürge plantasyonlarının konumu ile İngiltere, stratejik mevkileri elde tutmak anlamına geldiği gibi aynı zamanda da zorunlulu haline gelmiştir. İlerleyen dönemde sanayi devriminin ikinci aşaması gerçekleşmesi ile birlikte de hammaddelerin işlenmesi için o güne kadar kömüre dayalı yürütülen birer ekonomik faaliyet iken 20. yüzyılın başlarından itibaren yerini yavaş yavaş petrole bırakacaktı. Böylece Küresel hakimiyet yarışındaki ülkeler için askeri, siyasi ve ekonomik alanda stratejik ölçüde önemli değişikliklere sebep olacaktı. Üstelik başta İngiltere olmak üzere, bu yarışın taraflarının hiçbirisi kendi sanayi üretimleri için gerekli petrole sahip değillerdi. Sanayilerinin ucuz ve güvenli yoldan enerji ihtiyacını karşılama isteğinin yanında, deniz yollarının güvende tutulması güdüsü, yakın tarihin en önemli jeopolitik sahasını, bir politik-askeri ve siyasi çatışma alanı haline getirecekti. Bu saha hiç kuşkusuz hem konumu hem de kaynakları ile Ortadoğu olacaktı.

Bugün olduğu gibi geçmişte de Orta Doğu denildiğinde akla gelenler Türkler, Kürtler, Araplar, Farslar ve diğer azınlıklardır. Orta Doğu demografisinde yer alan unsurlardan ve günümüzde bölgedeki tüm emperyal çabalar göz önünde bulundurulduğunda üzerinde en çok senaryo yazılan ve bu yazılan senaryoların uygulanması için özellikle son yıllarda en fazla yönlendirilen etnik unsur hiç kuşkusuz Kürtlerdir. Hem etnik sosyoloji anlamında hem de jeopolitik değerlendirmelerde Kürtler-Kürdistan kimlik ve tanımlamaları anlaşılması oldukça zor kavramlardır ve bu yönleriyle birçok kez incelemeye tabi tutulmuş, üzerinde tezler üretilmiştir. Ortadoğu üzerindeki hakimiyet mücadelesinde İngiltere, Ortadoğu'da yürüttüğü saha çalışmalarıyla bölgenin hassas demografik yapıları üzerine yönelik çalışmalar yürütmüş ve İngiliz İstihbarat Servisi, Arap nüfusun yanında yukarıdaki özel durumuyla Kürt nüfus üzerinde ayrılıkçı çalışmalar yapmıştır. İşte bu çalışma, günü-

müzdeki terminoloji ile psikolojik hareket icrası olarak adlandırılan bu faaliyetleri kapsamında bölgede Birinci Dünya Savaşı sürecinde görev yapan istihbarat subayları Binbaşı E.W.C NOEL, Binbaşı C. J. EDMONDS ve E.B. SOANE yönetiminde yapılan çalışmalar incelenmek üzere hazırlanmıştır.

هه و النامهى كئيب

## GİRİŞ

Orta Doğu, tarihin en kadim coğrafyasıdır. İnsanlık tarihi de, dinler tarihi de sadece Orta Doğu'nun varlığı ile yazılabilir. Ancak bu önemli coğrafyanın kaderi ise hep kanla, acıyla, göz yaşıyla, çatışmalar ve savaşlarla yazılmıştır. Aslında muğlak ve Batı tandanslı bir betimleme olan Orta Doğu kavramı, bir coğrafi tanımlamadan çok bir politik ve stratejik tanımlamanın ürünüdür. Bu bakış açısı, Oryantalizm ya da Şarkiyatçılık olarak bilinen Batı merkezli psikolojik temelde değerlendirilebilecek bir eğilimin sonucudur. Bu alanda en ciddi çalışmaları yapan Edward Said, Ortadoğu kavramının çıkışını değerlendirirken, bunun objektif bir gerçekliği olmayan, kendisini dünyanın merkezi olarak gören egoist ve narsist nitelendirilebilecek Avrupa'nın ürettiği göreceli bir kavram olduğunu ifade etmektedir. “Orta Doğu” diğer bölgeler gibi kendi içinde tutarlı bir tanımlamaya sahip olmayıp üzerine yakıştırılan biçimlendirmeler daha ziyade sübjektif çerçevede olmaktadır. Bahsi geçen kavram, ilk kez 1902 yılında Amerikalıların ünlü deniz istihbaratçısı ve Amerikan Deniz Politikası'nın babası olarak bilinen Alfred Thayer Mahan'ın, National Review isimli dergide yayımlanan “The Persian Gulf and International Relations” başlıklı makalesinde yer almıştır. Mahan, makalesinde, Basra Körfezi'nin dünya ekonomisi ve deniz hakimiyeti üzerindeki büyük rolü ve önemini anlatırken, Orta Doğu (Middle East) kelimesini ilk kez Arap yarımadası ve Hindistan arasındaki bölge için kullanmıştır.

Orta Doğu biraz da ironik olarak günümüzde de çok farklı betimlemelerle tarif edilmiştir. İranlı din sosyoloğu, aktivist ve yazar Ali Şeriati, kendisine katıldığı bir panelde sorulan Orta Doğu neresidir? Sorusunun kapalı hali Doğu neresidir? sorusuna “Batının bombaları nereye düşüyorsa orası doğudur” diye cevaplamıştır. Tarihçi İlber Ortaylı ise Orta Doğu tarifini yaparken, “Dünyanın hiçbir köşesi insanı her an iki bin yıl geriye götü-

rüp sonra tekrar zamanımıza getiren böyle bir zihinsel mekanizma oluştu-  
ramaz. Hiç değilse son iki bin yılın tarihi ve coğrafyası tanınırsa Orta Doğu  
sevilir bilinmezse herkes herkesten nefret eder ve asayişini sağlayacak bir  
yabancı kuvvet beklenir. Ne yazık ki insanların çoğu söz konusu iki bin yılı  
ne merak ediyor ne de bilebiliyor.”

Hangi açıdan, hangi değer ve bilimle bakarsanız bakın Orta Doğu  
yerkürenin en kıymetli noktası ve bu yüzden de uluslararası hesaplaşmanın  
merkezidir. Bu yönüyle tarihin her evresinde dünyaya hükmetmek isteyen  
her devlet, önce söz konusu sahaya hakim olmaya çalışmıştır. Bu hakimiyet  
çabası içerisinde olan devletler, bölgede yaşayan halklardan faydalanarak,  
hedeflerine ulaşma yolunu seçmişlerdir. Bu noktada İngiltere'nin XX yüzyıl  
başlarında Orta Doğu'da Arapları ve Kürtleri kendi menfaatleri için kullan-  
ması, projenin sahipleri için bölgenin o tarihlerde hakimi Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini kırması yönüyle de en optimum yol olarak görülmüştür.

İngiltere için Orta Doğu'nun bir sosyolojik gerçeği olan Kürtler'e  
yönelik çalışmalarda, birlikte yaşama ve ortak kültür olgusu, ilk hedefe ko-  
nulanlar arasında yer almaktadır. Farklı bir millet yaratarak, Türk toplumsal  
birliğini parçalamak bu projelerin eski ve en uzun süreni olmuştur. Bölgede  
faaliyet gösteren İngiliz istihbarat görevlileri için Kürt etnisitesi bölge üze-  
rinde İngiliz politikalarının uygulanabilmesi için kullanılabilir bir araç ol-  
muş ve bu amaçla sahada XX. yüzyılın başlarından itibaren görev yapan  
İngiliz istihbaratçıları bu hedefe yönelik çalışma yapmışlardır.

Bu anlamda bakılması gereken iki ana parametre vardır. Bunlardan  
ilki temel istihbarat bilimi çerçevesinden hareketle bölgede yürütülen çalış-  
malarının analizidir. Bölgede yürütülen faaliyetlerin ana ekseni ise psikolo-  
jik hareket faaliyeti olarak adlandırılan tipolojiye dahildir. İngiliz istihbarat-  
çıları bölgede psikolojik hareket faaliyetleri olarak tanımlayabileceğimiz  
çalışmalarını, bilgi toplama ve değerlendirme faaliyetlerinin hemen ardın-  
dan yürütmüşlerdir. Bu anlamda İngiliz ajanları, ağırlıklı olarak dilsel ve  
kültürel kimliklere yönelerek, Kürtlerin ayrı bir millet olduğu ve tarihsel  
derinliğinin çok eski devirlere dayandığı iddiasını bölgedeki aşiretlere yine-  
leyerek, onları ayrılıkçı düşünce temelinde kışkırtmışlardır.

XX başında küresel hakimiyet mücadelesinin en başat aktörü olan İngiltere'nin özellikle Orta Doğu'daki suni devletler kurarak bölgeye hakim olma çabası birçok akademik çalışmanın konusu olmuş ancak bu noktada incelenen Orta Doğu toplumları genellikle Araplar olmuştur. Oysa ki bölgenin demografik unsurlarından olan Kürtler, tıpkı Araplar gibi İngiliz çıkarları için kışkırtılmak istenmiş ve bu amaçla bölgede İngiliz istihbaratçıları faaliyet yürütmüşlerdir.

Bu noktada tezimizin ilk bölümünde İngiltere'nin XX. Yüzyıl'a kadar gelen dış politikası genel olarak ve Orta Doğu özelinde incelenmiş, bu politikaların evrimi safhalar halinde ele alınmış ve İngiltere için Orta Doğu'nun önemi açıklanırken özetle bölgenin jeopolitik, demografik özelliklerinin yanında, bölgenin asli unsurlarından olan Kürt etnisitesi tarihi, kültürel ve sosyal anlamda farklı iddia ve kaynaklara dayalı olarak incelenmiştir.

İkinci blmde ise tezimizin ana tarihsel erevesi olan XX. Yüzyıl başlarından daha erken devirlerde İngiltere ve Kürtler arasındaki ilk temas ve ilişkiler ele alınmış ve bu ilişkilerin ileride İngiliz politikalarına nasıl yn verdiğine dair bir tespit yapılmıştır.

Tezimizin ana konusunun yer aldığı üçüncü ve son blmde ise İngiliz istihbaratının, Kürtlere yönelik yrttğu faaliyetleri incelemeyen önce temel olarak istihbarat bilimi ve istihbarat teşkilatlarının çalışma prensipleri, alanda çalışan uzmanların yazdıkları ve batılı ülkelerin istihbarat teşkilat mensuplarının eğitim materyalleri üzerinden anlatılmış, bu noktada bölgede yürütülen üç ana faaliyet olan bilgi toplama, örtülü operasyon ve psikolojik hareket kavramları konunun daha net izah edilmesini mümkün kılmak adına örneklerle açıklanmış, buradan hareketle bölgede İngiliz istihbaratının yrttğu faaliyetler, bu anlamda ne çıkan üç önemli kişinin (E.W.C Noel, C.J Edmonds, E.B. Soane) günlükleri ve tarihi kaynaklar incelenerek, yazılmıştır. Bu sayede diğer çalışmalardan farklı olarak, çalışmamız istihbarat bilimi açısından bölgedeki faaliyetlerin değerlendirilmesinin yanı sıra bölgede geçmişte yürütülen faaliyetlerde kullanılan kültür, dil, tarih ve din gibi hassas olguların nasıl bilinçli olarak maniple edilebileceğini göstererek, geleceğe yönelik bir vizyon ortaya koymak amaçıyla yazılmıştır.

## I. BÖLÜM

### 1. İNGİLTERE, ORTA DOĞU ve İSTİHBARAT

#### 1. 1. XX. Yüzyıl Öncesi İngiltere'nin Dış Politikası ve Sömürgecilik

Sömürgecilik kavramı; bir devletin, başka bir devlet onun milletini kendi çıkarları doğrultusunda kullanması, yer altı ve üstü kaynaklarından yine aynı çıkar doğrultusunda faydalanması anlamına gelmektedir.<sup>1</sup> Bu kavram, “emperyalizm” olarak da anılmaktadır. Bu noktada hem tarihçiler hem de siyaset bilimciler emperyalizm kavramının tanımına ilişkin ortaya tam bir netlik koymuş değillerdir. Buna karşılık, söz konusu alanda önemli çalışmalar yapan Robert Robinson emperyalizmi şöyle tanımlamaktadır; “Emperyalizm, genişleyen bir toplumun temsilcilerinin, diplomasi, ideolojik ikna, fetih ve doğrudan yönetim veya kendi insanlarından oluşan koloniler kurma yoluyla kendilerinden daha zayıf toplumların hayati öneme sahip yapıları üzerinde ölçsüz bir nüfuz veya denetim kazanma sürecidir.” Bu tanım, insanlık tarihinden beri süren fetihler vasıtasıyla gelişme ile emperyalizm arasındaki temel ayrımıdır.<sup>2</sup> Aslında içerik anlamında söz konusu olguyu tarihlendirmek Antik Yunan ve Roma dönemlerine kadar gerilere gitmeyi gerektirse dahi Batılı tarih geleneği, sömürgecilik ya da emperyalizmin başlangıcını büyük keşiflere endeksler.<sup>3</sup> İnsanlık tarihinin çok önemli kesitlerinden olan ve yaklaşık olarak iki yüz yıl süren büyük keşifler döneminde, yeni kıta ve topraklar keşfedilecek, imal edilen devasa dayanıklı gemiler sayesinde, aşılabilir sanılan okyanuslar geçilecek ve sonuçta bu yeni dünyaların kaynakları, keşifleri tarafından elde edilmekle kalmayacak, küresel

<sup>1</sup> GÜNDÜZ Ahmet, Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler “Ortadoğu Örneği”, Tarih Okulu Dergisi, Mart Ayı, Yıl:9, Sayı:XXV, İzmir 2016, S. 764

<sup>2</sup> GELVIN James L, Modern Ortadoğu Tarihi 1453-2015 (Çev: Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2016, S.109

<sup>3</sup> FERRO Marc, Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi 13 Yüzyıl – 20 Yüzyıl (Çev: Mina Cedden), İmge Kitabevi, Ankara 2002, S. 19

manada ticaretten söz edilmeye başlanacaktı.<sup>4</sup> Böylelikle yerkürenin her tarafına uzanan yeni toprakları ile sömürgecilik ya da emperyalizmin ilk temsilcileri İspanyollar ile birlikte Portekizliler olacaktı. Hatta ileride İngiltere için kullanılacak olan “Güneş batmayan imparatorluk” deyimini ilk olarak İspanya için kullanılacaktı.<sup>5</sup> İspanya’nın sömürgecilik politikasının temelinde askeri teknolojiler ve bununla gelen sert, acımasız politikalar vardı.<sup>6</sup> Bir yandan silah teknolojisi üstün İspanyolların acımasızlığı, diğer yandan İspanyol denizcilerin Avrupa kıtasından getirdiği hastalıklar, kısa sürede yeni keşfedilen Latin Amerika’nın demografisini değiştirmişti. Yeni kıtaya göç ederek, koloniler kuran İspanyol denizciler karşısında gittikçe eriyen kıtanın gerçek sahipleri olmuştu.<sup>7</sup> Sömürgeciliğin ilk temsilcilerinden birisi de Portekiz idi. Denizcilik başarısı ve kabiliyeti olarak değerlendirildiğinde ise uzak denizlere ilk yelken basan yine onlardı ki bunu dayanıklı gemiler üretmeye mahir mühendislik ilimlerinin yanında, haritacılık başarılarına bağlıydı.<sup>8</sup>

Portekiz ve İspanya’nın sömürgecilikte önde olduğu dönem, uluslar arası ekonomi politik bilimi anlamında değerlendirildiğinde, “merkantilizm” olarak tanımlanan dönemdi. Merkantilizm; ekonomik sistemin temelinde devletin var olduğu ve ekonomik büyümesi ile birlikte gerçekleştiği iddiası taşıyan ekonomik anlayışın karşılığı idi. Hem devlet hem de onun hükmettiği ekonomi için gücün temelinde hazinenin, dolayısıyla kıymetli madenlerin çokluğu vardı.<sup>9</sup> Bu sistemin ortaya çıkışında yeni yerlerin keşfi, ticaret hacmi ve para kullanılmasının artması en önemli faktörlerdi. İşte, altın ve gü-

---

<sup>4</sup> ARNOLD David, Coğrafi Keşifler Tarihi (Çev: Osman Bahadır), Alan Yayıncılık, İstanbul 1995, S. 3

<sup>5</sup> DİZLEK Özkan, Sömürgecilik ve 1763 – 1947 Dönemi Pax-Britanicca: Hindistan Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2018, S. 35

<sup>6</sup> HANKS-WIESNER Mary E, Erken Dönemde Avrupa 1450 – 1789 (Çev: Hamit Çalışkan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, S. 359

<sup>7</sup> HANKS-WIESNER Mary E, a.g.e S. 359

<sup>8</sup> Tarihsahnesii.blogspot.com/2014/12/kesifler-caginda-ispunya-ve-portekiz.html/ Erişim Tarihi: 23.11.2018

<sup>9</sup> SAVAŞ Vural Fuat, İktisatın Tarihi, Avcıol Basım Yayın, İstanbul 1997, S. 138



müş üstünlükleri ile bilinen bu iki ülke sömürgecilik döneminin başında bir adım öne çıkmışlardı.<sup>10</sup>

Bu noktada ticaretin gelişmesi ve sömürgecilik üzerinden zenginleşme faaliyetleri için yapılan deniz seferlerine de ihtiyaç olan kutsal bir amaç bulunmuştu. Bu amaç Hıristiyanlık misyonerliği idi.

“Misyon” sözcüğü, kelimenin etimolojisi itibariyle (gönderme, görevlendirme, bilimsel-dinsel yahut da diplomatik amaçlarla görevlendirilmiş kişi ya da kurullar) olarak karşılık bulur. Aynı kökten türemiş olan “Misyonerlik” ise kavram olarak Hıristiyanlık teolojisi içerisinde, dinsel mesaj ve öğretileri yaymak ülküsü ile özel olarak eğitim verilerek, Hıristiyanlık dışı toplumlara yollanan kişileri tanımlamak üzere kullanılmaktadır.<sup>11</sup> Yukarıda belirttiğimiz gibi dini misyon anlamında Hıristiyanlık, Batı dünyasının modern çağa kadar emperyalist emellerinin belki de en eski maskeleyme metodu olmuştur. Buna verilecek en güzel örnek ise kuşkusuz Haçlı Seferleri’dir.

Tarihin akışına etki edecek "Haçlı Ordusu"nu oluşturan ve Papa'nın çağrısına heyecanla tabi olan Avrupalı krallar, prensler, aristokratlar ise bu büyük seferin sadece altın ve mücevherlerle süslü, doğunun mistik masallarıyla ilgileniyorlardı. Bu noktada Haçlı Seferlerinin sadece üzerine din sosu ile süslenmiş bir emperyalizm organizasyonu olduğundan bahsederken, bunun dinsel çatışma konusunun da bir boyutu olma yönünü de göz ardı etmemek gerekir. Tarih boyunca her benzer emel bir katalizör vasıtasıyla kamufle edilirken, dinsel çekişme ve rekabetler de toplumsal çatışmaların başlamasının veya sürdürülmesinin en önemli aracı olmuştur.<sup>12</sup>

Aynı temel argüman, bu defa da coğrafi keşifler ve sonrasında başlayan sömürgecilik döneminin de ilk kinetiği olacaktı. Haçlı seferlerinin yarattığı güçlü dönüşümle kendine gelen ve ortaçağ karanlığından sıyrılan Avrupa, özellikle Doğu’dan ganimet olarak ele geçirilen yazma eserleri, süratle tercüme ettirmiş ve bilinmez coğrafyalara Hıristiyanlığı taşımak,

---

<sup>10</sup>SÖNMEZ Pelin, Avrupa Birliği’nde Yeni Dönem Post-Kolonyal İlişkiler ve Göç Politikaları Diyalogu (Doktora Tezi), A.B. Akademik Araştırmalar Serisi No:4, T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Ankara 2015, S. 14

<sup>11</sup> TURAN Süleyman, Misyoloji: Hıristiyan Misyon Bilimi, Sarkaç Yayınları, Ankara 2011, S. 13

<sup>12</sup> İYİAT Bora, Din Siyaset Ekonomi Ekseninde Çatışan Ortadoğu, Kripto Yayınları, Ankara 2018, S. 69-70

serüven ve zenginliğe kavuşmak arzusuyla coğrafi keşiflere başlamıştı.<sup>13</sup> İşte, açık denizlere ve yeni kıtalara yönelen İspanyol ve Portekizlilerin bu yolculuklarının bir diğer anlamı da Hıristiyanlığı yeni uygarlıklara götürmekti.

İşte, bu kutsal görev maskesiyle sömürge paylaşım yarışında olan bu iki ülkenin (İspanya-Portekiz) yanında İngiltere de yeni bir aktör olarak sahneye çıkacaktı. Üstelik bu yeni aktörün kısa süre içerisinde neredeyse rakipsiz hale gelmesi, siyasi tarihçileri de şaşırtacaktı. Bu tarihçilerden birisi olan Niall Ferguson “*Avrupa’nın kuzeybatı kıyısı açıklarındaki, yağmurlu bir takım adanın nasıl dünyaya hükmeder konuma ulaştığı, sadece Britanya tarihinin değil, dünya tarihinin de temel sorularından biridir.*”<sup>14</sup> demektedir.

Tarih bilimi temelde İngiliz sömürgeciliğinin 1688 yılı ile başladığı iddiasındadır. Bu tarih, İngiliz Devrimi olarak bilinen önemli siyasal gelişmenin gerçekleştiği yıldır. İngiltere, insanlık tarihinden beri iskan sahası olan Britanya Bölgesi’ne gelip yerleşen Germen kavimlerinden olan Angıllar ile Saksonların birleşmesiyle kurulmuştu.<sup>15</sup> İngiltere tahtında 1485’ten 1603 yılına kadar Tudor Hanedanı, 1603 yılından 1688 yılına kadar da Stuart Hanedanı hüküm sürmüştü.<sup>16</sup> 1688 yılına gelindiğinde ise, İngiliz soyluları, koyu bir katolik olan Kral James’i devirmek için, Londra burjuvazisinin de desteğini alarak, Vali William’ı kışkırtarak, tahtın yeni sahibi olmak üzere ülkeyi işgal etmesini sağlayacaklar ve bu plan başarı ile sonuçlanacak, taht Orange Hanedanı’na geçecekti. “Şanlı Devrim” (Glorious Revolution) olarak adlandırılan bu değişimin akabinde Kral’ın keyfi karar ve uygulamalarının önüne geçebilmek adına bir takım yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılacak ardından da İngiliz Krallığı kesin olarak burjuvazinin hakim olduğu bir parlamentonun kontrolü altına girmişti. Orta-

<sup>13</sup> TURAN Süleyman, a.g.e S. 51

<sup>14</sup> FERGUSON Niall, İmparatorluk: Britanya’nın Modern Dünyayı Biçimlendirışı (Çev: Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, S. 11

<sup>15</sup> DOĞAN Kadir Caner – ŞENTÜRK Suat Hayri, İngiltere’de On Yedinci Yüzyıl Devrimler Çağı ve Parlamentarizmin Gelişimi Doğrultusunda Bütçe Hakkı, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 7 Sayı: 14, Trabzon 2017, S. 357

<sup>16</sup> ARMAOĞLU Fahir, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Timaş Yayınları, İstanbul 2016, S. 28

ya çıkan bu yeni siyasal düzen, ileride bahsedeceğimiz sanayi devriminin ortaya çıkabilmesi için başta vurguladığımız gerekli şartları sağlamakla kalmamış, devlet kapitalist üretim ilişkilerinin özgürce serpileceği bir yapıya kavuşmuş ve sömürgeciliğin önü açılmıştı.<sup>17</sup>

Bazı tarihi kaynaklar, İngiltere'nin sömürgecilik yarışına dahlinin daha önceki dönemlerde ve korsan filoları ile başladığı gerçekliğini ifade etmektedir. Bu anlamda İngiliz hegemonya dönemi başlangıcı, deniz haydutluğu olarak tanımlayabileceğimiz olaylar dizini ile gerçekleşmiştir. 1663 yılında, özellikle Henry Morgan isimli bir Galli tarafından, İspanyol gemi ve plantasyonlarına yönelik sistematik baskın ve yağmalar, bizzat İspanya'nın altın ve gümüş zenginliğinden pay almak isteyen İngiliz iktidarı tarafından da desteklenmiştir. Morgan'ın faaliyetleri sonucunda ele geçen ganimetlerin miktarı arttıkça, bu hal İngiliz Hükümeti'nin Henry Morgan'a bir çeşit korsanlık ruhsatı tevdi etmesi ve böylece yasa dışı bu eylemlerine meşruiyet kazandırmasına kadar uzanmıştır.<sup>18</sup> Bu ileride ayrıntısıyla değineceğimiz ve çalışmamızın konusu olan İngiliz sömürge sahalarında paralı askerler kullanma ve yerel halktan yöneticiler devşirme taktiğinin de miladı olacaktır.

1688 yılında gerçekleşen ve burjuvazi tarafından yönlendirilen devrimin ortaya çıkardığı koşullar, ilk başta denizlerde güçlenerek yayılma politikasını ve bu politika da donanmanın önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştı. Üstelik, İspanya ve Portekiz örnekleri, denizlere hakimiyetin ehemmiyetini gösteriyordu.

Bu fikrin, şekle dönüşmesi ile birlikte yeni imali ile birlikte, haritacılık gibi teknik konularda da çalışmalar yapılmış ve enlem – boylam üzerinden deniz navigasyonu yapabilmek için bir boylam kurulu teşekkül etmişti.<sup>19</sup>

Bir strateji olarak deniz gücüne yönelim sonucunda bir ada devleti olan İngiltere'nin ulusal savunması için de üretilen gemilere, silahlara ve

<sup>17</sup> KAYMAK Muammer, Sanayi Devrimi Neden İngiltere'de Gerçekleşti? Karşılaştırmalı Bir Makro Tarih Denemesi, (Der: Hakan Mihci), İktisada Dokunmak, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011, S. 173

<sup>18</sup> FERGUSON Niall, a.g.e S. 28

<sup>19</sup> nmrn-portsmouth.org.uk/sites/default/files/styles/homepage.pdf, Erişim Tarihi: 25.12.2018

kıyı tesislerine özel yatırımlar yapılmaya başlanmıştı. Kısa süre sonra İngiltere, Avrupa'nın denizcilik endüstrisi anlamında çok büyük ölçekli bir konuma gelecekti ki yeni eklemlere ile İngiliz donanması hem savunma hem de saldırı hareketi kabiliyeti artacaktı.<sup>20</sup> Bu dönemde İngiliz mühendisler, donanmada kullanılmak üzere yeni tip toplar üreterek, harp gemilerinin vurucu gücü de kayda değer biçimde arttırılmıştı.<sup>21</sup> Bunu rakamsal boyutta değerlendirmek ve İngiltere ile rakibi Fransa arasındaki temel ayırımı anlamak açısından önemlidir. İngiltere ve Fransa arasında çatışmaların yaşandığı 1689-97 ve 1702-12 tarihlerinde Fransa, ekonomik kaynaklarının %10'dan azını donanmaya %65'ini orduya harcarken, İngiltere, kaynaklarının %35'ini donanmaya, %40'ını orduya harcamıştı.<sup>22</sup> Bu stratejinin altında var olan temel güdü, en net biçimde 1742 yılında Newcastle Dükü tarafından, "Fransızların bizi denizlerde geçmesi ancak, kara üzerinde korkabilecekleri hiçbir tehdidin kalmaması ile mümkün olabilecektir. Bu anlamda deniz üzerindeki üstünlüğümüz sürmelidir." Şeklinde ifade edilmiştir.<sup>23</sup>

Sömürgecilik oyununa İngiltere'nin dahli ve Avrupa'nın coğrafi keşifler sonrasında ulaştığı yeni yerleri paylaşma yarışı, aynı anda hem yeni ittifakların, hem de yeni çatışmaların doğmasına yol açmıştı. Avrupa'da yaşanan iç savaşlar (özellikle İspanya Veraset Savaşı ve Yedi Yıl Savaşları) sonrasında İngiltere, dönemin gözde toprakları Hindistan hakimiyetini Fransızlar ile yaptığı ünlü Plassey Savaşı ile kesinleşmişti.

İngilizler, sömürgelerinde ileri ki zamanlarda sıklıkla kullanacağı yöntemi Hindistan'da Fransızlara karşı kullanmışlar ve Hindistan'ın Bengal eyaletinin idaresini elinde bulunduran Siracüddeve'yi kendi taraflarına çekmeyi başaramayan İngilizler, onun yerine kendisinin veziri olan Mir Cafer'i satın alacaklar, 1757 yılındaki Plassey Savaşı'nda Mir Cafer savaş meydanını askerleriyle terk ederek, muharebeyi İngilizler lehine çevirecekti. Plassey Savaşı'nı kazanan İngilizler, Mir Cafer'e Kraliçe ve onun ordusuna

---

<sup>20</sup> O'BRIAN Patrick, Fiscal and Financial Preconditions For The Rise of British Naval Hegemony 1485-1815, Economic History Working Papers, Department of Economic History, London School of Economics and Political Science, London UK 2005, S. 3

<sup>21</sup> KENEDY Paul, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (Çev: Birtane Karanakçı), İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, S. 109

<sup>22</sup> KENEDY Paul, a.g.e S. 125

<sup>23</sup> KENEDY Paul, a.g.e S. 134

hizmetlerinden dolayı sonra İngilizler, yardımlarından dolayı Bengal eyaletinin yönetimini vereceklerdi.<sup>24</sup>

Hindistan'ın, İngiliz hakimiyetine geçişi ile birlikte deniz yollarının güvenliği açısından ileride inceleyeceğimiz Ortadoğu coğrafyasının önemi, İngiltere için hayati bir konuma gelecekti.

İngiltere başta olmak üzere, coğrafi keşifler ile başlayan sömürgecilik dönemi, gerçekleşen Sanayi Devrimi ile yeni bir boyuta evrilecekti. Sanayi Devrimi; genel tanımıyla o tarihe kadar bilinen insan ve hayvan gücü faktörlerinin katıldığı üretim biçiminden, makinelerin ağırlıklı faktör olan üretim biçimine geçişi ifade etmektedir.<sup>25</sup> Aslında, Sanayi Devrimi ile sömürgecilik arasındaki karşılıklı etkileşim kadar, İngiltere'nin, sömürgecilik yarışına daha çok adaptasyonu ile Sanayi Devrimi arasında da ciddi bir etkileşim vardır. Bilindiği üzere Sanayi Devrimi 18 yy ortalarında ilk olarak İngiltere'de başlamış ve oradan ihraç olmuştur. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi siyasi devrimler, cumhuriyet fikrinin oluşumu, burjuvazi ile şekillenen yeni toplumsal yapı, denizciliğin gelişmesi ve merkantilizm, hem süreci başlatmış hem de sürdürülmesini sağlamıştır.<sup>26</sup>

Sanayi Devrimi, uygarlık tarihi açısından gerçek manada bir dönemeç olarak kabul edilmektedir. Modernleşme ile sağlanan üretim hızı, giderek daha fazla hammaddenin üretim döngüsü içinde olması gerekliliğini beraberinde getirmiş ve bu çarpan etkisi sömürgecilik yarışı ile bu alanda yaşanan rekabeti arttırmıştı.

XIX. Yüzyıl ile birlikte konjonktürel gelişmeler ve süratle güçlenen donanması sayesinde İngiltere dönemin en büyük sömürge gücü haline gelmişti. Üstelik merkantilist Avrupa'da en önemli rakibi olan Fransa ile sürdürdüğü güç mücadelesinden de galip olarak çıkmış ve Avrupa'nın en bü-

---

<sup>24</sup>ERÇİN Abdulkadir, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri (1600-1858), Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi ISSN: 2149-5866 Cilt:4, Sayı:2 Kış, Bartın 2017, S. 117

<sup>25</sup>KÜÇÜKKALAY Mesut, Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 2 Güz, Isparta 1997, S. 52

<sup>26</sup>AKSOY Abdülkadir, Geleneksel Devletten Modern Devlete: Sanayi Devrimi ve Kamu Yönetimi Düşüncesinde Değişim, Uluslar arası Politik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, Aralık Ayı, Sakarya 2016, S.33

yük gücü haline gelmişti.<sup>27</sup> Bu durum İngiliz dış politikasını temel olarak tek bir parametre üzerine kurmasına neden olmuştu. Bu temel sömürgelerini muhafaza edebilmek için deniz yollarını güvence altına almaktı. Bu noktada İngiltere için en önemli coğrafya kuşkusuz Ortadoğu olmuştu.<sup>28</sup>

## 1.2. İngiltere İçin Ortadoğu'nun Önemi

İki aşamalı olarak değerlendirilen Sanayi Devrimi'nin ilk aşaması ile birlikte İngiltere girdiği sömürge yarışında tüm avantajlarını kullanarak elde ettiği sömürgeleri vasıtasıyla elde ettiği hammaddeleri çok kısa süre içerisinde anakaraya nakledebiliyor ve burada işleyerek, aynı süratle piyasaya sürüyordu. Bu noktada da İngiltere hem donanmanın hem de deniz ticaret filolarının sağladığı imkanların kendisine sağladığı imkanları kullanıyordu. Bu diğer ülkeler için rekabet koşullarını aleyhlerine çeviren bir durumdu ki bu piyasa koşullarına dayanamayan ülkeler, ticareti büyük ölçüde İngilizler'e bırakmak zorunda kalıyorlardı. İngiliz yayılcılığı ve özellikle Hindistan karası üzerindeki sömürge plantasyonlarının yanında Amerika kıtasındaki kontrol bölgeleri yeni bir konjunktürel durum ortaya çıkarıyordu. Bu durum, Doğu ile yürüyen ticaret, pazarları ve buralara erişimi sağlayan ticaret yolları üzerindeki stratejik mevkiileri elde tutmak anlamına geldiği gibi aynı zamanda da zorunluluktaki. İlerleyen dönemde sanayi devriminin ikinci aşaması gerçekleşmesi ile birlikte de hammaddelerin işlenmesi için o güne kadar kömüre dayalı yürütülen birer ekonomik faaliyet iken XX. yüzyılın başlarından itibaren yerini yavaş yavaş petrole bırakacak, böylece Küresel hakimiyet yarışındaki ülkeler için askeri, siyasi ve ekonomik alanda stratejik ölçüde önemli değişikliklere sebep olacaktı. Üstelik başta İngiltere olmak üzere, bu yarışın taraflarının hiçbirisi Çünkü kendi sanayi üretimleri için gerekli petrole sahip değillerdi.<sup>29</sup> Sanayilerinin ucuz ve güvenli yoldan ener-

<sup>27</sup>KAZGAN Gülten, Dünden Bugüne Küreselleşmenin Ekonomik Etkileri, (Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi Ed: Haluk Erlat), TEK Yayınları, Ankara 2005, S.4

<sup>28</sup>SAGAY Reşat, 19. ve 20. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1972, S. 72

<sup>29</sup>ACAR Necmettin, Petrol'ün Stratejik Önemi ve Mezopotamya Petrol Kaynaklarının Paylaşımında Calouste Sarkis Gülsenyan'ın Rolü (1890-1928), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 6 (4) Nisan Ayı, Sakarya 2013 S. 6

ji ihtiyacını karşılama isteğinin yanında, deniz yollarının güvende tutulması güdüsü, yakın tarihin en önemli jeopolitik sahasını, bir politik-askeri ve siyasi çatışma alanı haline getirecekti. Bu saha hiç kuşkusuz hem konumu hem de kaynakları ile Ortadoğu olacaktı.

### 1.2.1 Ortadoğu'nun Jeopolitiği

Jeopolitik; bugünkü ve gelecekteki güç ve amaç ilişkisini politik düzeyde, fiziki ve siyasi coğrafyayı esas alarak inceleyen bilimdir. Kendi iç metodolojisi ile güç unsurlarının, coğrafi platform ve verilerle politikaya çizdiği yönü belirler. Jeopolitik adını verdiğimiz özel alan bir anlamda coğrafyanın bütün unsurları ile aktifleşmesi ve bu unsurlar değerlendirilerek sonuçlar çıkarılması anlamındadır. Fiziki coğrafya, başka bir deyimle coğrafi platformun üzerinde, evrensel ve bölgesel güç merkezlerini karşılıklı olarak değerlendirir, politik düzeyde güç ve hedef ilişkisini kurar. Bir devletin, devletler topluluğunun veya bir bölgenin güvenlik ve gelişme politikasının bilimsel zeminini oluşturur.<sup>30</sup> Daha önceki bölümlerde sömürge-sanayi devrimi ilişkisinde olduğu gibi, jeopolitik olarak tanımlanan alanın doğuşu da bu ilişkinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Çünkü anılan kavramın değer kazanması, bu süreçle yakından bağlantılıdır.<sup>31</sup> Aslında kavramın adı ve bir disipline dönüşmesi yeni dahi olsa fatih ve imparatorluklar, genişleme-fethetme arzusuna sahip olduğundan beri, hedeflerinin hem fiziksel hem de sosyolojik koşullarını kendi lehlerine kullanmayı düşünmüşler<sup>32</sup> ve bu bir politik paradigmaya dönüştükten sonra da özel olarak üzerinde çalışmışlardır. Böylece XIX. yy sonlarında hızla evrilen küresel siyasetin merkezine yerleşen sömürgecilik yarışı ve buradan doğan rekabet, masaların üzerinde duran haritalara daha yakından bakmayı, coğrafya biliminden daha fazla yararlanmayı gerektirmiş ve özü itibariyle ilk olarak İsveçli Rudolf Kjellen

<sup>30</sup> İLHAN Suat, Jeopolitik Kavramı Ve Unsurları, Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel, Kış 2002, Cilt: 8, Sayı: 4, S.318

<sup>31</sup> KÜLEBİ Ali, Türkçe Jeopolitik, Berikan Yayınevi, Ankara 2009, S.3

<sup>32</sup> DEFAY Alexandre, Jeopolitik (Çev: İsmail Yerguz), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2005, S.13

tarafından literatüre konulmuştur.<sup>33</sup> Bugüne kadar bilim insanları tarafından farklı tanımlamalarla jeopolitik kavramı açıklanmaya çalışılmış ancak bunların tamamına yakınında devlet, coğrafya, politika sözcükleri mutlak suretle kullanılmıştır. Bu noktadan da anlaşılacağı gibi, jeopolitik kavramı, bir anda kendi kavram ve dinamikleri olan özel bir alan halinde var olmamış, tam aksine uzunca sayılabilecek teorik ve pratik deneyimsel sürecin sonunda şekillenmiştir.<sup>34</sup> Aslında nasıl tanımlanırsa tanımlansın jeopolitik, coğrafyanın politikaya çevirdiği yönü araştırır ve değerlendirir. Gerçekte de XIX. yüzyılın ikinci yarısında siyasi coğrafya üzerindeki çalışmalar jeopolitiğin oluşumunu hazırlamıştır. Jeopolitik politika üretmez; politika üretecek alanlara veri hazırlar.<sup>35</sup> Coğrafyayı, insanlığın tarihini değiştiren parametrelerden birisi olarak değerlendirmek, bazı entelektüel çevrelerin karamsar bir görüş olarak değerlendirdikleri bir durum olsa da bu bir gerçekliktir.<sup>36</sup>

Olayları doğru analiz etmenin ilk şartı tarih ve coğrafya bilimlerinden faydalanarak ortaya bir projeksiyon koyabilmekten geçer. Bugün yaşananlar ve gelecekte yaşanması muhtemel tüm hadiseler ancak bu iki bilimin ışığında anlaşılabilir. Günümüzde yaşananlar için başvurulması gereken aynı yöntemdir. Bu yüzden önce içinde bulunduğumuz coğrafyayı ve onun yaşattığı şartları doğru kavramak bir zorunluluktur. Tam da bu anlamda 14. yüzyıl düşünürü, devlet adamı ve tarihçisi İbn-i Haldun'un asırlar önce söylediği "coğrafya, kaderdir..." üzerinde yeniden düşünülmesi gereken muhteşem bir sözdür.

Bugün, Orta Doğu olarak adlandırılan bölge, Doğu ile Batı'yı, Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu, Rusya ile sıcak denizleri birbirine bağlayan, aynı zamanda Doğu ile Batı arasındaki bütün ticarî ve kültürel bağlantıların yapıldığı bir bölgedir.<sup>37</sup> Yerkürenin en önemli kara ve su yolları üzerindeki

---

<sup>33</sup> İŞCAN İsmail Hakkı, Uluslar arası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları, Uluslar arası İlişkiler Dergisi, Cilt:1, Sayı:2 Yaz, Ankara 2004, S. 49

<sup>34</sup> HASANOV Ali, Jeopolitik (Çev: Azad Ağaoğlu-Fuat Şammedov), Babiali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012, S.15

<sup>35</sup> İLHAN Suat, a.g.m S.319

<sup>36</sup> MARSHALL Tim, Coğrafya Mahkumları (Çev: Mert Doğruer), Epsilon Yayınları, İstanbul 2018, S. 13

<sup>37</sup> SAKİN Serdar – DEVECİ Can, Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme, History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı/ Relationships of the USA and The Great Middle East Special Issue 2011



hakim konumunun anılan coğrafyaya kazandırdığı eşsiz jeopolitik değer, bölgeyi tarihin ilk dönemlerinden bu yana dünya egemenliği peşinde koşan güçlerin birincil hedefi haline getirmiştir.<sup>38</sup> Bir coğrafi niteleme olarak, Ortadoğu kavramı zorlamam bir ifade dahi olsa, bölgenin tarihsel siyasi değeri, kıtalar arasında önemli bir kültürel ve ekonomik geçiş noktası olmasıyla eş değerdir. Batı'nın ihtiyaç duyduğu kıymetli ürünler olan narenciye, ipek, şeker, kağıt, barut hatta sömürgecilik tarihinin ironik bir cilvesi olarak pusula, Uzak Doğu coğrafyasından, Batı'ya anılan coğrafya üzerinden ulaşmıştır.<sup>39</sup> Ayrıca bölge, deniz yolları üzerinden tüm Avrupa'yı, karayolları üzerinden de önemli ekonomik-kültürel-stratejik sahalar olan Hindistan, Çin ve Balkanlar'ı etkileme potansiyeline sahiptir. Öyle ki, insanlık tarihi Ortadoğu olmadan yazılamaz. İlk yerleşik hayata geçiş, semavi dinler, tarımsal faaliyetlerin başlangıcı, kanunlar ve yazının doğduğu yer burasıdır.<sup>40</sup> “Kara altın” olarak tanımlanan petrolün 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren değer kazanmasıyla Ortadoğu'nun, dolayısıyla buradan geçen kara ve deniz yollarının stratejik önemi dünyanın hiçbir yeriyle kıyaslanamayacak derecede artmıştır.<sup>41</sup> Sanayi Devrimi ile birlikte üretim faktörlerinin, emek-yoğun süreçten, makine ve endüstri-yoğun yöndeki dönüşümünden sonra temel ihtiyaç olarak ortaya çıkan enerjinin, XX. yüzyıl başında kömür yerine petrol ile ikamesi sonucu, bu tarihten itibaren petrolü zengin yer altı kaynaklarıyla topraklarında bulunduran Ortadoğu'nun kaderini de değiştirmiştir.<sup>42</sup>

İşte tüm bu özellikli durumuyla Orta Doğu kavramı bir coğrafi tanımlamadan çok bir politik ve stratejik tanımlamanın ürünüdür. Bu bakış açısı, Oryantalizm ya da Şarkiyatçılık olarak bilinen Batı merkezli psikolojik temelde değerlendirilebilecek bir eğilimin sonucudur. Bu alanda en ciddi çalışmaları yapan Edward Said, Ortadoğu kavramının çıkışını değer-

<sup>38</sup> stratejikortak.com/2016/06/ortadogunun-onemi.html, Erişim Tarihi: 31.12.2018

<sup>39</sup> İDRİSOĞLU Railya Elif, Rusya'nın ve ABD'nin SSCB Sonrası Ortadoğu Politikaları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar arası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Konya 2010, S.15

<sup>40</sup> ÇELİK Hamit, Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, S. 7

<sup>41</sup> TURAN Ömer, Tarihin Başladığı Nokta Orta Doğu, Step Ajans Yayınları, İstanbul, 2002, s.16-17

<sup>42</sup> EMEKLİER Bilgehan – ERGÜL Nihal, Petrolün Uluslar arası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik, Bilge Strateji Dergisi, Sayı: 3, Ankara 2010, S. 59

lendirirken, bunun objektif bir gerçekliği olmayan, kendisini dünyanın merkezi olarak gören egoist ve narsist nitelendirilebilecek Avrupa'nın ürettiği göreceli bir kavram olduğunu ifade etmektedir.<sup>43</sup> “Orta Doğu” diğer bölgeler gibi kendi içinde tutarlı bir tanımlamaya sahip olmayıp üzerine yakıştırılan biçimlendirmeler daha ziyade sübjektif çerçevede olmaktadır. Bahsi geçen kavram, ilk kez 1902 yılında Amerikalıların ünlü deniz istihbaratçısı ve Amerikan Deniz Politikası'nın babası olarak bilinen Alfred Thayer Mahan'ın, National Review isimli dergide yayımlanan “The Persian Gulf and International Relations” başlıklı makalesinde yer almıştır. Mahan, makalesinde, Basra Körfezi'nin dünya ekonomisi ve deniz hakimiyeti üzerindeki büyük rolü ve önemini anlatırken, Orta Doğu (Middle East) kelimesini ilk kez Arap yarımadası ve Hindistan arasındaki bölge için kullanmıştır.<sup>44</sup>

Bilinen yaygın görüş ve bu görüşlerin toplandığı kaynaklar her ne kadar bu terimin etimolojik geçmişinde Alfred Thayer Nayan'ı işaret etse de “Orta Doğu” teriminin ilk olarak İngilizler ve Fransız tarafından kullanıldığı iddiasında mevcuttur. Bu iddiayı ileri sürenler ise tezlerini geçmişten referans savunurlar. Şöyle ki: Geçmişte “Şark meselesi” olarak bilinen kavram zaman içinde Orta Doğu sözcüğü ile ifade edilmeye başlamış günümüzde kullanılan sözcük de Osmanlı Devleti'nin çöküşünün ardından ortaya çıkmıştır. Bu sübjektif coğrafi niteleme İngilizler tarafından ilk defa 9 Mayıs 1916 tarihinde Fransa ile aralarında imzalanan ve Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını öngören Sykes-Picot gizli anlaşmasının akabinde 1920'lerde kullanılmıştır. İngiltere, Osmanlı'nın hakim olduğu topraklar için Near East (Yakın Doğu) sözcüğünü kullanırken, Osmanlı Devleti'nin çöküşünden sonra bu sözcükten sarfi nazar etmiş yerine Middle East (Orta Doğu) terimini kullanmaya başlamıştır. İngiltere için bu kelime Irak, Türkiye ve Suriye'yi içine alan toprakları ifade ediyordu.<sup>45</sup>

Esasında ilk nasıl ya da kim tarafından kullanılırsa kullanılsın tarihi insanlık tarihi kadar eski olan Ortadoğu, bölgeyi ifade eden özellikler ve

<sup>43</sup> SAİD Edward W, Şarkiyatçılık (Çev: Berna Yıldırım), Metis Yayınları, İstanbul 2016, S. 14

<sup>44</sup> ŞİMŞEK Erdal, Türkiye'nin Ortadoğu Politikası - Kum Saati Yayınları. İstanbul, Şubat 2005. S.10

<sup>45</sup>ARSLAN Ezgi, Ortadoğu Kavramının Ortaya Çıkışı, [yenimakale.com/ortadogu-kavraminin-ortaya-cikisi.html](http://yenimakale.com/ortadogu-kavraminin-ortaya-cikisi.html), Erişim Tarihi: 25.05.2013

buna bağılı sınırlar, dünyadaki siyasal duruma, zamana ve bölgeye nereden bakıldığına bağılı olarak değişiklikler göstermiştir. Hangi açıdan, hangi değer ve bilimle bakarsanız bakın Orta Doğu yerkürenin en kıymetli noktası ve bu yüzden de uluslararası hesaplaşmanın Ortadoğu'da görülmesi, dünyanın en çetin çatışmalarının Ortadoğu'da yaşanması hiç te öyle bir rastlantı değil, tüm bu yukarıda bahsedilen özel konumu ile doğrudan ilişkilidir. Ortadoğu'nun özel yapısına ilişkin bir diğer faktör ise kuşkusuz nüfus yapısı ve sosyolojik faktörlerdir.

### 1.2.2 Ortadoğu'nun Demografisi

Günümüzde Orta Doğu olarak adlandırılan topraklar, önceki bölümde belirttiğimiz özellikleri ile tarihin başlangıcından, insanoğlunun tarih yazmaya başladığı binlerce yıllık dönemde sürekli surette paylaşılamayan bir coğrafyaydı. Bölgenin siyasal haritası başlarda Roma İmparatorluğu ve Pers İmparatorluğu olarak iki parçaya ayrılmış iken günümüzden elbette çok farklıydı.<sup>46</sup> Bu iki büyük gücün Ortadoğu üzerinde rekabet halinde olduğu dönemde, bir tarafta Nil Nehri'nin suladığı verimli topraklar üzerinde Mısır Uygarlığı yer alırken, daha eski olarak tanımlayabileceğimiz Babil, Asur, Akad ve Sümer Uygarlıkları da tıpkı Nil deltasındaki Mısır gibi bölgenin iki önemli akarsuyu olan Fırat ve Dicle kıyılarında kurulmuştu. Bölge, Tervat'ta "Aram Nahariyim" (İki Nehir Arası) olarak adlandırılmış iken Helen-Roma Uygarlığı ise bu sahayı, aynı anlama gelen "Mezopotamya" olarak isimlendirmişlerdi. Bölge, o dönemde de hakim güçler ile yerel hanedanlıklar arasında sürekli el değiştiren ihtilafly bir alan olmuştu.<sup>47</sup> Kadim coğrafyanın üzerinde yaşananları anlamak, jeopolitik özellikleri bilmek kadar, o toprakların üzerinde yaşayan halkları da bilmekle de mümkün olabilir. Bugün Orta Doğu denildiğinde akla gelenler Türkler, Araplar, Farslar, Kürtler ve diğer nüfus topluluklarıdır.

Ortadoğu'nun Türkler ile olan münasebeti ve bölge üzerinde Türklerin varlığı birçok yazılı kaynak ve araştırmada Türklerin Anadolu'yu fethetmesi, dolayısıyla bölgeye komşu olması ile başlar gibi gözükmektedir,

<sup>46</sup> LEWIS Bernard, Ortadoğu – İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi (Çev: Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınları, Ankara 2015, S. 37

<sup>47</sup> LEWIS Bernard, a.g.e S. 27-29

bazı kaynak ve araştırmalara göre ise coğrafya özelinde Türklerin varlığı, Türki olarak kabul edilen bazı antik ağ kavim ve devletleri dolayısı ile daha eskiye dayanmaktadır.<sup>48</sup> Bin yılın üzerinde devlet-teşkilat geçmişi olan önce Abbasi varlığı içerisinde yer alacaklar, süre içerisinde de bir yeni devlet kurmayı tercih edeceklerdi. 868 yılında üvey babası Bayık Bey'in naibi olarak Mısır'a vali olarak atanan Ahmed bin Tolun kısa süre sonra Abbasi iktidarına karşı mukim olduğu Mısır'da bir Türk-İslam devleti kurduğunu ilan edecekti. Üstelik süratle sınırlarını genişletme yoluna gidecek; Suriye, Lübnan, Filistin ve Bingazi'yi fethedecekti. Ancak onun ölümünün ardından çıkan ayaklanmalarını oğlu Humaraveyh bastırmakta yetersiz kalacak bu sayede güçsüz kalan devlet, Abbasiler tarafından yıkılacaktı. Tolunoğlu devletinin yıkılmış olması Türklerin bölgede yeni bir devlet kurma heveslerini kırmayacaktı. Çok geçmeden Orta Doğu yeni bir Türk devleti ile tanışacaktı. Bu kez yine Abbasiler tarafından Mısır'a atanan bir başka Türk vali Muhammed, Akşitler olarak bilinen İhşid devletini ilan edecekti. Üstelik o da Tolunoğlu gibi sınırlarını süratle genişletecek hatta aynı yerlerde hakimiyet kurmanın bir adım ötesinde kutsal kentler Mekke ve Medine'yi de kendisine bağlayacaktı. Lakin İhşid Devleti'nin de akıbeti kendsinden nceki Tolunoğlu'na benzeyecek devletin kurucusu Muhammed'in ölümünden sonra başlayan karışıklıklar sonucu kendilerinden yardım istenen Fatimiler, Mısır'a girecek ve zaten gözleri olan toprakları ele geçirerek İhşid devletine son vereceklerdi.<sup>49</sup> Orta Doğu üzerinde ilk büyük etki alanı yaratan Türk Devleti ise hiç kuşkusuz Seluklulardı. Devletin kurucusu Oğuz Türkleri başlangıçta Maveraünnehir'e inecek, ardından ilk olarak İnan sonrasında da Anadolu topraklarında büyük ve güçlü bir devlet teşekkül edeceklerdi. Eğer Mısır topraklarını saymaz isek Orta Doğu'nun tamamı Türk yönetimindeydi.<sup>50</sup> Tarihin bir cilvesi olsa gerek, Selçukluların 1040 yılında Gaznelileri mağlup ederek resmen devletlerini kurmalarından 1243 yılında Ksedağ savaşı sonunda Moğollar karşısında yenilgiye uğramalarına kadar geçen

<sup>48</sup> KUŐU Ayşe D, Türklerin Orta Doğu Hakimiyeti, Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt:1, Sayı:1 , Ankara 2006, S.113

<sup>49</sup> İYİAT Bora, Din Siyaset Ekonomi Ekseninde atışan Ortadoğu, Kripto Yayınları, Ankara 2018, S.

<sup>50</sup> KÖYMEN Altan M, Seluklu Devri Türk Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, S.2

süre içerisinde hakim oldukları 10 milyon km<sup>2</sup>'lik saha bugün “Genişletilmiş Orta Doğu” olan bölge ile hemen hemen aynı sahadır. Selçuklular bu geniş ve önemli toprakların Orta Asya ve Doğu'daki bölümünü uzun süre ellerinde tutamadılar. Çeşitli iç ve dış nedenlerle 1158 yılında Büyük Selçuklu Devleti olarak anılan devlet sona erdi. Söz konusu tarihe kadar Türklerin kurduğu bu devlet, gerek İran'da gerekse de Suriye, Irak ve Anadolu ile Orta Doğu'nun diğer bölgelerinde sağlam bir otorite tahsis etmiş diğer yandan güçlü Bizans'a karşı başarılar kazanmıştı. Selçuklu siyaseti, Orta Doğu'da askeri, kültürel ve ekonomik anlamda şekil değiştirici bir rol üstlenmişti. Büyük Selçuklu Devleti tarih sahnesinden çekildikten sonra aynı soydan gelenler ve Selöuklu Atabeg ve emirleri, Anadolu Selçuklu Devleti olarak varlık göstereceklerdi.<sup>51</sup> Türklerin, Orta Doğu'daki asıl hakimiyetleri ise ulus devletlerin ortaya çıkacağı XX yy başlarına kadar Osmanlı Devleti ile gerçekleşecekti.

Orta Doğu'da en hakim nüfus yapısı hiç kuşkusuz Araplardır. Ancak birçok Orta Doğu halkında olduğu gibi Araplar konusunda da köksel derinliğine ilişkin çalışmalar halen sürmektedir. Bu çalışmalarda yaşanan en büyük güçlük ise tarihsel kaynakların Helenistik dönem öncesinde oldukça karanlık olmasıdır. Bu anlamda çok az sayıda Arap metni M.S 4 yy öncesine gitmektedir. Ulaşılan bu tarihsel kaynak ve metinler ise oldukça kısa ve öz metinlerdir ki tarihsel metodoloji anlamında bu önemli manada güçlük yaratmaktadır. Yine yüzyılımızın başında yürütülen ve merkezi Yemen'in Ma'rip bölgesi olan arkeolojik kazı çalışmalarında anılan bölgede M.Ö 15. yy'a kadar eskiye tarihlenen parlak bir uygarlığın izlerine rastlanmış ve Arap tarihçileri, bölgenin Arapların en eski yurdu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Aynı tez, Arapların atalarının buradan kuzeye göç ederek yayıldığı iddiasındadır.<sup>52</sup> İslamiyet öncesi ağırlıklı olarak Hicaz, Necd ve Yemen bölgelerinde yaşayan Araplar, sosyolojik olarak iki sınıfa ayrılmış, çöl araplarına “Bedevi” kent Araplarına ise “Medeni” adı verilmiştir. Dinsel inanış İslamiyet'e kadar ağırlıklı olarak Putpersetlik olmuş bu dönemde dört büyük put

---

<sup>51</sup> KUŞÇU Ayşe D, a.g.y S.128

<sup>52</sup> ÇAĞATAY Neş'et, İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Mars T ve S.A.Ş Matbaası, Ankara 1957, S. 1

olan Hubel, Lat, Menat ve Uzza Kabe'ye yerleştirilmişti. Yine dini açıdan Arap toplulukları içinde semavi dinlere (Yahudilik, Hıristiyanlık) inananlarda olmuş, Araplar bölgede o tarihlerde bazı devletler kurmalarına rağmen çoğu kez kabileler halinde ve hakim devletlerin altında varlıklarını sürdürmüşlerdi. Milletleri tanımlamakta önemli bir analiz olan dilbilim anlamında Arapları, Arapça'yı temel referans alarak inceleyecek olursak, belirli kesin tespitlere ulaşmak mümkündür. Bu tespitlerden en önemlisi Arapça'nın yapısal analizinde gayet eksiksiz olarak bir Sami dili olduğudur. Bu dil birliği sayesinde de farklı kabile ve topluluklar etrafında yaşayan Araplara ortak bir ad verilmesini için yeterlidir.<sup>53</sup> Araplar toplumsal hayat anlamında incelendiğinde özellikle çölde yaşayan Bedevi kültürünün hakim olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Zaman içerisinde çok fazla erozyona uğramadığını gördüğümüz Çöl hayatı oldukça çetin ve sert bir yaşamdı. Bu durum sosyal ve beşeri ilişkilere de yansyordu. Topluluklar, aşiret halinde sürekli rekabet ve mücadele içinde olsa da kan dökme ve öldürme pek az rastlanan bir durumdu ki bunun en önemli nedeni kuşkusuz sonucunda başlaması muhtemel olan bir kan davasına yönelik çekinceydi.<sup>54</sup> Bu noktada bir kavram olarak "Asabiyet" olgusu ön plana çıkıyordu. Asabiye, anlam olarak; sosyal ve ekonomik olmak üzere bir izole durumu olmakla birlikte, toplumu, küçük parçalara bölmek suretiyle kenetleyerek sağlam tutan bir siyasi yapıdır.<sup>55</sup> Orta Doğu'da Arap medeniyeti ve tarihini iki kısımda değerlendirmek rasyonel olacaktır. Bu iki ana bölüm ise İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası dönemlerdir. Bugün Arap medeniyetinden bahsedenler genellikle İslamiyet sonrası esas alırlar çünkü hem Arap sosyolojisini hem de Orta Doğu'da dengeleri değiştiren ana unsur din faktörüdür. İslamiyet'in doğuşu ve yayılışı bu anlamda önemli siyasal, kültürel, ekonomik ve jeopolitik gelişmelerin ana aktörü olmuştur. Arap demografisini ve Orta Doğu coğrafyasını demografik, kültürel, ekonomik ve jeopolitik anlamda şekillendiren en önemli tarihi olay, İslamiyet'in doğuşu ve yükselişidir. Son din olan İslamiyet'in onun peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v)'e tebliği ve ar-

<sup>53</sup> SOURDEL Dominique, a.g.y S.13

<sup>54</sup> SOURDEL Dominique, a.g.y S.16

<sup>55</sup> ÖZTÜRK Armağan, Düzenin Meşruluğu Bağlamında İbni Haldun Felsefesinin Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı: 63, Ankara 2014, S. 187

dından başlayan baş döndürücü süratli gelişmeler ve değişmeler başta Araplar olmak üzere toplumsal yapıyı tamamen değiştirmiştir.

Orta Doğu demografisinde üzerinde konuşulması gereken halk unsurlarından bir diğeri de İranlılardır. Bugünkü İran, adını yaşadığı çağda büyük bir emperyal devlet ve medeniyet kurmuş olan Perslerden almıştır. Hatta bugünkü İran'a 1935 yılına kadar "Persia" adı verilmiştir. Bugün dilimizde kullanılan Fars sözcüğü etimolojik olarak aynı kökten gelmektedir.<sup>56</sup>

Kendilerinden önce bölgede önemli bir uygrlık olan Medlere son vererek, tarih sahnesinde yerlerini alan Persler, bu tarihten itibaren de hızla sınırlarını genişleteceklerdir.<sup>57</sup> Günümüzdeki İran, tarihsel temel olarak bu önemli imparatorluğun varisi olduğu iddiasındadır. Son yıllarda Amerikan sinema endüstrisinde ciddi gişe başarıları yapan film ve dizilerde anlatılan Persler ve Yunanlılar arası savaşların aktörlerinden en önemlisi olan Persler, Yunan kent devletleri ile yaptıkları efsanevi ögelerle dolu ünlü Marathon Savaşı'nda kesin bir yenilgi alacakları ardından M.Ö 330 yılında Büyük İskender tarafından tamamen yok edilecekler ve sonraki süreçte aralarında Sasani devletinin de bulunduğu bazı devletler kurulacaktır. İranlılar dini açıdan incelendiğinde İslamiyet'e geçişe kadar Zerdüşt dinine inanıyorlardı. Zerdüştlük, dini temel olarak iki Tanrılı bir inanç sistemiydi. Yani düalist bir mantık üzerine şekillenmişti. Bu iki Tanrı'dan birisi iyi diğeri ise kötüydü. Bu nedenle yeryüzünde iyilik ve kötülüğün kaynakları farklıydı. İki Tanrı arasındaki mücadele Zerdüşt inancına göre var oluştan, ebediyete kadar sürecekti.<sup>58</sup>

Bu inanç ritüelleri 630 yılı başlarına kadar yaygın inanç biçimleri iken söz konusu tarihten itibaren Hz. Peygamber'in İslam davetine kadar sürecek, 652 yılında İranlıların Sasani Devleti ile İslam orduları arasında cereyan eden el-Kadesiye savaşı sonunda Sasani yenilgisi ile bölge İslamla-

---

<sup>56</sup> TAŞKIN Ersen, Eski Anadolu Tarihinde Persler, Yüksek Lisans Tezi, T.C Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Konya 1992, S.1

<sup>57</sup> BAHAR Hasan, Eski Çağ Uygarlıkları, Mesa Yayınevi, Konya 2009, S. 263

<sup>58</sup> CAN Cahit, Zerdüştlük ve Zerdüşt Hukuk, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Cilt:25, Ankara 1968, S.273

şacaktır. Günümüze kadar gelen İslam dini İran’da ileride değineceğimiz mezhepsel farklılık ekseninde devam edecektir.

Bu demografik öğelerin tamamı bölgenin en çok bilinen ve üzerine konuşulanlarıdır. Orta Doğu’nun nüfus verilerine yönelik rakamsal incelemeler, çok sağlıklı inceleme yapmayı mümkün kılmamaktadır. Bunun en önemli nedeni bölgenin içerisinde yer aldığı Osmanlı coğrafyası genelinde yapılan nüfus sayımlarında sadece erkek nüfusun yanı sıra, azımsanmayacak ölçüde bir kayıt dışı nüfusun da bulunmasıdır.

Osmanlı Devleti’nde aslında bir bürokratik yapısal özellik olarak daha eski dönemlerden itibaren nüfus sayımları yapıldı. Bu sayımların amacı ise vergi sisteminin düzenini sağlamak ve askerlik çağında bulunan insanları tespit etmektir. Osmanlı Devleti tarafından planlanarak, yürütülen nüfus sayım işlemleri, dönemlere ve hazırlanış amaçlarına göre bazı farklı özellikler taşımaktaydı. İlk zamanlarda tımar sistemiyle bağlantılı olarak ülkedeki vergi potansiyelini görmek üzere tahrirler yapılmış, bunun sonucunda elde edilen bilgilerin ışığında defterler tanzim edilmişti. Tımar sistemi önemini kaybettiği daha yakın dönemlerde ise tahrir işlemleri, avarız sayımları şeklinde icra edilmeye başlanmıştır. Bu sayım şekli doğrudan Osmanlı maliye yapısı ile ilgili idi. Osmanlılar’da vergi ve nüfus tesbitleri aile (hâne) sayımına dayanır, sayımlarda da vergi verebilecek durumda olan nüfus esas kabul edilirdi. Bu sebeple sadece aile reisleri ve ailelerin kazanç sağlayabilecek durumda olan erkek fertleri sayılırdı.<sup>59</sup> Bu sayım türü 18. yüzyıl boyunca devam etmiş ve 19. yüzyıldaki yeni gelişmelerle birlikte sayım işlemlerinin mahiyeti de değişmeye başlanmış, ilk olarak 1828-29 yıllarında bir nüfus sayımı yapıldıysa da savaş nedeniyle tamamlanamadı. Bunun ardından 1830-31’de genel bir nüfus sayımı yoluyla ülkedeki erkek nüfus belirlenmeye çalışıldı. Bu sayımlardan sonra ülkede düzenli bir şekilde nüfus yoklaması yapıldı ve hazırlanan defterler merkeze gönderildi.<sup>60</sup>

Bununla birlikte XIX Yüzyıl ile birlikte daha güvenilir rakamlar ortaya çıkmış, bu kez de Osmanlı’nın toprak kayıpları ve sınırlarının daralma-

<sup>59</sup> islamansiklopedisi.org.tr/avariz—vergi/ Erişim Tarihi: 12.05.2019

<sup>60</sup> GÜNEŞ Mehmet, Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili, Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 8 Sayı: 15, Ankara 2014, S. 221



larına bağılı demografik hareketlilik hızlanmıştır.<sup>61</sup> Buna rağmen aşağıdaki Ubici'nin 1844 XIX. Yüzyıl ortalarında kaleme aldığı eserde görülen bölgesel, etnik dağılım şu şekildedir.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN ETNİK DAĞILIMI (1844)				
Etnik Gruplar	Avrupa	Asya	Afrika	Toplam
Türk	2.100.000	10.300.000		12.400.000
Armen	1.000.000	1.000.000		2.000.000
Ermeni	400.000	2.000.000		2.400.000
Yunan	700.000	400.000		1.100.000
Ermeni	2.300.000			2.300.000
Armen	4.000.000			4.000.000
Armen	1.300.000			1.300.000
Türk	10.000	20.000		30.000
Armen		100.000	3.800.000	3.900.000
Armen		200.000		200.000
Armen		20.000		20.000
Kürt		1.000.000		1.000.000
Armen		21.000		21.000
Armen	214.000			214.000
<b>Toplam</b>	<b>15.500.000</b>	<b>16.050.000</b>	<b>3.800.000</b>	<b>35.350.000</b>

(Kaynak: ELİBOL Numan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi)

Tezimizin ana konusu olan Kürtler de tıpkı Türkler, İranlılar ve Araplar gibi Orta Doğu'nun demografik yapısının unsurlarındandır.

### 1.2.3 Ortadoğu'nun Demografisinde Kürtler

Günümüzde, Ortadoğu coğrafyasındaki tüm emperyal çabalar göz önünde bulundurulduğunda üzerinde en çok senaryo yazılan ve yazılan senaryoların uygulanması için yönlendirilen etnik grup hiç kuşkusuz Kürtlerdir. Bunun yanında etnik sosyoloji anlamında Kürt kimliği oldukça karmaşık, anlaşılması zor bir tarihsel gerçekliktir. Etnik ve sosyolojik açıdan Kürt kimliği konusu birçok kez incelenmeye tabi tutulmuş ve özellikle tarihsel köken anlamında farklı açıklama ve tezler ortaya atılmıştır. Kürtlere ilişkin tarihsel tezleri incelemeyen önce, kısaca bu görüşlere bir göz atacak farklı kaynaklardan beslendiklerini görürüz. Bu yaklaşımlardan Kürtleri, tarihin derinliklerinde kaybolmuş Mezopotamyalı bir takım kavimlere dayandıranlar, Karduk ya da Kardular ile Urartular'ı Kürtlerin atası olarak kabul eder-

<sup>61</sup>ELİBOL Numan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 12 Sayı: 2, Isparta 2017, S. 135

ler. Karduk ya da Kardu'ların yasadığı coğrafya, Dicle nehri ile Cudi dağları arasındaki bölge olup, bu gün bu bölge yine Kürtler tarafından Botan olarak adlandırılmaktadır. Kardular'dan ilk bahseden Yunanlı General Xenophon olmuştur. Sami menşeli olan bu kelime ile Kürt kelimesi arasında etimolojik bir bağ kurmaya çalışan Minorsky böylece Kürtler ve Kürt tarihi için kabul edilebilecek atayı bulmakta gecikmeyecektir. Bir diğer tez siyasi elitistlerin üzerinde en çok konuştuğu Med kökenli olma fikridir. Milattan önce iki binli yıllardan itibaren İskandinavya ve Baltık sahillerinden Rusya steplerini geçerek Kafkaslar ve Azerbaycan üzerinden Batı İran'daki Zağros Dağları'na geldikleri ve Perslerle aynı kökten ve akraba oldukları öne sürülmektedir. Minorsky'de bu tezi kabul eden araştırmacılarıdır. Birinci ve ikinci görüşü birleştirerek Kürtlerin Mezopotamya'nın yerli halkları ile Medlerin karışımı sonucu ortaya çıktığını ileri süren sentezciler de bulunmaktadır: Kürtlerin kökeni ile ilgili en yaygın kanaat, ister Hind-Avrupa kökenli, ister kadim Orta Doğulu olsunlar Subarular, Huriler, Mit-taniler, Haldiler, Urartular, Gutiler, Kurtiler, Karduklar ve Kassitler ile Hind-Avrupa kökenli Medlerin tarih içerisinde bir potada eriyerek günümüzdeki Kürtleri oluşturdukları görüşüdür.<sup>62</sup> Bu fikirler dışında Kürt etnik temelini Arap ve Ermenilere bağlamaya çalışan iki farklı tez de vardır. Kürt kelimesini ilk defa kullanan İslam coğrafyacısı Mesudi, 932 yılında tamamladığı Maruc'üz-Zeheb (Altın Çayır) adlı eserinde Kürtlerin menşei ile ilgili olarak Hz. Süleyman'a atfedilen bir efsaneden söz etmektedir. Efsanede dağlara sürülen kabileden bahsedilerek bu kabileye Arapça, Ekrad anlamına gelmek üzere Kürd denilmiştir. Aynı efsane, Şerephan Bitlisi'ye göre; Kürtler, beyinlerinin alınıp Dahhak (Bivrasb)'ın iki omuzu üzerinde meydana gelen kansere benzer bir çibana sürülmesi için öldürülmekten, boğazlanmaktan, başları kesilmekten kaçarak dağlara ve engin yerlere dağılan insanların soyundan gelmişlerdir.<sup>63</sup> Yafetik Okulu'nun önde gelen temsilcisi N. J. Marr'ın da aralarında olduğu bir kısım araştırmacı ise, Kürtleri Kafkas halklarına daha yakın bulmakta, Ermeniler ve Gürcülerle akraba olduklarını ileri

<sup>62</sup> AĞCA Akın, Şark Meselesinde Kürtçülük (1787-1923), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T. C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı, Bursa 2012, S. 49-54

<sup>63</sup> Şerephan, Şerefname, (Çev: M. Emin Bozarlan), Hasat Yayınları, İstanbul 1990, S.17

sürmektedir. Tüm bu görüşlerin dışında ki yukarıda sıraladıklarımızın hiçbiri tam olarak bilimsel bir temele oturmamıştır. Son tez Kürtlerin aslında Turani bir temelden geldikleridir. Bu görüşü savunanların ortaya koydukları bilgi ve belgeler daha önce sıralanmış olan iddiaları ileri süren Minorsky ve Nikitin gibi Kürdologlarınkine oranla çok daha bilimsel kaynaklarla desteklenmiş ancak sonuçsuz kalmıştır.<sup>64</sup>

Kürtlerin tarihsel kökleri yukarıda kısaca ifade ettiğimiz gibi daha çok zorlama bir takım tezler üzerine bina edilmiş durumdadır. Bu tezlerin tamamına yakını, emperyalist amaçlarla bir millet ve o millete dönük milliyetçilik yaratma çabasıdır. Bu anlamda söz konusu tezlere daha detaylı bakmadan önce millet ve milliyetçilik kavramlarını anlamak önemlidir.

Millet olarak adlandırılan ve aynı adla özetlenen kavram üzerine günümüzde hala çok farklı yorumlamalar ve algılamalar vardır. Söz konusu kavramın niteliğinin fazlasıyla dinamik ve çok boyutlu olması bu tartışmalardaki en büyük faktördür. Benedict Anderson, bu alanda yapmış olduğu akademik çalışmalarında, millet kavramını tanımlarken onu hayal edilmiş bir topluluk olarak niteler.<sup>65</sup> O'na göre milletler gibi millet kavramı da tamamen sonradan suni olarak üretilmiş kavramlardır ve gerçekte hayal ürünüdür. Bu tezi desteklerken de pekiştirmek amacıyla bu hayali milletin birer üyesi olduğunu iddia eden bireyler birbirlerini asla tanımazlar iddiasında bulunur. Bu bireylerin birbirlerini tanıdıkları ve tanımladıkları ortak dedikleri kavramlar dahi Anderson'a göre ettikleri sonradan yaratılmıştır.<sup>66</sup> Burada öne sürülen tezin karşılığında ayakları yere daha sağlam basan bir millet tanımına ihtiyaç vardır. Her ne kadar yukarıda bahsettiğimiz gibi bu kavramın tanımı hala tartışılabilir olsa da bu bir milletin hayali olduğunu, romantik bir yaklaşımın sonunda beliren ihtiyaçların karşılanabilmesi için ortaya atılmış bir fikir olduğunu asla göstermez. Çünkü millet denilen kavram laboratuvar ortamında suni koşullar altında yaratılmış bir sonuç olmanın çok ötesinde birçok farklı birleşenin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır ki bu bileşenlerin tesadüfen aynı yerde buluşması imkansız derecesinde zordur. Bilim in-

---

<sup>64</sup> AĞCA Akın, a.g.y S.49-54

<sup>65</sup> ANDERSON Benedict, Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması (Çev: İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul 1993, s.12

<sup>66</sup> ANDERSON, a.g.e S.12

sanları bilirler ki bu kadar farklı parametreleri aynı anda bir labaratuvar ortamında bile bir arada tepkimeye sokmak oldukça güç bir iştir. O halde başka bir tanıma ihtiyaç vardır. Millet; tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlesel bir kültürü, ortak bir ekonomisi ile aynı yasal hak ve zorunlulukları paylaşan topluluktur.<sup>67</sup> Yukarıdaki tanımlama içerdiği unsurlar anlamında oldukça önemlidir ancak millet gibi soyut bir olguyu tanımlamak için başka faktörlere de ihtiyaç vardır. Tüm bu faktörlerin yanında dil birliği de millet olmanın en önemli göstergelerinden birisi hatta en önemlisidir. Bir milleti ayakta tutan, onun varlığını ve devamını sağlayan, mensup olma hazzını veren ve bireylerini birbirine yaklaştırarak onlar arasında birlik yaratan unsur dildir. Sosyal bir varlık olan insan tabiatı gereği toplu hâlde yaşamaya ihtiyaç duyar. Çevresinde kendiyile aynı değerleri paylaşan insanların bulunmasını ister. Bu ortak değerlerin oluşturulmasında, paylaşılmasında, nesilden nesile aktarılmasında, milletin varlığını devam ettirmesinde dil, çok önemli bir görevi yerine getirir. Böylelikle millet olmanın birinci şartı, aynı dili konuşmaktır. Milleti oluşturan bireyler arasında birleştirici bir rol üstlenen dil, aynı zamanda ortak şuurun, millî şuurun ortaya çıkmasına hizmet eder. Yani, milleti oluşturan koşulların anlaşılmasının da yolu dildir. İşte dilin başını çektiği bu faktörlerin tamamına milletin unsurları denilmektedir. Bu unsurlardan bir diğeri de kültür ve tarih birliğidir. Bu özellik daha sonraları geliştirilen tanımların içerisinde yer almış ve özellikle sosyal birlikteliklerin sağlanması, bilinç kazanmasının yanı sıra aidiyet güdüsünün beşeri hafızalara yerleşmesindeki önemli bir faktördür. Tarih, milletlerin hafızasıdır. Hafızasını kaybeden milletler; dostlarını-düşmanlarını ayırt edemezler, alacaklarını-vereceklerini bilemezler, istikballerini de planlayamazlar. Hafıza kaybı, vizyonun yok olması demektir.<sup>68</sup> Tarih, aynı zamanda ortak milli övünçlerimizin de, üzüntülerimizin de kayıt altına alınması anlamına gelmektedir. Bu ortak bilinç tabiatıyla fertler için birleştirici olduğu kadar bir milleti diğer milletlerden ayıran özellikler olarak da kabul edilebilir. Bu şekilde bir millete ait anlam, değer ve semboller vasıtasıyla özgü

---

<sup>67</sup> SMITH Anthony D., Ulusların Etnik Kökeni – Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2002, S. 39

<sup>68</sup> ÇELİK Mehmet, Tarih Bilinci ve Kültürel Genetik, [unalkazdal.com](http://unalkazdal.com), Erişim Tarihi:13.05.2014

kültürün varlığından da söz edilebilir.<sup>69</sup> Özetle kim olduğunuzun farkına varılması, aidiyetlerin netleştirilmesi ve milli sınırların çizilebilmesinin yolu kültür birliği ya da farklılığıdır. Çünkü “Çağdaş dünyada kim olduğumuzu, müştereken paylaşılan eşsiz bir kültür aracılığıyla bilebiliriz. Bu kültürü keşfederek kendimizi, ‘otantik kendiyi’ keşfederiz.”<sup>70</sup>

Milletin belirleyici unsurlarından birisi olarak kabul edilen bir diğer faktör ise soy birliğidir. Bu unsur belki de diğer unsurlara oranla üzerinde en fazla tartışılan olanıdır. Soy kavramı daha mikro düzeyde bir panoramadan bakıldığında kolay tespit edilebilir bir halde olmasına karşılık, makro anlamda oldukça flu bir görünüm kazanır. Soy birliği unsuru, henüz devlet oluşturamamış milletlerde güçlü bir şekilde vurgulanmakta, ancak bir kez devlet halinde örgütlendikten sonra genellikle yerini hukuki açıdan tanımlanan vatandaşlık unsuruna bırakmaktadır. Ancak tanımlanması güç bir unsur olan ve sosyolojik verilerle tanımlanmaya çalışılan soy birliği ile hukukî yönü ağır basan vatandaşlık arasında belli bir etkileşim olmakta, hukuk metinlerine yansıyan bazı paralellikler kurulmaktadır.<sup>71</sup>

Milletin içsel unsurlarından sonuncusu din unsurudur. İlke olarak din kurumu, millet düşüncesiyle doğrudan ilişkili olmayan bir kurumdur. Düşünsel açıdan millet, tikelci bir kavramdır. Buna karşılık, din kurumu ve özellikle büyük dinler, evrenselci kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.<sup>72</sup> Bu durum bir milletin birliktelik ya da farklılığını değerlendirme noktasında çoğu kez kafaları karıştıracak bir durum olarak ortaya çıksa dahi aslında bu daha çok modernleşme sonucu ortaya çıkan sekülerizm ve laiklik kavramlarının yarattığı bir durumdur.

Millet kavramı üzerinde değerlendirilmesi gereken bir diğer önemli durumda söz konusu sosyal grubun birlikte yaşam iradesi ve isteğidir. Aynı toprağın üzerinde birlikte yaşayan, tek bir bayrağın gölgesinde huzur bulan, o bayrağın göndere çekilmesinde çalınan ulusal marşın her notasında farklı

---

<sup>69</sup> BOSTANCI M. Nadi, Toplum, Kültür ve Siyaset – Vadi Yayınları, Ankara 1995, S.69

<sup>70</sup> GELLNER Ernest, Milliyetçiliğe Bakmak (Çev: Simten Coşar) – İletişim Yayınları, İstanbul 1998, S. 25

<sup>71</sup> STRAUSS Claude L, Irk, Tarih ve Kültür (Çev: Işık Ergüden) – Metis Yayınları, İstanbul 1997, S.65

<sup>72</sup> GEDİKLİ Ercüment, İslam Asabiye Milliyetçilik – Taş Medrese Yayınları, Ankara 1990, S. 33

bir his yaşıyan, vatan adı verdikleri coğrafyanın hangi köşesinde yaşarsa yaşasın kendileri ile aynı hisleri, geçmişi ve kaygı, sevinç, kederi paylaştığını bilenler birbirlerine görünmeyen ama kuvvetli bağlarla bağlanırlar. Böylece milliyetçilik denilen olgu ortaya çıkar. Bu sonuçla birlikte milliyetçilik duygusunu taşıyan herbir fert kendisini koskocaman bir ailenin üyesi olarak algılar.<sup>73</sup> Bu büyük aileye aidiyet güdüsü, aynı fikriyata sahip diğer kişilerle birlikte kendi ailelerini diğer bir ifade ile milletini yüceltme, güçlendirme ve vatanını koruma refleksini geliştirir, bu konuda her türlü fedakarlığa katlanabilme duygusunu da arttırır.<sup>74</sup>

Bilindiği gibi bir coğrafya üzerinde mukim bir toplumsal yapıyı incelemek için belli parametrelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlardan ilki demografik analizdir. Yunanca halk anlamına gelen (Demos) ve yazmak anlamına gelen (Graphy) köklerinden birleştirilerek türetilen bir kelime olan demografi (Demography) insan nüfusunu birçok farklı özelliği ile inceleyen bilim dalıdır. Özetle demografi, nüfusun büyüklüğünden dağılımına veya yapısal sürece kadar nüfus ile ilgili neredeyse her şeyi kapsamakta ve bu yönüyle antropoloji, biyoloji, ekonomi, coğrafya, tarih, psikoloji, halk sağlığı, sosyoloji ve istatistik dâhil çok geniş bir yelpazedeki disiplinler aralığında yer almaktadır.<sup>75</sup> İşte biz çalışmamızın demografi bölümüne ilişkin bölümünde daha çok sayısal veriler yerine, coğrafi dağılımın üzerine odaklanacağız. Zaten, Kürtlerin nüfusuyla ilgili hesaplamalar büyük değişiklikler göstermekte ve I. Dünya Savaşı öncesi hem de sonrasında farklı rakamsal değerlendirmeler ortaya atılmaktadır. Özetle Kürtlerin nüfusuna ilişkin nicel veriler net olarak ortaya konabilmiş değildir.<sup>76</sup> Kürtlerin kökeni ile ilgili yukarıda belirttiğimiz çevreler, coğrafi tanımlamalar konusunda da çalışmalar yapmışlar ancak tarihler tespitlerde olduğu gibi Kürt sınırlarına ilişkin coğrafya çalışmalarının da güçlüklerini ifade etmişlerdir. Bu açıklamayı

<sup>73</sup> IRMAK Sadi, Atatürkçülüğün İlkeleri, ATAM Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 15 Temmuz, Ankara 1998, S. 508

<sup>74</sup> ARSLAN Süleyman, Atatürk Milliyetçiliği, 100. Yıl Atatürk Konferansları, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, S.18

<sup>75</sup> EROL Sevgi Işık, Küresel Bir Sorun Olarak Demografik Dönüşüm: Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Önlemler, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, Sayı 37, Ankara 2016, S. 77

<sup>76</sup> JWAIDEH Wadie, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi (Çev: İsmail Çekem – Alper Duman), İletişim Yayınları, İstanbul 2016, S. 34

şerh olarak koymak kaydıyla Kürtlerin yaşadığı coğrafya için yaptıkları tanımlamada; Kuzeydoğu'da Ağrı Dağı'ndan başlayarak güneye yönelen ve aynı hat üzerinde Zağros'a kadar uzanan ve Batı istikametinde de İskenderun Limanı'na varan bir alandan bahsedilmektedir ki anılan saha yaklaşık 400.000 kilometrekarelik bir coğrafyayı kapsamaktadır.<sup>77</sup>



(Kaynak: M.S LAZAREV – Ş.X MIHOYAN, Kürdistan Tarihi, Avesta Yayınları 2010)

Minorsky'e göre ise Kürtler, Bugünkü Türkiye'nin doğu bölgesinin tamamında ikamet etmektedirler. İran coğrafyasındaki Kürtler ise ağırlıklı olarak ülkenin kuzeybatısında yaşamaktadırlar. Tebriz içerisinde ve Tahran'ın dış mahallelerinde Kürtler yaşamaktadır. en doğusunda mukim Belucistan'da önemli bir Kürt aşireti vardır. Irak'ta ise Kürtler, ülkenin kuzey ve kuzeydoğusunda özellikle Duhok, Zaho, Mazuri Cer, Amadiye, Aqra, Sincar ve Süleymaniye'de yaşamaktadırlar. Bağdat ve Musul'daki Kürt nüfus azımsanmayacak kadar çoktur. Suriye'de ise Kürtler ağırlıklı olarak ülkenin kuzeyinde yerleşik haldedir.<sup>78</sup>

Kürtlerin yaşadığı yer anlamına gelen Kürdistan tanımının ilk kullanımının XII Yüzyıl başında, bugünkü İran sınırları içerisinde bulunan

<sup>77</sup> QUASIMLO Abdurrahman, a.g.e S. 34

<sup>78</sup> MINORSKY Vladimir Fedorovich, Kürtler ve Kürdistan (Çev: Kamuran Fıratlı), Doz Yayınları, İstanbul 1995, S. 13-16

Hemedan Bölgesi civarındaki Bahar Kalesi'nin mukim olduğu dağlık saha için yapıldığı anlaşılmaktadır. 1340 yılında Hamdullah el-Müstevfi tarafından telif edilen eserde, İlhanlı Bölgesi'nin Irak-ı Arab, Huzistan, Irak-ı Acem ve Diyarbekir ile sınırlı bölge aynı adla tarif edilmiştir.<sup>79</sup> Osmanlı belgelerinde ise 1515 yılından itibaren idari taksimatta Cemaat-i Kürdan isimli bir tanımlamaya rastlanmış ve Çemişgezek, Hizo, Atak, Palu, Süleymaniye, Birecik, Eğil, Çermük, Hısn-ı Keyfa, Care, Çapakçur, Fusul, Hilvan, Bitlis, Sason, Cezire, Hizan, Siverek, Hoytun, Zırık, Musul, Çüngüş, Puşadı, Haçuk, Sincar, Aşiret, Ulus ve Genç bu kapsamda tanımlanmıştır.<sup>80</sup>

Osmanlı döneminin ünlü seyyahı Evliya Çelebi'nin eserinde de Kürtlerle ilgili tespitler vardır. Evliyâ Çelebi'nin seyahat ettiği yerler arasında Kürtlerin yaşadığı coğrafya için yaşadıkları yer anlamında Kürdistan tabirini kullanmıştır. Evliya Çelebi, Erzurum'dan Mısır'a, Çorum'dan Kazvin'e kadar geniş bir coğrafyada yaşayan Kürtlerden bahsetmiştir. Osmanlı Devleti'nin dokuzuncu hükümdarı Sultan Selim'in eliyle 1514'de Osmanlı topraklarına dahil olan Kürt coğrafyasını Evliya Çelebi'nin gözünden öğrenmek mümkün olmuştur.<sup>81</sup>

Evliya Çelebi, özellikle Diyarbakır, Van ve Bitlis illeri başta olmak üzere Kürt nüfusunun ağırlıklı olarak yaşadığı coğrafyalara yaptığı seyahatlerde, önemli sosyal, kültürel ve demografik tespitlerde bulunmuştur. Çelebi, Kürtlerin yaşadığı sahayı tarif ederken, "Diyar-ı Kürdistan" olarak adlandırmıştır. Seyahatnamesinde ise söz konusu saha için; *"Bu büyük memleketin, bir ucu Erzurum diyarından Van diyarına, Hakkâri diyarı, Cizre, İmadiye, Musul, Şehrizar, Harir, Erdelan, Bağdad, Derne, Derteng ve Basra'ya varıncaya kadar yetmiş konak yerde bu dili, yani Kürtçe'yi konuşan insanlar bulunur. Irak-ı Arap ile Osmanoğlu arasında bu yüksek dağlar içinde 6 bin adet Kürt aşiret ve kabileleri sağlam bir engel olmazsa Acem*

---

<sup>79</sup>KILIÇ Orhan, Osmanlı Belgelerinin Dili ve Işığında Kürdistan Kavramı, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Düünden Bugüne Ortadoğu Sempozyumu, Bildiriler, Elazığ 2015, S. 445

<sup>80</sup>KILIÇ Orhan, a.g.m S. 449

<sup>81</sup> AKBAŞ Mehmet, Evliya Çelebi'nin Gözüyle Kürtler ve Kürdistan, Artuklu Akademi Dergisi, Sayı: 2(1), Mardin 2015, S. 4



*kavmi Osmanlı diyarını istila etmeleri çok kolaylaştırdı*”<sup>82</sup>Bu ifade aslında Kürtlerin yaşadığı bölgenin jeopolitik anlamda Osmanlı açısından önemini de ortaya koymakta bunun da Evliya Çelebi tarafından da tespit edildiğini göstermektedir.

Evliya Çelebi, bu önemli bilginin dışında sadece Anadolu ve Osmanlı coğrafyasında yaşayan Kürtler değil, İran topraklarında yaşayanları da tarif etmiştir. Burada bulunan Kürtlerin; Türk, Acem ve Araplarla içiçe yaşadığı söylemiştir.<sup>83</sup>

Kürtler ile ilgili tespitlerde bulunurken, dil konusunu da incelemek gerekmektedir.

Kürtçe; etimolojik değerlendirme ölçeğinde ağırlıklı olarak Hint-Avrupa dil ailesinden kabul edilmektedir. Aynı tespiti yapan dilbilimcilere göre, Kürtlerin konuştuğu dil arı değil karma olarak nitelendirilmektedir. Bu hal, hem dilin gramer yapısından hem de sözcük dağarcığından kolaylıkla anlaşılmaktadır.<sup>84</sup> Yazı dilinde de farklılıklar bulunan Kürtçe’de üzerinde yaşanan coğrafyaya göre tarihsel süreçte farklı alfabeler kullanılmıştır. Bu anlamda Suriye’de yerleşik olan Kürtler, Arap ve Latince alfabelerini, Irak topraklarında mukim olanlar Arap alfabesini, İran’da yaşayan Kürtler Arap alfabesini, Ermenistan’da yaşayan Kürtler Latin alfabesi ve Kril alfabesini, Türkiye de yaşayan Kürtler ise çoğunlukla Latin alfabesini kullanmakla birlikte az sayıda grup Arap alfabesini de kullanmaktadır.<sup>85</sup>

Temel olarak Kürt dili iki ana lehçeye ayrılmış olarak kabul edilmektedir. Bunlar; Kurmançi ve Sorani’dir. Evliya Çelebi ise seyahatnamesinde daha fazla lehçeden bahsetmiş ve bu lehçeleri; Zaza, Lulu, Hakkari, Avniki, Mahmudi, Şirvani, Cezrevi, Peşani, Sencari, Hariri, Erdelari, Surani, Halifi, Cenvani, İmad, Raziki olarak sıralamıştır.<sup>86</sup> Yine aynı alanda çalışmaları bulunan Ziya Gökalp, Kürtlerin birbirlerinin dillerini anlayama-

<sup>82</sup>ÇELEBİ Evliya, Seyahatname (Hazırlayanlar: Robert Dankof-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, S. 110

<sup>83</sup>ÇELEBİ Evliya, a.g.e S. 487

<sup>84</sup>BURAN Ahmet, Kürtler ve Kürt Dili, Turkish Studies Dergisi, Volume 6/3 Yaz, Ankara 2011, S. 43

<sup>85</sup>BOLELLİ Nurettin, Alfabe’nin İcadı ve Tarih Boyunca Kürtlerin Kullandığı Alfabeler, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, Yıl:1 Cilt:1 Sayı:1, Ocak Ayı, Bingöl 2015, S. 24

<sup>86</sup>ÖZDEMİR Ali Rıza, a.g.e S. 170

malarını lehçeden öte lisan farklılığına yorumlamış, lehçe zannedilen farkların tamamen dil farkları olduğunu iddia etmiştir.<sup>87</sup> Batılı Kürdolog McDowall, İrani bir dil olarak tanımladığı Kürtçe'nin karşılıklı anlaşılacak kadar farklı bir lisan olduğunun altını çizmiştir.<sup>88</sup> Yine Kürt tarihi ve sosyolojik, kültürel özellikleri konusunda araştırma yapan Batılı uzmanlardan Marr, Kürtlerin; Gürcüler, Ermeniler gibi Ön Asya yerlisi kavimlere akraba olup önceleri onlarla aynı dili konuştuklarını daha sonra coğrafya ve kültürel değişimin etkisinde kalarak İrani bir dili benimseyen bir topluluk olduklarını iddia etmiş ve Kürt dilini İran etkisiyle değişmiş bir dil olarak nitelendirmiştir.<sup>89</sup>

Bölgede farklı nedenlerle bulunmuş ya da seyahat etmiş Batılı gözlemciler, Kürt insanı ile ilgili sosyolojik, kültürel ve karakteristik özellikleri de eserlerinde veya raporlarında yazmışlardır. Bu kişilerden birisi olan ve 1802 yılında Papa VII. Pius tarafından misyoner olarak Musul'a gönderilen Giuseppe Companile burada tanıyıp, gözlemlediği Kürtleri şöyle tasvir etmiştir; *“Kürtlerin hemen hepsi cahil, tembel, uyuşuk, inatçı, hain ve yaptıkları sözleşmelere uymayan çobanlardır. Öte yandan küfür etmek, onların dilinde bir nakarata dönüşmüştür. Hayvanlardan daha da beter bir biçimde her fırsat bulduklarında yemek yerler. Ne kadar yağlı ve mide için ağır şey varsa severler. Aralarından birçoğu hırsızdır çünkü başka meslek bilmezler. Bununla beraber savaş sırasında cesur, atak ve pek enerjiktir. Ağır başlı, gururlu insanlara saygı gösterirler çünkü çok kıskançtırlar. Çamurdan ve kerpiçten evlerden başka yapı bilmezler. Tüm odaları kullanışsız, biçimsiz, basık, karanlık, düzenden ve simetriden yoksundur. Kürtler, yiğit süvarilerdir ve Arap atları atılğan olsa da, Baba ve Soranların atları yarışta daha güçlü ve hızlıdır. Kürdistan'ın bu iki bölgesindeki Kürtler kadar iyi atabinen başka millet yoktur. Oralarda koştuklarında, dağlara tırmandıklarında ya da dağlardan indiklerinde yıldırımından farkları yoktur.”*<sup>90</sup> Kürtlerin yaşamına ilişkin tespit ve önemli çalışmalar yapan bir diğer isim olan

<sup>87</sup> GÖKALP Ziya, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Sosyal Yayınları, İstanbul 1992, S. 25

<sup>88</sup> McDOWALL David, Kürtler (Çev: Zeri İnanç), Avesta Yayınları, İstanbul 2000, S. 31

<sup>89</sup> BURAN Ahmet, a.g.m S. 50

<sup>90</sup> CAMPANILE Giuseppe R.P, Kürdistan Tarihi (Çev: Heval Bucak), Avesta Yayınları, İstanbul 2013, S. 14-15

Minorsky, Kürtlerin ulaşılması güç yerlerdeki dağların içlerinde bulunan mağara ve kaya siperli barınaklarda yaşamayı tercih ettiklerini ve bundan memnun olduklarını ifade etmiş, evlerinde süren yaşamda ise kalabalık bir hayatın tercih edildiğini, köylerin ise tehlike derecesine göre belirlendiğini söylemiştir.<sup>91</sup>

Kürt sosyolojisi üzerinde bir diğer noktada psikolojik öğeler de taşıyan, grup dinamiğidir. Grup, bilindiği gibi belirli bir amacı gerçekleştirmek için bir araya gelmiş, birbiri ile ilişkide bulunan iki veya daha çok kimsenin oluşturduğu bir beraberlik olarak tanımlanmaktadır. Grup dinamiği diye adlandırdığımız; grup üyeleri arasındaki ilişki dahilinde karşılıklı etkileme, başka gruplardan ayırma, özel bir iletişim ve anlam bağı sağlama şeklide tezahür eder.<sup>92</sup> İşte Kürt toplumsal örgütlenmesi büyük ölçüde geçmişi çok eski dönemlere uzanan örf ve adetlerin toplumsal ilişkilerin biçimini belirlediği aşiret temelli yapıya dayanmaktadır. Aşiret temelli yapıda da sosyal ilişkileri düzenleyen kurallar, yüzyıllara dayanan geleneklerin oluşturduğu alışkanlıklar bütünüdür. Kürt aşiretlerinde de itaat olarak algılanan davranış biçiminin özünde önder kimliğinin ardında duran ve onun da bağlı olduğu ataların miras bıraktığı gelenek ve göreneklere itaat bulunmaktadır.<sup>93</sup>

Kürtler hakkında tarihsel kökenden, psikolojik-sosyal-kültürel özelliklere kadar yapılan tüm tespitler ileride ayrıntısı ile inceleyeceğimiz istihbarat faaliyetleri için kimi zaman bir başvuru kaynağı kimi zaman da faaliyetin bizzatı kendisi olmuştur.

#### **1.2.4 İngiltere'nin Ortadoğu Politikası**

İngiltere'nin Ortadoğu politikasını iki dönemde incelemek gerekmektedir. Bu iki dönemde de temel belirleyici anılan bölgede en önemli aktör olan Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkiler ya da daha doğru bir ifadeyle İngiltere'nin Osmanlı politikası olmuştur.

---

<sup>91</sup>MINORSKY Vlademir Federovich, a.g.e S. 28-32

<sup>92</sup> İYİAT Bora, Zihin Kontrolü Psikolojik Savaşın Temel İlkeleri, Kripto Kitaplar, Ankara 2013, S. 140

<sup>93</sup> ULUÇ Vahap A, Kürtlerde Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret, Mukaddime Dergisi, Sayı 2, Mardin 2010, S. 39

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin başlaması XVI. Yüzyılın son çeyreğinde ve III. Murad dönemine denk gelmektedir. O tarihe kadar ne Osmanlı Devleti ne de İngiltere Krallığı coğrafi koşulların da etkisiyle birbirlerini tanımaya yönelik herhangi bir resmi girişimde bulunmamışlardı. Bu tarihte tarihsel gelişmeler, coğrafi faktörlerin önüne geçecek, iki tarafında egemenlikleri için tehdit oluşturabilecek konjonktürel durumla birlikte ekonomik faktörler çerçevesinde ticaret ağırlıklı tesis edilecek ilişkilerin her iki taraf için yararlı olabileceği yönündeki hakim kanı, iki ülke arasında resmi olarak kurulacak bağlantının da altyapısını hazırlamıştı.<sup>94</sup> Bahsolunan iktisadi ilişkilerin resmi olarak başlangıcı, dönemin İngiliz Kraliçesi ve Osmanlı Padişahı yani I. Elizabeth ile III. Murad arasındaki mektuplaşmalar neticesinde gerçekleşecek ve Osmanlı Sultanı olan III. Murad tarafından söz konusu ülkeye bir kapitülasyon çerçevesinde özel imtiyazlar tanınacaktı. III. Murad tarafında verilen imtiyazlar ile İngilizler, Osmanlı nezdinde o vakte kadar hiçbir ülkenin sahip olmadığı bir ayrıcalığa sahip olmuşlardı. Bu ayrıcalıklar arasında verilecek en çarpıcı örnek gümrük tarifeleri ile ilgili olanıydı. İngiliz tüccarlar, Osmanlı toprakları üzerinde girişecekleri ticari faaliyetlerde ödemekle yükümlü olacakları gümrük vergisi oranı bu imtiyazla % 3 olarak belirlenmişti. Bilindiği gibi ticari anlamda en ayrıcalıklı sınıf olma hakkını daha Sultan Süleyman zamanında elde etmiş olan Fransızların, o dönemde ödedikleri gümrük vergisi oranı %5 idi. 1580 yılında İngilizlere, imtiyazların tanınması ve ardından İngilizlerce anonim şirketlerin çatısı altında tüccarların örgütlenerek sistemli bir şekilde ticarete atılması, iki ülke arasındaki ticaretin kısa zamanda önemli bir aşama kaydetmesini sağlamıştı. Ticarete konu olan mallar başta ipek, dokuma ürünleri, metaller ve baharat çeşitleri olacaktı.<sup>95</sup> Bu sayede Osmanlı topraklarında ilk yabancı sermayeli şirket olan Levant Company kurulacaktı. Zamanla İngiltere, Yakındoğu'da İstanbul'da bir elçi ve Kuzey Afrika ile Doğu Akdeniz'de bir dizi konsolosluk kurarak bölgedeki kurumsal yapısını büyük ölçüde inşa edecek ve kurulan bu şirketin sağladığı avantajlarla istik-

<sup>94</sup>ARIK Tuğrul, Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcının Arka Planı Ve 1675 Senesine Kadarki Seyri, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, Cilt 12, Sayı 45, Ocak Ayı, İstanbul 2016, S. 137

<sup>95</sup> ARIK Tuğrul, a.g.m S.144

rarlı ve rekabet kabiliyeti yüksek bir filo kurmayı başaracaktı. Bunların yanı sıra, deniz ulaşımına yaptıkları yatırımlarla seyir randımanı yüksek dayanıklı gemiler inşa ederek, rakiplerini saf dışı ederek Akdeniz’de bütün güç dengesini kendi lehine altüst edecekti.<sup>96</sup>

Bu tarihten önce, başta Fransa olmak üzere Avrupa devletlerine verilen ve Osmanlı Devleti güçlü iken zararsız hatta Osmanlı denge politikasının bir parametresi olarak görülen bu imtiyazlar, zamanla Avrupa için gelecekteki küresel hakimiyetin temel taşlarını döşeyecekti. Hindistan deniz yolları başta olmak üzere, açık denizlerdeki bu üstünlük neticesinde Osmanlı Devleti, Hindistan üzerinden gelen malları dahi İngiliz şirketleri eliyle almak zorunda kalacaklardı.<sup>97</sup>

Bu dönemde farklı noktalara evrildiği gözlenen İngiliz dış politikasında ilk kırılma, Napolyon idaresindeki Fransa’nın agresif yayılma politikaları sonucunda gerçekleşecekti. Napolyon, Fransa’nın küresel hakimiyet stratejisinde kendisine en önemli engel olarak İngiltere’yi görmüş ve İngiltere’nin ekonomik yollarını tıkamak, Hindistan’daki varlığını tehdit etmenin yolunun Ortadoğu’nun bir diğer önemli noktası Mısır’ı ele geçirmekten geçtiğini düşünmüştü.<sup>98</sup>

Fransızların ileri taarruzlarının başarısız olması ve özellikle Cezzar Ahmet Paşa’nın savunması sonucunda Mısır’dan çekilmesi, İngiltere’yi oldukça rahatlatmıştı. İngiltere, Fransa’nın harekatta başarılı olamaması sayesinde doğudaki sömürgelerine giden yolları güvence altına almıştı. Mısır’ın işgali aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin dış siyasetinde de paradigma değişikliğine yol açmıştı. Osmanlı ordularının, Fransızlara karşı çoğu savaşta başarısız olması, toprak güvenliğini tek başına sağlayamayacağı fikrinin Osmanlı idaresinde yerleşmesine neden olmuş, sonuçta Osmanlı Devleti, Avrupalı devletler arasında denge politikası izlemeye başlamıştı. Mısır topraklarında ise; Fransızların 1801 yılındaki tahliyesinden sonra birkaç yıl

<sup>96</sup> ŞAHİN İsmail, İngiltere’nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878), *Asia Minor Studies Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 7, Ocak Ayı, İstanbul 2016, S. 157

<sup>97</sup> ŞAHİN Hasan, Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışı’na Kadar), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, Erzurum 2006, S. 213

<sup>98</sup> DOĞAN Orhan – ERDOĞAN Aysel, XIX. Yüzyıl İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan’ın Yeri ve Önemi, *Gaziantep Üniversitesi Journal of Social Sciences*, 16(3), Gaziantep 2017, S. 842

süren bir kaos ortamı oluşmuş, ardından Osmanlı Devleti'nin Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı vali olarak atamasıyla bölgede yeni bir döneme girilmişti.<sup>99</sup>

Bu dönemde Avrupa'da süren küresel hakimiyet mücadelesinde var olmak isteyen Çarlık Rusyası kendisine varlık ve güç sahası oluşturabilmenin yolunun sıcak denizlere inmekten, bunun yolunun da Osmanlı Devleti'nin saf dışı bırakılmasından geçtiğinin farkındaydı. Rusya, için bu fikir aslında daha eskilere dayanıyordu. Rus Çarlığı, 1604 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda patlak veren ve Safevî İrani'nin desteklediği Celalî İsyanları'ndan faydalanarak Kafkasya'yı işgal etme sürecini başlatmıştı. Üstelik bunun için güneydeki İran'la Osmanlı'ya karşı bir ittifak kurmuştu. Osmanlı'nın Kafkasya'daki hâkimiyetine karşı Rusya o günün şartlarında kuzeyden, İran da güneyden baskı uygulamaya başlamışlardı.<sup>100</sup> Rusya açısından eski olan bu hedef, 1695'te I. Petro'nun Çar olması, bu ülkenin güneye yönelik yayılma stratejilerini sabitleyip, belirginleştiren önemli bir dönüm noktası olmuştu. Çar I. Petro, hızla Rusya'da batılılaşma yolunda modernleşme adına ciddi ekonomik, sosyal ve eğitim çalışmaları başlatmış, bu çabalarında başarılı da olmuştu. Denilebilir ki Rus küresel hakimiyet romantizmini organize eden I. Petro kısa süre içerisinde Doğu Hıristiyan dünyasının da hamisi rolünü üstlenmişti.<sup>101</sup>

Fransa ve Rusya'nın, İngiliz çıkarları karşısında tehdit unsuru haline gelen hamleleri, İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olan bir politika izlemesine neden olmuştu. Burada, İngiliz karar alıcılar için hakim olan düşünce daha çok ekonomik kaygılara dayalı olarak şekillenmişti. Rusların, Osmanlı'yı bertaraf ederek, Asya Pazar üstünlüğünü ele geçirme riski, İngiltere'nin kullandığı ve Trabzon üzerinden geçen transit ulaşım hattını ortadan kaldırabilir ve bu olsaydı Hindistan sömürge sine büyük zarar verebilirdi. Bu senaryo, İngiltere için Osmanlı Devleti'nin

---

<sup>99</sup> ÇOLAK Kamil, a.g.m S. 183

<sup>100</sup> İŞYAR Ömer Göksel, ABD Avrasya'da Rus Çarı I. Petro'nun Güneye Yayılma Stratejilerinden mi Esinleniyor? – Makale, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu USAK, Tartışma Platformu, Ankara 2014

<sup>101</sup> DÖRDÜNCÜ Muharrem , 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi – T.C Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, Afyon 2001, S. 74

ayakta tutulması gerekliliği anlamına geliyordu.<sup>102</sup> İngiliz dış politikasının, Osmanlı Devleti'ne olan bakışı zaman zaman inişli ve çıkışlı bir süreç izlese dahi uzun süre Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana tavrı devam edecekti. Bu dönem içinde yaşanan Kırım Harbi'nde ise tam bir müttefik olacak iki ülkenin Ruslara karşı birlikte savaşmasına kadar ilerleyecekti.

İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'ni destekleme ve toprak bütünlüğünü koruma politikası, İngiltere'nin iç politik dengelerinin değişmeye başlamasıyla, tam tersi istikamete evrilmeye başlayacaktı. XVII ve XVIII yüzyıllarda, monarşi karşısında parlamentonun üstünlüğünü savunan WHIG Hareketi, 1859 yılından sonra yeniden yapılanarak, Liberal Parti adını alacak ve bu hareket dış politika argümanlarını Osmanlı karşıtlığı üzerine bina edecekti. Liberal Parti, 1868 yılında iktidara gelecek ve Osmanlı-İngiliz ilişkileri açısından tam bir değişim ve dönüşüm yaşanacaktı.<sup>103</sup> Bu tarihler, Balkanlar'da esen milliyetçi rüzgarların etkisiyle Osmanlı'ya karşı isyanların tertip edildiği dönemdi. Her çıkan isyan domino etkisi göstererek, bir başkasını tetikliyordu. Nitekim, Karadağ, Sırbistan ve Girit gibi yerlerin, çıkan isyanlarla muhtariyet kazanmış olmaları da Bosna-Hersek'in Hıristiyanlarını heveslendirmiş ve Bosna Hersek'te mukim olan Nevesin kazası Hıristiyan ahalisinden bir kaç yüz kişilik bir grubun Karadağ'a geçerek Prens Nicola'ya Osmanlı vergilerinin ağırlığından bahsederek, jandarmanın yaptığı zulümlerden şikayet etmesinin ardından bir isyan başlayacaktı.<sup>104</sup> Lokal gibi düşünülen ayaklanma kısa süre içinde Bulgaristan'a sıçrayacaktı. Ayaklanma, Rus Panslavistler tarafından titizlikle organize edilmiş, Bulgar asilerin propaganda mekanizmasının bir kolu ise İngiliz Liberallere kadar uzanmıştı. Osmanlı Devleti, Bulgar ayaklanması karşısında yaptığı haklı müdahale ise çok kısa zaman içinde tüm dünya çapında bir kara propaganda faaliyetine dönüşmüştü. Avrupa kamuoyuna yönelik mesajların temelinde Türklerin, insanlık dışı muameleler ile asilere yönelik katliam yaptığı iddiası vardı. Bu

---

<sup>102</sup> DEVECİ Can, İngiltere'nin Ortadoğu Politikaları (1914-1922), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Isparta 2012, S. 18

<sup>103</sup> KARACA Niyazi Taha, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Koruma Politikasını Terk Etmesi, Sempozyum Bildirisi, INOCTE 2016 – Uluslar arası Osmanlı Araştırmalarında Yeni Eğilimler Sempozyumu, Saraybosna 2016, S. 3

<sup>104</sup> os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501299/ Erişim Tarihi: 01.03.2019

mesajların yayıldığı merkez ise Londra idi ve bir ucunda Liberal Parti diğer ucunda ise Evanjelik<sup>105</sup> Birliği bulunuyordu. Kısa sürede Türkler, tüm dünyaya barbar, kan dökücü medeniyet düşmanları olarak dünyada anlatılmaya başlanmıştı. Bu propagandaların etkisiyle birçok yazar İngiltere’de Charles Darwin ve Oscar Wilde; Fransada Victor Hugo ve halkçı Girardin; İtalya’da Garibaldi; Rusya’da Dimitri Mendeleev, Dostoyevski, Tolstoy, Turgenyev, Ivan Aksakov, Gareshin ve Makovsky Türk karşıtı yazılar kaleme alacaklardı. Kamuoyu tam anlamıyla hazır olduğunda ise Liberal Parti, İngiltere’nin geleneksel Osmanlı Devleti’ni koruma politikasını değiştirmesinin zamanı geldiğini ilan etti. Liberal Parti’ye göre; Müslüman ve barbar olan Türkleri desteklemek yerine Hıristiyan Ruslarla işbirliği yapılmalı, iki Hıristiyan devlet Osmanlı Devleti’ni tamamen ortadan kaldırmalı, hatta Türkleri Anadolu’dan tamamen çıkarmalıydı.<sup>106</sup>

Osmanlı Devleti’ni destekleyecek bir müttefik bırakmayan Rus politik hamleleri sonucunda yalnız kalan Osmanlı’ya savaş ilan edecekti. Tarihimizde 93 Harbi olarak anılacak olan bu büyük savaş 24 Nisan 1877’de Rusların taarruzu ile başlayan savaş Tuna ve Kafkaslar olmak üzere iki cepheye 10 ay kadar devam edecekti. Ateşkes 31 Ocak 1878’de “Edirne Mütarekesi” ile duracaktı. Edirne’de imzalanan sadece bir ateşkes ilanıydı asıl anlaşma hala çekilmeyen Rusların isteğiyle yapılacak ve Ayestefanos adı verilen bu anlaşma ile Osmanlı en ağır anlaşmalarından birinin altına imza atmak zorunda kalıyordu. Ancak Rusların büyük oranda imtiyazlar kazanarak büyük bir güç olmasından rahatsız olan Avrupalıların müdahalesi ile bu anlaşma hiçbir zaman yürürlüğe girmeyecekti.<sup>107</sup> Ancak, Ayastefanos Anlaşmasına giden süreç Osmanlı Devleti’nin ciddi bir Rus tehdidi altında olduğunu ispatlar nitelikteydi. Üstelik, Osmanlı Devleti bu tehdit ile tek başına mücadele edebilecek güçte de değildi. Rusların muhtemel bir yeni ilerleyişi Osmanlı için olduğu kadar Ortadoğu mücadelesinde İngiltere için de

---

<sup>105</sup> Evanjelizm, Yunanca "Evangelion"dan gelir ve "müjde" anlamındadır. Yuhanna aslında "Müjdecî Yuhanna"dır. Müjde, İncil'in tanımıyla eşittir. Kökleri Martin Luther ve Protestanlığın kuruluşuna kadar giden Evanjelizm, Hıristiyan Protestanlığın fundamantalist ifadesidir. Katolik ve Ortodokslardan en önemli farkları, ilk beş kitabını Tevrat'ın oluşturduğu 39 kitaptan oluşan Eski Ahit'e inanmalarıdır.

<sup>106</sup> KARACA Taha Niyazi, a.g.y S. 4

<sup>107</sup> İYİAT Bora, a.g.e S. 366



riskler taşıyordu. Hem Osmanlı'nın içinde bulunduğu durum hem de İngiltere'nin Ortadoğu'da tam hakimiyet kurmak istemesi, İngiltere'yi Osmanlı Devleti'ne yeni bir teklif götürmesine neden olacaktı.

Bu teklife göre; İngiltere, Rus saldırganlığına karşı Osmanlı Devleti'nin yanında olacak ancak karşılığında da geçici olarak Kıbrıs Adası'nı hakimiyeti altına alacaktı. Çok fazla bir seçeneği olmayan Osmanlı yönetimi bu teklifi geçici kabul edecek ve 4 Haziran 1878 tarihinde İstanbul'da imzalanan gizli bir anlaşma ile Kıbrıs'ın idaresi İngiltere'ye devredilecekti. Söz konusu bu anlaşma temelde bir kira sözleşmesi niteliği taşıyor ve Osmanlı idaresi de zaten bu koşullar altında rıza gösteriyordu. Ancak İngiltere'nin niyeti diplomasi kurnazlığı ile adaya hakim olmaktı. Bu sayede gelecekteki hedefleri için Akdeniz'de stratejik bir noktayı ellerinde tutuyor olacaklardı.<sup>108</sup>

Anlaşmadan bir hafta sonra İngilizler adaya çıktıklarında ilk işi olarak resmen Osmanlı idaresinde olan adaya bir siyasi komiser atadılar. Kıbrıs'ın ilk İngiliz siyasi komiseri olan Sir Garnett Walsely adeta vali yetkileriyle adada mukim bulunan altı kazada görev yapacak ve kaymakam yetkileriyle donatılmış altı İngiliz siyasi komiseri ataması yapacaktı. Kıbrıs'ta daha sonra yaşanacak ve günümüze kadar uzanan sorunlar bundan sonra başlayacaktı.<sup>109</sup> İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesinin kuşkusuz en önemli nedeni hem Ortadoğu hakimiyeti için önemli bir üs kazanmak hem de Hindistan ticaret yollarının güvenliğini sağlamaktı. Bu anlamda İngiltere için bir sonraki stratejik hedef ise hiç şüphesi Mısır'dı. Üstelik yakın tarihte yaşanan gelişmeler, Mısır'ın küresel hakimiyet mücadelesindeki önemini daha da arttırmıştı. Bu gelişmelerden ilki Süveyş Kanalı'nın açılmasıydı. Bugün, Akdeniz ve Kızıldeniz'i birbirine bağlayan 193 kilometre uzunluğundaki Süveyş Kanalı'nın inşasına Fransız diplomat Ferdinand De-Lesseps'in, Mısır Hidivi Said Paşa ile anlaşmasının ardından 1859 yılında başlanmış ve 10 yılda tamamlanmış, işletmesi içinde bir şirket ihtas edilmişti. Kanalın açılması ekonomik gücün yanında, Mısır'ın stratejik konumunun daha da art-

---

<sup>108</sup> ÖNALP Ertuğrul, Geçmişten Günümüze Kıbrıs, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, S. 67

<sup>109</sup> ÖNALP Ertuğrul, a.g.e S. 67

masını beraberinde getirmişti.<sup>110</sup> Kanalin inşa sürecinde aşırı derecede borçlanan Hidiv'in borçlarına karşılık kanal hisselerini İngiltere'ye satması, İngiltere için Mısır'a hakim olma fikrinde önemli bir alt yapı sağlayacaktı.<sup>111</sup>

Bir diğer gelişme ise İngilizlerin de hakim olmak istedikleri Tunus'un, kontrol altında tuttıkları Cezayir topraklarına yönelik saldırı ve sınır tecavüzlerini bahane eden Fransızlar tarafından işgal edilmesiydi. Fransızlar, Tunus topraklarına girmişler ve 12 Mayıs 1881 tarihinde Tunus Beyi ile yaptıkları Berda Anlaşması ile yönetimi resmen devralmışlardı.<sup>112</sup> Bu iki önemli gelişmenin ardından Mısır'da yaşanan iç gelişmeler, İngiltere'nin bölgeyi işgali için aradığı fırsatı sağlayacaktı.

İngiliz Dış Politikası karar vericileri için Ortadoğu üzerinden uygulanmak istenen küresel hakimiyet politikaları planlandığı gibi devam ederken yaşanan bir önemli gelişme İngiltere'nin yeni refleks geliştirmesine neden olmuştu. Bu gelişme, siyasi birliğini tamamlayarak sömürgecilik yarışına dahil olmak isteyen Almanya idi.

Almanya, 1871 yılında ulusal birliğini tamamlamış ve süratle teknik-askeri yönden ilerlemeye başlamıştı. Ancak, bu birliği sağlayarak Almanya'nın kurucusu olarak kabul edilen Otto von Bismarck olsa dahi Almanya'nın sömürgecilik yarışına dahil olması 1888 yılında II. Wilhelm'in Alman İmparatoru olmasının ardından başlayacaktı.<sup>113</sup> II. Wilhelm'in "Weltpolitik" olarak adlandırılan küresel siyaset vizyonu ile Almanya, kendisinden önce rekabet halinde olan diğer Batılı emperyalist devletlerle kıyasıya bir mücadeleye başlayacağını ilan etmişti. Bu yeni konjunktür, İngiltere için önemli tehdit anlamına geliyordu. Bu tehdit algısı ile birlikte Almanya'nın henüz İngiltere gibi güçlü bir donanmaya sahip olmaması, Rusların da sanayi hamlelerinin artması, Almanya'yı tek seçenek olarak Osmanlı

---

<sup>110</sup> bilgiustam.com/suveys-kanalinin-tarihcesi/ Erişim Tarihi: 12.03.2018

<sup>111</sup> KIZILTOPRAK Süleyman, Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, S. 28

<sup>112</sup> AÇIL Murat, Tunus'un Demokratik Dönüşümü ve Anayasa Yapım Süreci, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 25, S: 1, Konya 2017, S. 172

<sup>113</sup> MALHUT Mustafa, Mezopotamya Üzerinde İngiliz-Alman Nüfuz Mücadelesi, Tarih Okulu Dergisi, İlkbahar-Yaz Sayı: XIV, İzmir 2013, S. 151

Devleti'ne yakınlaştıracaktı.<sup>114</sup> Osmanlı Devleti de, Mısır hadisesinin etkisiyle İngiltere'nin güvenilmez bir müttefik olduğunun farkındaydı. Almanya-Osmanlı ittifakı karşısında İngiltere ve Fransa'da bir ittifak içinde olmaları gerektiğini düşünecekler, 1904 yılında da bunu bir anlaşmaya bağlayacaklardı. Anlaşma uyarınca; karşılıklı olarak İngiltere, Fransa'nın Fas ve Fransa'da İngiltere'nin Mısır üzerindeki hakimiyetini tanıyacaktı. Bu süreçte, Almanya'nın Osmanlı üzerindeki siyasi ve askeri etkisi giderek artmıştı.<sup>115</sup>

Almanya ve Osmanlı arasında kuvvetlenen bu ittifak önemli bir proje olan "Bağdat Demiryolu"nun yapılmasına karar verecekti. Alternatif ve stratejik bir ticari ulaşım hattı olan bu proje aslında ilk olarak İngilizler tarafından düşünülmüştü. İngiltere, Ortadoğu'nun jeopolitik önemini fark ederek, bölgeyle daha yakından ilgilenmesiyle birlikte, saha çalışmalarına başlamış ve görevlendirdiği farklı branşlardaki uzmanlar aracılığı ile araştırmalar yapmaya başlamıştı. İşte, bu görevlendirmeler kapsamında bölgede çalışma yürüten, Ortadoğu'nun zenginlikleri ve hammadde potansiyeli konusunda bir rapor hazırlayan genç bir İngiliz subayı olan Francis R. Chesney hazırladığı raporda öneri olarak "Akdeniz'den Basra Körfezi'ne bir demiryolu döşenmesi" fikrini hayati değerlendirerek öne sürmüştü.<sup>116</sup> Hatta bunun için 1856 yılında bir şirket "Fırat Vadisi Demiryolu Kumpanyası" adıyla kurulacak, İstanbul'da bir büro oluşturulacak, 1857'de Sultan anılan şirkete, Akdeniz'de, İskenderun'dan Basra Körfezi'nde, Basra Limanı'na kadar bir demiryolu döşeme imtiyazı vermişti. Ancak gerekli sermaye temininde güçlükler ortaya çıkacak ardından da İngiltere'nin, Süveyş Kanalı'nın bütün hisselerini satın alarak buraya sahip olması sonucunda tamamen unutulacak-

---

<sup>114</sup> ORHAN Sibel, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Weltpolitik Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı Topraklarını İkinci Ziyareti (1898), Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, No: 5 Kasım Ayı, Vol:7, Karabük 2018, S. 652

<sup>115</sup> DEVECİ Can, a.g.y S. 27

<sup>116</sup> EARLE Edward Mead, Bağdat Demiryolu Savaşı (Çev: Kasım Yargıcı), Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, S. 172

ti.<sup>117</sup> İşte bu proje, II. Wilhelm'in Sultan'ı ziyaretinde yeniden gündeme gelecek ve yapım işi Almanlara verilecekti.<sup>118</sup>

İyiden iyiye sertleşen sömürge yarışında ticaret yolları kadar, yeni bir enerji kaynağı olarak değer kazanmaya başlayan petrol, Ortadoğu'nun kıymetini ve üzerindeki rekabeti bir kat daha arttıracaktı. Aslında petrolün keşfi çok eski tarihlere, ilkçağlara kadar geriye gidiyordu. Ancak ilkçağda petrol, sadece yol yapımında birleştirici harç malzemesi olarak kullanılıyordu, bazen de yanıcı özelliğinde faydalanılıyor ve özellikle tapınaklarda kutsal sayılan ateşler petrolden faydalanılarak yakılıyordu.<sup>119</sup> Petrol tarihindeki ana kırılma dönemin deniz aşırı noktalarına taşıma araçları ve yüzen savaş makineleri haline gelen donanmaların kömürden petrole olan dönüşümü olacaktı. Çok daha öncelerden beri yaptığı çalışmalarla deniz filolalarının kömür yerine daha fazla itici güç sağlayan petrol türevi yakıtlara dönmesini savunan İngiliz Amiral Lord Fisher, bu dönüşüm sayesinde açık denizlerde yenilmez bir yüzen orduya sahip olunacağı konusunda ısrarcıydı. Bu savın doğruluğunu anlayan İngiliz Hükümeti için bu kaynaklara sahip olmak birinci öncelikti. Çünkü İngiltere, bilinen hiçbir petrol kaynağına sahip değildi. Böylece hem İngiliz İstihbaratı hem de onun adına çalışan maden mühendisi ve jeologlar yeni kaynaklar bulmak için keşfe çıkacaklardı.<sup>120</sup>

1890 yılında ise Osmanlı Devleti tahtında oturan II. Abdülhamit, bugünkü Irak topraklarında araştırmalar yaptırmış ve söz konusu coğrafyanın önemli petrol yatağı sahası olduğunu tespit ederek, anılan toprakları kendi özel mülkü haline getirmişti. Bu tarihlerde bir denge politikası yürüten Sultan, mümkün olduğunca tehdit olarak gördüğü İngiltere'ye karşı Bağdat demiryolu için anlaşığı Almanlar'a petrol arama imtiyazı da vermişti.<sup>121</sup>

---

<sup>117</sup> IMBERT Paul, Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri Türkiye'nin Meseleleri (Çev: Adnan Cemgil), Engin Yayıncılık, İstanbul 1981, S. 24

<sup>118</sup> KÖYLÜ Murat, Türkmen Yurdunun İstilas-Musul ve Kerkük'ün Siyasi Tarihi, Kripto Yayınları, Ankara 2017, S. 46

<sup>119</sup> SOYDAN Macit - BOZKURT Ceyhan – ERBOZ Fatih, Petrolde Kan Kokusu, Akasya Yayınları, Ankara 2007, S. 11

<sup>120</sup> AKKAYA Ayşe, Geçmişten Günümüze Ortadoğu'da Petrol Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Konya 2016, S. 9

<sup>121</sup> KÖYLÜ Murat, a.g.e S. 45

Tüm bu gelişmeler, İngiltere'nin dış politikasını Ortadoğu'da, Osmanlı'nın parçalanarak etnik ve mezhepler eksenli uydu devletler kurma noktasına evirmişti. Böylece, İngiltere 1815 tarihli Viyana Kongresi'nde gündeme gelen bir plan bila istisna uygulamaya konulacaktı.

1815 tarihli Viyana Kongresi'nde sadece Kıta Avrupası'nın sorunları değerlendirilmemiş aynı zamanda kongrede Rus Çarı Aleksandr tarafından "Şark Meselesi" adıyla bir ismi yeni, tarihi eski sorunsal da gündeme alınmıştı.<sup>122</sup> Söz konusu kongrede Avrupa Devletleri tarafından sorunun sadece adı konmuştu oysa ifade ettiğimiz gibi sorun çok daha eskiydi. Albert Sorel'e göre; "*Türkler, Avrupa'da görünür görünmez ortaya bir Şark Meselesi çıktı... Papazların ve küçük küçük zorbalıların idaresine kendisini rahatça teslim etmiş, şarabını içip uyuklayan Avrupa'nın kapısından içeri giren bu dipdiri, erkek güzeli insanlar; yepyeni bir nizam içinde akıp gelen başarılı muazzam kuvvetler, o zamanki Avrupa'nın örümcekli ve bulanık kafasında bir şok tesiri yaparak onda şifa bulmaz bir dehşet hastalığı(!) doğurmuştur. Türklerin, uyuklayan Avrupa'nın afyonunu patlatması hadisesi öylesine derin bir tesir yapmıştır ki, aradan yedi asır gelip geçmiş olmasına ve bir gün eski dipdiri delikanlının, 'hasta adam (!)' şekline sokulmasına rağmen, Avrupa'nın yirminci batın sorunları dahi bu Türk hastalığından, Türk şokundan tamamen şifa bulamamıştır*"<sup>123</sup> Bu noktada Şark Meselesi sadece Türkleri ve onların temsil ettiği inanç ve sistemi yok etmek, geldiği Orta Asya bozkırlarına gerisin geriye sürmek ile ilgili de değildi. Bu mesele esasında zengin kaynaklara sahip olmasının yanı sıra yukarıda incelediğimiz jeopolitik önemli konumu bulunan Orta Doğu'nun hasta adamı Osmanlı'nın beklenen ölümünün ardından ortaya çıkacak boşlukta nasıl paylaşılacağı düşüncesi idi. Bir başka ifade şekliyle Şark Meselesi, Yakın tarihe kadar küresel bir güç konumunda ve Orta Doğu'nun tek hakimi olan Osmanlı

---

<sup>122</sup> YALÇIN Emrullah, Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası, T.C Toros Üniversitesi İktisadi İdari Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı:4, Mersin 2015, S.81

<sup>123</sup> SOREL Albert, La Question d'Orient (Meseey-i Şarkıyye adıyla Çev: Yusuf Ziya), İstanbul 2011, S.71

Devleti'nin 18 yy ile birlikte başlayan çöküşe geçmesini müteakip Avrupalıların sömürge yarışında aralarında çıkan rekabetin sonucuydu.<sup>124</sup>

Emperyalist politikalarının uygulanabilmesi için İngiltere söz konusu dönemde sömürge politikaları ile denge unsurlarını rasyonel bir şekilde maharetle kullanmayı başarmıştı.<sup>125</sup> Bu planların tümünde Ortadoğu'nun Batılı güçler tarafından kontrol edilmesini sağlayacak yeni unsurlar zaten bölgenin demografik yapısında bulunmaktaydı. Bu anlamda planlar özellikle Ermeniler, Kürtler ve Araplar üzerine inşa edilecekti. Bu çabalar öngörüldüğü gibi ileride bir "ağabeyin ara buluculuğuna" zemin hazırlayacak bir "Ortadoğu" yaratacaktı. Özetle bugün Ortadoğu'da mevcut hassas dengeler, büyük güçler tarafından bilerek ve isteyerek müdahale sebepleri yaratılabilecek şekilde ayarlanmıştı.<sup>126</sup>

### 1.3. İstihbarat Kavramı ve Temel İstihbarat Faaliyetleri

İstihbarat kelimesi, Arapça'daki haber kökünden türeyen "istihbar" sözcüğünün çoğul halidir. Genel anlamıyla ise istihbarat, devletlerin varlıklarını korumak, hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla, rekabet halinde oldukları veya olması muhtemel devlet, gruplar veya şahısların niyet, imkan, kabiliyet ve zaaflarını öğrenmekle birlikte aynı şekilde kendisine yönelen faaliyetleri engelleme üzerine kurulu bir olgudur.<sup>127</sup> Bir İngiliz istihbaratçısı olan M. Herman'a göre istihbarat, rasyonaliteyi temsil etmektedir. Bu yönüyle istihbarat adı verilen gücü red ederek, kullanmayan devlet adamları, eski çağın önemli filozofu Aristo'dan beri gelen ve insanoğlunun ufkunu ileriye doğru açmak için kullandığı akıl ve bilimsel yöntem gibi iki önemli araca sırtını dönmek demektir.<sup>128</sup> ABD ordusu tarafından hazırlanan ve tüm NATO üyesi ülkeler için bir eğitim-planlama-icra kaynağı olan istihbarat sahra talimnamesi FM 2.0'a göre; istihbarat komutan ya da lider için savaş-

<sup>124</sup> ANDERSON Mathhew Smith, Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslar arası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme (Çev: İdil Eser), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, S.397

<sup>125</sup> YALÇIN Emrullah, a.g.y S. 67

<sup>126</sup> YAVUZ Nuri, Şark Meselesi Açısından Ortadoğu Gelişmeleri, T.C Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 3, Ankara 2003, S. 94

<sup>127</sup> T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat, Yayın No: 148, İstanbul 2017, S. 15

<sup>128</sup> ÖZDAĞ Ümit, İstihbarat Teorisi, Kripto Yayınları, Ankara 2008, S. 21

ları, anlaşmaları ve benzeri görevleri yürütebilmek için ihtiyaç duyduğu tüm bilgilerin desteklenmesi ve analiz edilmesidir. Bu noktada istihbarat özet olarak, hasmın güç kapasitesini, nasıl örgütlendiğini, nasıl donatıldığını, nasıl eğitildiğini, nasıl istihdam edildiğini ve nasıl kontrol edildiğini öğrenmemizi sağlar.<sup>129</sup> Bir bilim olarak kabul ettiğimiz istihbarat, bu özelliğinin yanında aynı zamanda bir sanattır.<sup>130</sup>

Çoğu zaman bilgi toplama ve istihbarat kelimeleri arasındaki yakın ilişki dolayısıyla genellikle istihbarat ve bilgi kavramları aynıymış gibi algılanmaktadır. Oysaki bilgi ve istihbarat arasındaki fark, ham bir maden ile onun kullanımına sunulmuş hâli arasındaki fark kadar açıktır. İnsan, evren ve değerleri anlamaya yönelik olarak toplanan her türlü zihinsel faaliyet sonucu kazanılmış toplam değer, bilgi olarak isimlendirilir. Ancak bu bilgi uzman kişiler tarafından saptanan amacı içeren odaklanma ve işlenmenin ardından, sonuca götürecektir derleme ile birlikte aldığı işlenmiş haline istihbarat ya da espionaj denir.

İstihbarat için kullanılacak bilginin en önemli özelliği kesin yargılara ulaşabilmek için ayrıntılı, kesin ve doğru olması gerekmektedir. İstihbaratı tanımlayarak, ham bilgiden ayırt edebilmek aslında sanılanın aksine hiç de kolay bir iş değildir. İstihbarat belirli bir alıcının karar vermesine yardımcı olma amacı güden işlenmiş bilgi olarak kabul edilebilir. Bilgiyi istihbarata dönüştüren ise çoğunlukla ona sahip olanın elindekine bakışında yatmaktadır. Güvenlik bağlamında istihbarat alıcıya tehditleri teşhis etme, yani ona ne zaman harekete geçmesi gerektiğinin farkında olmasında yardımcı olur.

Buna ilaveten, onu saha operasyonları veyahut siyaset faaliyetlerinin planlaması ve uygulaması esnasında destek sağlar. Bir karar alıcı, belli bir bilgiyi ihtiyaçlarını karşıladığı için istihbarat olarak görebilirken diğer bir karar alıcı aynıını ham veri ve sadece bilgi olarak değerlendirebilir. Bu yönüyle istihbaratın sadece elde edilişi değil aynı zamanda analizinin önemi ortaya çıkmaktadır.<sup>131</sup>

<sup>129</sup>Headquartes Department of the Army, Field Manuel FM 2.0 İntelligence, Washington 2004, S. 1-1

<sup>130</sup>ÖZDAĞ Ümit, a.g.e S. 22

<sup>131</sup> İYİAT Bora, Hunlardan Günümüze Türk Derin Devleti, Kripto Yayınları, Ankara 2008, S. 15

Temelde istihbarat analizi entelektüel bir uğraştır. Bir analist için elde hangi veriler olursa olsun, işlenmiş veriye ulaşan sürecin sonucunda ortaya çıkan, yine analistin yetenek ve sezgileriyle şekillenecektir.<sup>132</sup> Bu yüzden istihbarat analistleri akıl yürütme süreçleri konusunda bilinçli olmak zorundadırlar. Analistler yorum yaparken; sadece bilgilerini değil, verecekleri kararları da tekrar tekrar gözden geçirmeleri gerekmektedir.<sup>133</sup>

İşte bu faaliyeti yurt içi ve yurt dışı yürütebilecek, analiz edebilecek ve son aşama olan gerektiğinde kullanmak üzere arşivleyecek, paylaşımı yapacak ya da operasyonel faaliyeti yürütebilecek kadrolara ihtiyaç vardır. Bu zaman içerisinde istihbarat teşkilatlarının doğmasını sağlamıştır.<sup>134</sup> Unutulmamalıdır ki bir devlet ne kadar büyük ve güçlü olursa olsun, iyi teşkilatlanmış bir istihbarat kurumu olmadan yaşaması mümkün değildir.<sup>135</sup>

İstihbarat, ancak doğru bir teşkilatlanma sonucunda, görev dağılımı ve yetkinlikleri önceden çerçeveselendirilmiş nitelikli kadrolar tarafından yapılabilir.<sup>136</sup> Bu faaliyeti yapmak üzere kurulmuş olan teşkilatların bu işin nevine uygun olacak şekilde çalışma prensipleri ve bu prensiplerin yanında kendisine has terminolojisi vardır.<sup>137</sup> Bu teşkilatlarda tıpkı diğer devlet kuruluşlarında olduğu gibi bürokratik yapılar olarak dizayn edilmiştir.<sup>138</sup>

İstihbarat teşkilatlarının ana görev ve sorumluluğu, her türlü insani ve teknik imkanları kullanarak siyasi karar alıcılara destekleyici, doğru, güvenilir ve bütünüyle analiz edilmiş bilgiler vermektir. Özetle istihbarat kurumları; hükümetlere başta ulusal güvenliği ilgilendiren konular olmak üzere bilgi-analizler sunar, muhtemel kriz ve tehditlere yönelik erken uyarı niteliği taşıyacak bilgiler verir, karşı istihbarat faaliyetlerini önler, devletin sırlarını korur ve ulusal çıkarları korumak adına örtülü operasyonlar yürütür.<sup>139</sup>

---

<sup>132</sup>YILMAZ Sait, Temel İstihbarat (Toplama – Analiz ve Operasyonlar), Kripto Yayınları, Ankara 2018, S. 369

<sup>133</sup>HEUER Richard J, Psychology of Intelligence Analysis, Center for the Study of Intelligence CIA, Langley – Virginia 1999, S. 13

<sup>134</sup>İYİAT Bora, a.g.e S. 16

<sup>135</sup>YAKIN Aziz, İstihbarat: Casusluk ve Casuslukla Mücadele, Dışişleri Bakanlığı Akademisi Yayınları, Sayı: 5, Ankara 1969, S. 21

<sup>136</sup>ÖZDAĞ Ümit, a.g.e S. 39

<sup>137</sup>YILMAZ Sait, a.g.e S. 413

<sup>138</sup>YILMAZ Sait, a.g.e S. 415

<sup>139</sup>BAHAR İlhan, Teşkilat-ı Mahsusa'dan MİT ve İstihbarat Örgütleri, Kamer Yayınları, İstanbul 2016, S. 17



Bu faaliyetler arasında çalışmamızın konusuna uygun üç temel faaliyet; bilgi toplama, örtülü operasyon ve psikolojik hareket faaliyetleridir.

### **1.3.1 Bilgi Toplama Faaliyetleri**

Düşünebilme özelliğiyle diğer canlılardan ayrılan insanoğlunun varoluşuyla birlikte günümüze kadar uzanan çizgide, gelişimi sağlayan her olgu ve olay, tek bir kavramın varlığı sonucu şekillenmiştir. Bu kavram bilgidir. Bilim insanları için bilgi, tanımlanması zor bir kavram olarak ifade edilmekte ve genel görüş olarak da insanların hayatta kalmasında, gelişiminde, düşünce ve davranışlarının şekillenmesinde en önemli unsur olarak betimlenmektedir. Özetle, bilgi eşittir güçtür.

Tanım noktasında belirttiğimiz gibi istihbarat, bilginin toplanması ve kullanıma hazır hale getirilmesi olarak ifade edilmektedir. İstihbarat kelimesi; bilgiyi üretmek için yapılan faaliyetler ve tüm sürece verilen addır<sup>140</sup> ki bu yönüyle de istihbarat teşkilatlarının temel görevi hedefler ve amaçlar doğrultusunda bilgi toplamaktır.

İstihbarat üretmek için yukarıda belirttiğimiz gibi öncelikli iş, bir şekilde bilgiye ulaşmak yani sahadan bilgi toplanmasıdır. İstihbarat alanında çalışan profesyoneller temel olarak bilginin toplanma şekline göre istihbarat işini sınıflandırır. Bu durum istihbaratın temel tarifinin, bilginin elde edilmesi yönüyle yapılması anlamına gelmektedir. Bu şekilde yapılan sınıflandırma, çeşitli yöntemlerle toplanan bilgilerden teşekkül eden geniş bir faaliyet olan istihbarat için uygun ve sağlıklı bir tanımlama sağlamaktadır. Modern dünyada istihbarat kaynakları ya da toplama düzenlerinin en yaygın sınıflandırılışı aşağıdaki gibidir:

#### **Kişi Kaynaklı İstihbarat (HUMINT):**

İnsana dayalı kaynaklardan derlenen ve istihbarat toplamanın en eski tipi şeklinde ifade edilen yöntemdir. İstihbarat kavramının en heyecan verici ve gizemli kavramı olan casusluk vasıtasıyla toplandığı gibi ağırlıklı olarak

---

<sup>140</sup>KÖSELİ Mutlu, Bilimsel Araştırma Yöntemlerinin İstihbarat Analizinde Kullanılması, Güvenlik Stratejileri Dergisi Yıl: 11 Sayı: 21, Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2016, S. 87

diplomatik rapor, yazışma veya sahada görevli elemanların gayret ve çabalarıyla, yerel halktan mülakat yoluyla toplanan istihbarata yönelik veridir.

#### Resimli İstihbarat (IMINT):

Adından da açıkça anlaşılacağı gibi teknolojinin ilerlemesiyle birlikte gelişen bir evre geçiren önce tek bireyin kullandığı basit görüntü kaydedici araçlardan, zamanla uçaklar ve uydular üzerinde yerleşik fotoğraf, radar, kızıl ötesi ve benzeri görüntüleme cihazlarının yardımıyla elde edilen görsel veridir.

#### Sinyalli İstihbarat (SINGINT):

Yine teknolojik gelişmeyle paralel olarak haberleşme cihazlarının temel mantığı olan ses dalgasından, kablo yoluyla ve sinyal frekanslarıyla taşınan bilgi, haber veya dokümanların özel yöntem ve cihazlarla yakalanarak, derlenip-değerlendirilmesine yönelik istihbarat türüdür. Bu istihbarat türünde yayının geldiği kaynağı teşhis etmek ve iletişimi dinleme imkânı da sağlar.

#### Açık Kaynaklı İstihbarat (OSINT):

Açık kaynaklardan alınan istihbarat adından da anlaşılacağı gibi aslında herkesin görebileceği kadar açıkta olan gaztelerde çıkan haberler, lider ve karar vericilerin beyan ve açıklamaları gibi topluma açık, göz önündeki bilgilerden derlenen istihbarattır.<sup>141</sup> Açık kaynaklara erişim kolay olması bu tip bilgi toplama yönteminin en basit yöntem olarak algılanması gibi yanlış bir algıya neden olmamalıdır.

Sürekli olarak tekrarladığımız gibi istihbaratın gücü derlenen bilgilerden daha çok onun analiz edilmesi ile eşdeğerdir. Bu yüzden açık kaynak istihbaratı yürüten uzmanların, kendi konuları ile ilgili çok ciddi bir kültürel farkındalığa sahip olması, hedef ülke ile ilgili siyasi, kültürel, sosyal hassasiyetler konusunda bilgili olması ve çok iyi derecede yabancı dil bilgisine sahip olması gerekmektedir.

---

<sup>141</sup> İYİAT Bora, a.g.e S. 18

Bunların mümkün olmadığı ve analitik düşünce sistematığının tam olarak kullanılmadığı durumlarda istihbarat zaafiyetinin hayati sonuçlar doğurması kaçınılmaz olacaktır.<sup>142</sup>

### 1.3.2 Örtülü Operasyon Faaliyetleri

Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak anlatacağımız psikolojik hareket faaliyetlerine çok benzeyen örtülü operasyon faaliyetleri temel olarak istihbarat teşkilatları tarafından hedef ülke içerisindeki mevcut ya da kurgulanan olayları, kontrol edilen kişi veya grupları kullanarak operasyonu planlayan-yürüten ülke lehine sonuç alacak politik ve siyasi ortamları yaratmak üzere, yapanların sütre ardında kalarak, görülmediği faaliyetlere verilen genel isimdir.<sup>143</sup>

Örtülü operasyonun mantığını çağlar önce ortaya koyan Machiavelli, yazdığı “Prens” isimli eserinde; anarşik olarak nitelendirilebilecek sosyal ve siyasal düzen içerisinde herkesin zaten kötü olduğunu söyleyerek, başkalarını bize bir kötülük yapmadan, ahlaki değerlere bağlı kalmaksızın amacına ulaşmakta her yolun meşru olduğunu ifade ederek, amaç kazanmak olduğunda gayri ahlaki yollar ile aldatmalara başvurmayı alkışlanabilir bir tavır olarak kabul edilebilir demektedir.<sup>144</sup>

Günümüzde ise örtülü operasyon faaliyeti kavramına ilişkin en çarpıcı açıklamayı ABD’nin istihbarat teşkilatı CIA’nın eski şeflerinden Stansfield Turner “Örtülü operasyon, yabancı bir ülkedeki gelişmelerin seyirini, dahlimiz ve rolümüz ortaya çıkmadan etkileyebilmek için gösterdiğimiz etki ve çabamızdır. Bu görevlerin içerisinde siyah propaganda faaliyetleri, politik çalışmalar ve ortada görünmeden paramiliter kuruluşlara verdiğimiz destekler vardır.<sup>145</sup>

---

<sup>142</sup> BERK Osman Tunahan, Türkiye ve Açık Kaynak İstihbaratı, Yayınlanmamış Harekat ve İstihbarat Ana Bilim Dalı Tez Çalışması, T.C. Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul 2014, S. 14

<sup>143</sup> ÖZDAĞ Ümit, a.g.e S. 257

<sup>144</sup> BAYRAKTAR Gökhan, Harbin Beşinci Boyutunun Yeni Gereksinimi: Siber İstihbarat, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl: 10 Sayı: 20, İstanbul 2014, S. 124

<sup>145</sup> TURNER Stansfield, Secrecy and Democracy: The CIA in Transition, Houghton Miffling, Boston 1985, S. 75

Örtülü operasyonların ana mantığı hedef topluma failin kim olduğunu göstermeden yürütülmesidir. Bu anlamda örtülü operasyonların temel örtüsü zihinlere yapılır. Bu da “komplo teorisi” kavramı ile gerçekleştirilir. Böylece rasyonaliteye yatkın işleyen insan zihni, operasyona karşı durur, operasyon ise bu sayede doğal bir kamuflej kazanır. Ortada bir bilinmeyen var ve o bilinmezliğe yönelik olarak da büyük bir güç atfedildiyse, bunun karşısındaki korku ve kaygılar komplo teorilerinin üretilmesine ve yayılmasına yol açar ki insanoğlunun yaratılışıyla var olan fitrat özelliği korku ve merak duygusu komplo teorilerinin duygusal zeminini oluşturur.<sup>146</sup> İnsanlar korktuğu ya da merak beslediği şeylerle ilgili dedikodulara ve dolayısıyla komplo teorilerine inanma eğiliminde oldukça gelişen realist karşı tez sayesinde gerçekten yaşananların arkasındaki güç görünmez olur ve sadece şüphe hissinin beyne oynadığı bir oyun gibi algılanır böylece komployu yani operasyonu tasarlayan güç ortadan yok olur.

İstihbarat teşkilatları tarafından planlanan ve uygulamaya konulan örtülü operasyon faaliyetleri, uluslar arası siyasette, diplomasi ile savaş arasında üçüncü bir yol olacak seçenek haline gelmekte ve yöntemsel açıdan diplomasiye oranla daha sert ve etkili iken savaşa göre ise çok daha az yıkıcı ve düşük maliyetlidir.<sup>147</sup>

Örtülü faaliyet ile örtülü operasyon kavramlarının arasında farklar bulunduğu unutulmamalıdır. Birbirlerine çok benzer gibi görülse dahi iki kavram arasında bazı mental farklılıklar bulunmaktadır. Örtülü faaliyetler olarak adlandırdığımız eylem durumunda, hedefteki ülke veya ülkeler grubuna yönelik, gelecekte kullanılmak üzere yapılan ekonomik-siyasal-idari al yapı hazırlıklarının yapılması daha açık bir ifade ile, finans kaynakları ve kurumlarına nüfuz edilmesi, çok uluslu şirketler yoluyla söz konusu ülke ekonomisinde etkin hale gelmesi, planlayıcı ülkenin amaçlarına uygun kararlar alması düşünülen siyasi ve idari kadrolar yetiştirilmesi yahut devşirilmesi, amaca uygun faaliyet gösterecek ve kısaca NGO olarak tabir edilen sivil toplum kuruluşlarının kurulması yada hazır kuruluşların desteklenmesi yapılırken, örtülü operasyon faaliyetleri ise yıkıcı-bölücü sonuçlar doğura-

---

<sup>146</sup> İYİAT Bora, a.g.e S. 4

<sup>147</sup> ARCA YÜREK Cüneyt, Darbeler ve Gizli Servisler, Bilgi Yayınları, Ankara 1984, S. 44

cak finansal eylemlerden, terörize asimetric gerilla unsurlarının kullanıldığı sabotaj ve yarı askeri faaliyetleri içeren ikinci aşamadır.<sup>148</sup>

Örtülü operasyonları yakın tarihimizden verilecek bir örnek ile açıklamak konuyu daha anlaşılır hale getirecektir;

Bu örnek I. Dünya Savaşı döneminde, Osmanlı Devleti'nce planlanan bir örtülü operasyon faaliyeti olan bir ayaklanma tertibidir. Osmanlı Devleti'nin son döneminin istihbarat kuruluşu Teşkilat-ı Mahsusa tarafından "İpek Mendil" kod adı verilen bir operasyon planlanmıştı. Tamamen gizli yürütülecek, örtülü operasyon faaliyetinin içeriğinde, Hindistan ve Afganistan'a açılan kuzeybatı hududunda başlayacak bir hücum öncesinde bir isyan tertiplenmesi ve bu isyanın taarruz ile koordineli olarak yürütülmesini öngörülüyordu. Bu örtülü operasyonun hazırlıkları ise 1916 yılında başlatılmıştı. Kut-ül Amare'de kazanılan zaferinden ardından esir alınan İngiliz kuvvetlerinin içerisinde Müslüman Hintli subay ve erler ağırlıklı olarak bulunuyordu. İlk iş olarak söz konusu esirler, diğer İngiliz askerlerinden ayrıştırılarak, Konya'da mukim farklı bir toplama merkezine götürüldüler. Bizzat Enver Paşa komuta ve koordinesinde bir istihbarat grubu tarafından anılan kişilerden bir Hint-İslam Lejyonu kurulması çalışmasına başlandı. Esirler arasından güvenilir ve gönüllülerin olduğu kişiler seçilerek, üniformaları dahil hazırlıklarını tamamladı. Plana göre; hazırlanan bu birlik Afganistan topraklarına geçip, Hindistan sınırına yığınak yapacaktı. Eş zamanlı bazı faaliyetlerde sınırın ötesinde yürütülüyordu. Bu çalışma ile de Teşkilat-ı Mahsusa'nın saha ajanlarından Mevlevi Ubeydullah görevlendirilmişti. Ubeydullah, görev için en uygun isimdi çünkü kendisi zaten Deoband Medresesi mezunlarındandı. Çalışmaların merkezi adı geçen medrese olacaktı. Plana göre Deoband Medresesi'ndeki örgütlü öğrenciler ülkenin her tarafına dağılarak, nümayişlerle başlatıkları organize faaliyetleri, bir isyana dönüştüreceklerdi. Üstelik faaliyet sadece basit bir ayaklanmadan ibaret olarak planlanmamıştı. Ayaklanmanın ardından Hindistan'da yeni bir hükümet kurulması hesaplanarak, yeni kurulacak hükümetin başına da Mahendra Pratap isimli bir Hindu'nun getirilmesi düşünülüyordu. Ancak, Ubeydullah bek-

---

<sup>148</sup> YILMAZ Sait, a.g.e S. 448

lenmedik bir şekilde deşifre olmuştu. Bu yeni hal karşısında teşkilat, Mekte'ye hac için gelen güney Asyalı Müslümanların arasından angaje ettikleri ajanlar aracılığı ile haberleşmelerini sürdürmeye devam etti. Enver Paşa, hac hatırası süsü verecek şekilde hazırlanmış ipek mendiller üzerine mesajını yazdırmakta ve bu mesajlar Deoband'ı ziyaret eden hacılarınca ulaştırılmaktaydı. Ancak, İngiliz karşı istihbaratı yaptığı takiple bu planı da çökertmeyi başarmıştı. Proje artık Hindistan için çökertilmişti. Tarihin seyrini değiştirecek bir plan uygulamaya konulduğu safhada far edilmeseydi. Bugün belki de Güney Asya'da bambaşka bir siyasi dağılım olacaktı.<sup>149</sup>

### 1.3.3 Psikolojik Harekat Faaliyetleri

İstihbarat teşkilatlarının görev alanı içerisinde yürüttüğü operasyonel faaliyetlerden birisi de psikolojik harekattır. Bilindiği gibi insanoğlunun, yaratılışıyla başlayan rekabet, yine insanlık tarihi ile yaşıt başka bir olguyu da karşımıza çıkartmıştır. İlk başlarda kabileler düzeninde yaşayan insanlık, zamanla devlet yolunda ilk aidiyet güdülerine sahip olduğunda çıkar çatışmaları ve menfaat kesişmeleri noktasında şiddet kullanma yoluna gitmiş ve adına Harp ya da savaş dediğimiz kavram ortaya çıkmıştır. En basit tanımıyla bu kavramı açıklayacak olursak “Savaş düşmana irademizi kabule zorlamak için bir kuvvet kullanma eylemidir”.<sup>150</sup> İfadesi yeterince net ve açık olacaktır. Böylelikle savaş olgusuyla amaçlanan kullanılan tazyik ile düşmana irademizi zorla kabul ettirmek yani ona isteklerimizi yaptırabilmek ve sonucunda düşmanın bu güç karşısında direnemeyerek pes etmesini sağlamaktır. Bunun metodolojisi ise düşman ya da rakibin basit bir değer-kayıp hesabı üzerine düşünmesini sağlayarak, kendisinden beklediğimiz fedakarlıktan daha kötü bir duruma düşürmek veya bunu hissettirmek yeterli olacaktır. Clausevitz'e göre savaş, politik ilişkilerin bir devamı ve başka araçlarla gerçekleştirilmesidir.<sup>151</sup> Savaşlar nasıl ve hangi bilimle açıklanırsa açıklansın, nasıl yapılırsa yapılsın sürekli evrilen ve araçları değişen dina-

<sup>149</sup> İYİAT Bora, a.g.e S. 44

<sup>150</sup> CLAUSEWITZ C. V, Savaş Üzerine – (Çev. Adil Demir), Kastaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2008, S. 29

<sup>151</sup> CLAUSEWITZ C. V, a.g.e, S. 30

mik bir kavramdır. Bu anlamda zaman içinde literatür farklı harp metodları ile tanışmıştır. Bunlar arasında öne çıkan türlerden birisi olan psikolojik savaş; kimi zaman bir konvansiyonel harbin parçası, kimi zamanda başlı başına bir harp şeklidir. Burada temel uygulama hedefin sosyo-psikolojik özelliklerini analiz ederek, rakip ya da harp terimi ile düşmanın üzerinde baskı unsuru kurma, aldatma, harbe girmesine cesaret edemeyecek derecede zihinsel çöküntü yaratma üzerine kurgulanır. Bu tür savaşta çizilen strateji çok boyutludur ve temelinde Sun Tzu'nun "*düşmanın mukavemetini savaşmadan kırmak*" ile Clausewitz'in "*kuvveti acımadan, kan dökmeden, çekinmeden kullanmak*" anlayışı yatmaktadır.<sup>152</sup> Bu yöntem, devletler tarafından özellikle son yıllarda oldukça fazla tercih edilir bir hareket biçimi olmuştur.

Devletler, sadece harp sahasında değil, barış zamanında da psikolojik hareketi kullanmaktadırlar.<sup>153</sup>

Sözlükteki karşılığı itibariyle bir devlet veya devletler grubunun kendi milli menfaatleri doğrultusunda, başka devlet ya da devletler grubunu harekete zorlamak amacıyla uyguladığı siyasi, askeri, kültürel faaliyetlerin taktik olarak bir – birkaç alanda uygulanmasına psikolojik hareket adı verilir.<sup>154</sup>

Psikolojik hareket faaliyetleri hedefteki kitleler üzerine yoğunlaşmaktadır.<sup>155</sup> Kalabalık veya yığın anlamında kullanılan bir sözcük olan "kitle" kelimesi, psikolojik olarak bir araya gelişleri tesadüfen ya da hangi gerekçe ile olursa olsun fert kimliğinden sıyrılarak, yeni ve bambaşka bir karaktere bürünmüş insan topluluğu anlamına gelmektedir.<sup>156</sup>

İşte psikolojik hareket farklı nedenlerle bir araya gelmiş bu toplumlara hedef alırken, hedef aldığı her kitlenin özelliklerine ve amaca yönelik olacak biçimde özel bir çalışma sonucunda planlanır.

Psikolojik hareketin en başarılı olduğu sosyal kitle tipolojileri, etnik, dini ve fanatik politik sosyal birlikteliklerdir. Çünkü bir etnisitenin bütün

<sup>152</sup> TOPTAŞ Ergüder, 21. YY'da Savaş, Kripto Yayınları, Ankara 2006, S.106

<sup>153</sup> ÖZDAĞ Ümit, a.g.e, S.208

<sup>154</sup> ÇAKIR Mikdat, Savaş Sosyolojisi, Mars Matbaası, Ankara 2004, S. 47

<sup>155</sup> ÖZDAĞ Ümit, a.g.e S.246

<sup>156</sup> BON Gustave Le, Kitleler Psikolojisi (Çev: Fatma Zehra Bayrak), Hayat Yayınları, Ankara 2017, S. 19

bireysel ögeleri, etnik ruh olarak adlandırabileceğimiz etkinin baskınlığıyla, ayrı ayrı kişilikler iken ne kadar farklı gibi gözükseler de birbirinin aynı davranışları sergileyebilirler. Zeka ölçeğinde birbirlerinden çok farklı olan kişiler, konu etnisite, din veya politika olduğunda aynı şekilde düşünmeye başlarlar. Özetle, kollektif bilincin güçlü etkisiyle bireylerin akli yetenekleri ve kişilikleri ortadan kaybolur, ortaya çıkan ise grubun ortak bilinçaltı özellikleridir.<sup>157</sup>

Psikolojik hareketi teknik olarak incelediğimizde, hareketin tipolojisi üç başlık altında toplanabilir;

- ✓ Stratejik Psikolojik Harekat
- ✓ Taktik Psikolojik Harekat
- ✓ Takviye Edici Psikolojik Harekat'tır.<sup>158</sup>

Stratejik Psikolojik Harekat'ın hedefi ağırlıklı olarak cephe gerisindeki topluma yöneliktir. Amacı ise anılan kitlelerin savaşma azim ve kararlılığını kırmaktır.<sup>159</sup> Taktik Psikolojik Harekat uygulamasında ise Stratejik Psikolojik Harekat'tan farklı olarak, hedef kitle cereyan eden muharebe sahasındaki gruplardır. Bu faaliyet temelde düşman birlikleri ya da asimetrik savaşta harp sahasındaki düzensiz grupların bilinç altı hedef alınarak mücadele azmini kırmak, mümkünse yok etmek üzerine kuruludur.<sup>160</sup> Takviye Edici Psikolojik Harekat ise temelde harp sonrası durum için planlanır.<sup>161</sup>

Psikolojik hareket için temel adım hareketin planlanmasıdır. Planlamada ilk basamak ise bilgi toplamadır. Bu noktada en önemli unsur hiç kuşkusuz istihbarattır. Bu bilgiyi elinde tutan ise aynı zamanda bu hareket türünü de başarıyla yürütebilecek önemli bir gücü de elinde tutuyor demektir.<sup>162</sup> Üstelik istihbaratın elde ettiği bilgi daha önceki kısımlarda bahsettiğimiz gibi, ham bir veri olmanın ötesinde işlenmiş bir analizdir. Bu istihbaratın

---

<sup>157</sup> BON Gustave Le, a.g.e S. 24

<sup>158</sup> GÖK Ali, İkinci Körfez Savaşı Örneğinde ABD'nin Psikolojik Harekat ve Propaganda Uygulamalarının İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı, SAREM, İstanbul 2012, S.12

<sup>159</sup> ÖZSOY Osman, Propaganda ve Kamuoyu Oluşturma, Alfa Yayınları, İstanbul 1998, S.143

<sup>160</sup> ÖZSOY Osman, a.g.e S.145

<sup>161</sup> ÖZSOY Osman, a.g.e S.146

<sup>162</sup> AYDIN Nurullah, İşte İstihbarat, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2008, S.25



uzmanlar tarafından değerlendirilmesi hareketin nasıl ve hangi enstrümanlar ile yapılacağına da cevabıdır. Bu bir noktada hedef analizinin de yapılmasıdır.

Günümüzde psikolojik hareket faaliyetinin teknik anlamda yazılı bir dokümanı olan ve NATO standart sahra talimnamesi FM 3-05.301'in Türk Silahlı Kuvvetleri'nde kullanılan formu MT 31-1'e göre; hedef analizinde, hedefte olan toplumları etkileyecek algılar (politik, sosyal, dini, etnik) net şekilde tespit edilir.<sup>163</sup> İkinci aşamada da bu faaliyetin icrasında kullanılacak araçlara karar verilir.<sup>164</sup>

Psikolojik hareketin en önemli silah ve malzemesi hiç kuşkusuz propagandadır. Latince kökenli bir kelime olan propaganda propagere "yeni fidanlar elde etmek üzere toprağa ekmek" ve propago "dini yayma" köklerinden türemiş ve dilimize yerleşmiştir. Günümüzdeki tanımına göre ise hedef toplumun; fikir, duygu, davranış ve tutumlarını etkilemek amacıyla hazırlanmış bilgiler, fikirler doktrinler veya özel çağrılardır. Basit bir tarif olarak propaganda için insanların duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını etkileme tekniğidir, denebilir.<sup>165</sup>

Bir başka tanıma göre propaganda; genellikle duygusal sözcükler kullanarak ve bu sözcükleri önceden belirlenmiş aralıklarla tekrar ederek, belli bir grup üzerinde istenen davranış biçiminin teşvik edilmesini sağlayan örgütlenmiş bir çabadır.<sup>166</sup> MT 31-1'e göre propagandanın ilk aşaması güven sağlamayı başarmaktır. Öncelikli olarak hedef kitle, propagandanın kaynağından kuşku duymamalıdır. Aksi bir durumda beklenen etki asla gerçekleşmeyecektir. Bu yüzden iletilecek mesajlar, hedef toplum açısından "Gerçek" kabul edilecek türden olmalıdır.<sup>167</sup> Ümit Özdağ ise propagandanın bilimsel esaslara dayanarak sürdürülmesi gereken bir faaliyet olduğunu söylemektedir.<sup>168</sup>

<sup>163</sup> T.C Genel Kurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, MT 31-1 Psikolojik Harekat Talimnamesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002, S. 5-9

<sup>164</sup> MT 31-1, S. 7-12

<sup>165</sup> İYİAT Bora, a.g.e S. 40

<sup>166</sup> ERTEKİN Yücel, Halka İlişkiler, TODAİE Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995, S. 35

<sup>167</sup> MT 31-1, S. 10-3

<sup>168</sup> ÖZDAĞ Ümit, Algı Yönetimi, Kripto Yayınları, Ankara 2014, S. 27

Özetle, Propagandanın temel gayesi, hedefin üzerinde tutum, davranış ve zihinsel dünyasında değişiklik yapmaktır. Tutum denilen kavram aslında insanlar için oldukça uzun sürede yerleşmiş olan duygu ve inanca bağlı davranış normlarıdır. Bu normları değiştirebilmenin gerçekleşebilmesi için belirli bir tutuma olan ve başkalarını bu tutuma inandırmaya çalışan bir iletişimci ya da kaynağın bulunması zorunludur. Amacını gerçekleştirebilmek yani savunduğu tutumun doğru olduğuna insanları inandırabilmek ve tutumlarını kendininki doğrultusunda değiştirmelerini sağlayabilmek için kaynak, bir iletişim (mesaj ) hazırlar. Bu iletişim belirli bir ortamda sunulur. Bu üçü (kaynak, iletişim ve ortam) tutum değiştirme girişimini oluşturur. Psikolojik harbin en önemli enstrümanlarından olan propaganda; bireyler ve toplumların üzerinde tutum değişikliği yapmak amacıyla hazırlanır. Bu anlamda toplumlar üzerinde yapılacak çalışma, önce doğru bir ekip tarafından etüt edilmelidir. Çünkü toplumlar demografik özelliklerine göre kapalı ya da açık farklılıklar gösterirler.<sup>169</sup> Bu noktada önemli olan istihbaratçının maharetidir.

Tarihsel açıdan çok eskilere kadar uzanan propagandanın kayıtlarına ilk olarak Antik Yunan kaynaklarında Sokrates ile Sofistler arasındaki mücadelede rastlanmaktadır. Bilindiği gibi Sofistler dile hakim olmak ve nitelikli nutuklar üretebilmek için dilin ve düşüncenin yapısının ve işleyişinin iyi bilinmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Bu yüzden dili ve düşünceyi sistematik biçimde incelemiş ve bu konuda önemli görüşler geliştirmişlerdi.<sup>170</sup> Onlardan birisi olan Atinalı Georgios propagandanın etkisini şöyle ifade etmişti; “Bir hatip ile bir hekim, bir şehre gitsinler. Bir meydanda hangisinin hekim olduğu hususunda bir münazara açılsın, hatibin kendisinin hekim olduğuna inandıracağına eminim. Zira retorik sanatını iyi bilen kişinin, halkın karşısında ikna edemeyeceği husus yoktur.”<sup>171</sup>

Tarih boyunca dini ve askeri alanda gelişmesini sürdüren propaganda faaliyetleri, 19 yy ortalarından itibaren İngiltere ve ABD’de profesyonel anlamda kurumsallaşmaya başlamıştır. İstihbarat teşkilatlarının faaliyetleri

<sup>169</sup>İYİAT Bora, a.g.e S. 86

<sup>170</sup> [ibrahimbayraktar.net/2014/01/sofistler-ve-sokrates.html](http://ibrahimbayraktar.net/2014/01/sofistler-ve-sokrates.html)/Erişim Tarihi: 13.04.2019

<sup>171</sup>ÖZDAĞ Savaş, 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği “Propaganda Üzerine”, (Ed:Ümit Özdağ – Yaşar Kalafat), ASAM Yayınları, Ankara 2003, S. 272

arasında yer alan, rakip ya da düşmanın fikirlerini değiştirmek ve kendi çıkarlarını sağlamak amacıyla yürütülen psikolojik hareket ve hareketin temel yöntemi olarak kullanılan propaganda, doğru kullanıldığında tonlarca konvansiyonel bombadan daha çok etkili olmaktadır. Fransa'da Napolyon iktidarından, ilk büyük çaplı savaş olan I. Dünya Savaşı'na kadar Avrupalı devletler birbirleri üzerinde küresel hakimiyet kurmak için için o ülkelerin topraklarında yaşayan halkları bu yöntemleri kullanıp kışkırtarak, bölünmelerine neden olacaklardı.

Tezimizin ana konusu olan Ortadoğu'da ise İngilizler, Şarkiyat çalışmalarını kisvesi altında etüt ettikleri Osmanlı coğrafyasındaki halklardan olan Araplar ve Kürtleri aynı metodlarla ayaklandırarak, kendi hedef ve gayeleri doğrultusunda anılan bölgeyi şekillendireceklerdi.<sup>172</sup>

---

<sup>172</sup> YILMAZ Sait, a.g.e S. 506

## II. BÖLÜM

### 2. İNGİLİZ – KÜRT İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

İngiliz ve Kürt ilişkilerinin tarihsel arka planı incelendiğinde, taraflar arasındaki ilk temas ve faaliyetlerin iki araçla başlatıldığı ve yine bu araçların vasıtasıyla sürdürüldüğü görülmektedir. Bu araçlardan ilki Hıristiyan misyonerler ile Hıristiyan misyoner organizasyonlarıydı.

#### 2.1 İngiliz Misyonerler ve Kürtler

Hıristiyan geleneğinde misyoner ifadesi ile kastedilen, resmi kilise teşkilatı ya da herhangi bir Hıristiyan cemaat tarafından Hıristiyan mesajını ve dinini yaymak amacıyla özel olarak yetiştirilen ve bu çerçevede özellikle Hıristiyanlık dışı toplumlarda görevlendirilen kişi anlamına gelmekteydi. Misyonerlik adı verilen faaliyet ise bu çalışmaların organize şekilde yürütülmesi anlamındaydı.<sup>173</sup> Zaman içerisinde siyasal etkilerle evrilen bu faaliyet biçimi dini özelliklerin ötesinde, politik amaçlar taşımaya başlamıştı. Böylece misyoner kuruluşlarının ilk önemli bir hedefi, başta Ortadoğu ve Doğu Avrupa olmak üzere çeşitli yörelerde yaşayan ve genellikle Müslümanların siyasal egemenliği altında bulunan doğu Hıristiyanları iken, daha sonraları çeşitli Batı devletlerinin sömürge hareketlerine paralel hedeflerine bu Ortadoğu Müslüman halklarıyla, Ön Asya ve Uzakdoğu'nun Hindistan, Endonezya ve Malezya gibi bölgelerini alacaklar ve söz konusu bölgelerde Müslümanları devşirerek, Hıristiyanlığın yayılışı için çaba göstereceklerdi.<sup>174</sup>

Özellikle günümüzdeki Irak toprakları, jeopolitik konumu ile hem Asya kıtasından, Basra Körfezi'ne doğru uzanmada hem de İngiltere'nin en önemli sömürgesi olan Hindistan'a ulaşan deniz yollarına Hürmüz Boğ-

<sup>173</sup> GÜNDÜZ Şinasi, Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler, Diyanet İlmi Dergi, Cilt: 38, Sayı:2, Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Ankara 2002, S. 5

<sup>174</sup> GÜNDÜZ Şinasi, a.g.m S. 16

zı'nın yakınlığı ile oldukça kıymetliydi. XIX. yy sonunda Osmanlı topraklarında bulunan 33 ayrı protestan misyoner merkezinin bir çoğu anılan coğrafyada mukimdi. Bu kuruluşların ise çoğunluğu İngilizlere ait iken söz konusu faaliyetlerin yöneldiği hedeflerden birisi de Kürtlerdi.<sup>175</sup>

Aynı faaliyetler kapsamında bazı kaynaklara göre; 1660 yılında İngiltere'de Kürdoloji Enstitüleri kurulmuş ve bu eğitim kurumları vasıtasıyla bilgi donanımları çok yüksek olmasının yanı sıra Kürt Dili ve İslamiyet dinini bir Müslüman teolog kadar iyi bilen misyonerler yetiştirilecek ve bu kişiler Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu Anadolu ve Ortadoğu'da görevlendirilecekti. XVII yy başlarına gelindiğinde Osmanlı tebaası olan çok sayıda Kürt, Hıristiyanlığa devşirilme yoluyla taraf değiştirmeye teşvik edilirken, Musul vilayetinde faal olan misyonerler dini propagandaya ilaveten, kültürel propaganda faaliyetleri kapsamında Kürtçe bir sözlük hazırlayarak, basmışlardı. Görüldüğü gibi Kürtler, İngiliz misyonerlerinin ilgi odağı olmuştu.<sup>176</sup> Bu noktada bir kuruluş yaptığı faaliyetler ve örgütsel ağı ile diğerlerinden bir adım öndeydi.

Kısa adı CMS (Church Missionary Society) olan ve İngiliz Anglikan Kilisesi'ne bağlı bu kuruluş, bir yandan açtıkları okullar üzerinden dini misyonu olan Protestan Hıristiyanlığı özümsemiş, elit bireyler yetiştirerek, küffar alemi olarak tanımladıkları bölgeyi hızla saflarına katmayı amaçlarken, diğer yandan küresel hakimiyet mücadelesinde İngiltere'ye bölgede ileri karakollar kazandırmayı amaçlıyorlardı.<sup>177</sup> Elbetteki Kürtler, bu faaliyetleri için önemli bir araç oluyor ve misyonerlerin zorunlu olarak yazdıkları jurnaller de bölge hakkında ciddi ipuçları veriyordu.

Anılan kuruluşa bağlı olan Hıristiyan misyonerler, bölgede özellikle küçük yaştaki Müslüman çocukları üzerinde de faaliyet yürütülmüş ve bu faaliyetlerin hedefinde Kürt çocukları da olmuştur. Burada önemli bir ayrıntı da bu çalışmalar için misyonerlerin, yerl halktan yani aşiretlerden bazı

---

<sup>175</sup> BOLAT Bengül – AYZAZ Ratip, İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecine Etkileri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 61, Güz, Ankara 2017, S. 28

<sup>176</sup> BOLAT Bengül – AYZAZ Ratip, a.g.m S. 28

<sup>177</sup> NURDOĞAN Arzu M, Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı'daki Sancaktarı: Church Missionary Society: Kuruluşu Yapısı ve Yayınları – I, Dini Araştırmalar Dergisi, Temmuz – Aralık, Cilt: 16, Sayı: 43, Ankara 2013, S. 15

kişileri maddi menfaatlerle devşirerek, lehte faaliyet göstermek için kullanmaları olmuştur.<sup>178</sup>

Misyonerlerin bölgedeki faaliyetleri için önemli argümanlardan birisi ve en etkili olan diğer yapı ise sahada kurdukları yetimhanelerdir. Misyonerler; strateji olarak, tüm kilise tarafından kurulan kurumlar gibi yetimhaneler konusunda da kamu hizmetine rakip hale gelmeyi hatta geçmeyi hedefleyerek, buraları bir cazibe merkezi haline getirmişlerdi.<sup>179</sup> Bölgede Kürtler ve diğer etnik unsurlara yönelik bu çalışmaların dahilinde “Yetimhane” isminin anlamından öte, kimsesiz çocuklar misyonerlerin kendi siyasi ve dini doktrinleri doğrultusunda endoktrine edilmiş ve buradan yetiştirilerek, kendi toplumlarına kanaat önderleri olarak gitmeleri sağlanmıştı.<sup>180</sup> Bu, istihbarat biliminin gelişmesiyle ileride etki ve nüfuz casusluğu olarak adlandırılacak faaliyetin adı konmamış ancak pratikte birebir uygulanması idi.

Irak coğrafyası üzerinde İngiltere tarafından planlı bir şekilde yürütülen Anglikan tipi misyonerlik faaliyetleri yukarıda kısaca çalışmalarından bahsettiğimiz CMS tarafından 1883'te başlatılmış, özellikle bölgenin etnik yapısı ile ilgili çalışmalar yürütülmüştü. İngilizler, gerekli kültürel ve psikolojik alt yapıyı hazırladıktan sonra da bölgede yaşayan Kürt aşiretlerini, ilerleyen dönemde kendi politik çıkarlarına uygun biçimde Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak amacıyla XIX. yüzyıl başlarında Bağdat'ta bir şube açmışlardı. Bağdat bölgesinde mukim kurulan bu şubeye bağlı misyoner faaliyetlerin temel amacı; bölgedeki aşiret yapılarını sosyal ve demografik temelli inceleyerek, olası bir askeri harekâta kimlerden yararlanabileceklerini tespit etmek olmuştur. Bu çalışmalar kapsamında Binbaşı Heid, Brother ve Rich isimli kişiler bölgeye gönderilmiş, anılan kişiler başta Bağdat olmak üzere, Süleymaniye, Erbil, Musul ve Kifri'de yoğun çalışmalar yürütmüşlerdi. İngiltere, 1878 Berlin Antlaşması ile dış politika hedefleri ve küresel hakimiyet çabasında en önemli rakip olarak göremeye başladığı Rusya karşısında, onların Doğu Anadolu'da kurmaya çalıştığı nüfuzunu azaltmak ve kendi etkisini artırabilmek için diplomatik temsilciliklere önem vermiş, 7 Ekim

<sup>178</sup> POLAT Bengül – AYAZ Ratip, a.g.m S. 13

<sup>179</sup> YÜCEL İdris, Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914), CTAD, Yıl:7 Sayı: 14 Güz, Ankara 2011, S. 84

<sup>180</sup> POLAT Bengül – AYAZ Ratip, a.g.m S. 16

1878 tarihinde Yüzbaşı Trotter, Erzurum'da ikamet etmek üzere Kürdistan Konsolosu olarak İngiliz Kraliçesi tarafından atanmıştır. İngiltere tarafından bu tarihlerde, Kürdistan kelimesinin kullanımı oldukça ilginç ve önemli bir ayrıntıdır.<sup>181</sup>

Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları topraklarda, özellikle kültür emperyalizmi yapmak üzere Batılı devletlerin faaliyetleri oldukça fazlaydı. Bu noktada başat ülke olan İngiltere'nin bölgede 17 dini kurumu, 8 hayır kurumu, 12 gazetesi ve çok sayıda propaganda görevlisi bulunuyordu.<sup>182</sup> Bölgede aynı zamanda gezi raporları, seyahatnameler – günlükler tutan misyonerlerden birisi olan Bedger, Kürtlerin psikanalizini ortaya koyacak bazı tespitleri, bölgede mülakat yaptıkları kişilerin ağzından naklederek, şöyle yazmıştı; "... Ne yapalım. Ovaya yerleşip köy kursak, bağ diksek, kıraç toprağı sürmeye koyulsak, üzerimize o kadar ağır vergiler yükleniyor ki, zahmetimize karşılık elimize hiçbirşey geçmiyor. Geriye yapılacak ne kalır. İstemeye, istemeye evlerimizi terk edip dağlarda herhangi bir baskı altında ezilmeyen kardeşlerimizin yanına sığınıyoruz."<sup>183</sup> Bu dökümanlar, daha önce de ifade ettiğimiz gibi önemli ve kıymetli derecede açık kaynak istihbaratı sağlıyordu.

İngiltere'nin başı çektiği söz konusu bu faaliyetler karşısında Osmanlı idaresi Kürtlerin Osmanlı bilincine yönelik çalışmaları boşa çıkartacak bir hamle yaparak "Aşiret Mektepleri" projesini uygulamaya koyacaktı. Sultan II. Abdülhamit tarafından Ortadoğu'ya yönelik emperyalist hamlelerin yoğunlaştığı dönemde atılan bu adım, İngiltere tarafından koparılmak istenen Arap ve Kürt aşiretlerine yönelikti. Aşiret Mektepleri, aşiretlerin yoğun ve hâkim olduğu bölgeleri elde tutmak amacıyla özellikle aşiret reislerinin çocuklarını, Osmanlı kültürüyle yetiştirerek devlet ve saltanata bağlamayı amaçlamıştı. Böylece, Emperyalizmin teşvik ve desteğiyle hızla artan azınlıkların milliyetçi eylemlerine karşı tebaa bağları güçlendirilmek istenmişti. Kurulan bu okullara başlangıçta Halep, Bağdat, Suriye, Musul, Basra, Diyarbakır, Trablusgarp vilayetlerinden ve Kudüs, Bingazi ile Zur

<sup>181</sup>BOLAT Bengül – AYAZ Ratip, a.g.m S. 29

<sup>182</sup>KALMAN M, Osmanlı – Kürt İlişkileri ve Sömürgecilik, Med Yayıncılık, İstanbul 1994, S. 197

<sup>183</sup>KALMAN M, a.g.e S. 55

sancaklarından, sözü geçen ve bölgenin ileri gelen ailelerinin 12 ile 16 yaş arasındaki çocukları alınmıştı. Bu okullarda Kürt çocukların yetiştirilmesiyle birlikte, Kürt nüfusa yönelik bir başka hamle de dini ve kültürel amaçlı Kürtçe kitapların hazırlanması ve yayımlanması olmuştu. 1891 yılında “Türkçe’den Kürdi Lisanına Mütercem İlmihal” isminde Türkçe-Kürtçe ilmihal basılmasından üç yıl sonra da Yusuf Ziyaeddin Paşa tarafından “Hediyetü’l- Hamidiyye fil- Lügat’il Kürdiyye” isimli Arapça-Kürtçe sözlük hazırlanmıştı. Üstelik anılan bu basımın içinde Kürt edebiyatçı ve şairi Ahmedi Hani’nin Nubaran Piçukan adlı risalesi ile birlikte, bazı Kürt şairlerden şiirler ve Kürtçe gramer eklenmişti.<sup>184</sup>

Osmanlı toprakları dışında, İran coğrafyasında da benzer çalışmalar yapılmış ve İran’da da CMS tarafından yürütülen bu faaliyetlerin sorumlusu olarak Robert Bruce görevlendirilmiştir. Bruce sadece basit bir protestan din adamı değil, aynı zamanda Hindistan ve İran’da uzun süre ikamet etmiş ve İslam teolojisi ile bölgenin etnik yapısına oldukça hakim biriydi. Bu çalışmalarda Bruce ile birlikte bölgede bulunan diğer kişilerden Dr. E. F. Hoernle, bir sağlık kuruluşu açmış, bir diğer misyoner Bayan Mary Bird ise kadınlara yönelik çalışmalar yürütmüştür.<sup>185</sup> Elbette ki bu çalışmaların merkezinde bölgede kullanılabilecek bir etnik unsur olarak tespit edilen Kürtler üzerine ağırlık verilmişti.

## 2.2 İngiliz Oryantalistler ve Kürtler

Başta belirttiğimiz gibi Kürt ve İngiliz ilişkilerinin tarihsel boyutuyla incelenmesinde iki grup arasında ilk teması kurulduğu diğer faktör ise bölgeye gelen oryantalistlerdi. Batı’da XVIII ve XIX yy da gelişen oryantalizm temel olarak; Doğu ve Batı arasındaki karşılaştırmaya dayalı bir düşünce sistemi idi.<sup>186</sup> Ancak, bilimsel yaklaşımlardan farklı olarak Oryantalizmin yoğun olarak Batı’nın Doğu’ya dönük hayal gücü ile besleniyordu. Bu

<sup>184</sup>BİÇER Bekir, Sultan II. Abdülhamit’in Kürt Politikası, Tarih Okulu Dergisi, Haziran Ayı, Yıl: 9, Sayı: XXVI, İzmir 2016, S. 80-81

<sup>185</sup>ÇATALBAŞ Resul, Anglikan (İngiliz) Kilisesi Misyonerliği ve Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkileri, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 25, Ocak-Haziran, Urfa 2011, S. 171

<sup>186</sup>SAID Edward W, Şarkiyatçılık (Çev: Berna Yıldırım), Metis Yayınları, İstanbul 2016, S. 12



durumu ifade eden Said'e göre; " Doğu'dan söz açan bütün yazarlar, önyarılarla işe başlarlar. Daima dayanacakları ve bütün referanslarına kaynak saydıkları tek ölçü hayalleridir." Üstelik Doğu denilen gerçekliğin bu bakışla anlamaya çalışılma çabası sadece popüler yazarlara ait bir bakış açısı değil, sosyal alanlarda çalışan bilim adamları tarafından da kullanılan bir yöntemdi.<sup>187</sup>

Doğu-Batı kavramları metodolojisi üzerine bir yaklaşım olan oryantalizm çalışmalarının, İngiltere'ye özellikle sanayi devriminden sonra ilk bölümde bahsettiğimiz avantajlardan yararlanarak küresel bir sömürge imparatorluğuna doğru hızla yükselmesinde ciddi katkısı olmuştur. Bu konu üzerine ciddi çalışmalarıyla bilinen Rana Kabbani'ye göre; "Elizabeth Çağı İngiltere'nin bir ticaret imparatorluğuna soyunmasının doğal sonucuydu. Meraklı tüccarların, ülke toprakları dışına taşan yeni pazarlar bulmak üzere, dışarı açıldıkları, yolsuzluklara "vatanseverlik" adını verdikleri, gelecekte var olacak olan imparatorluğun temellerinin atıldığı dönemin bu dönemdi."<sup>188</sup>

İngiltere'nin, oryantalizm çalışmaları kapsamında bölgede yürüttüğü faaliyetler, kişisel araştırma ve yukarıda ifade ettiğimiz gibi misyonerlik ile başlayacak ve Hindistan'ın sömürgeleştirilmesinin ardından Doğu'da hızla artan kolonileri ile sistematik hale gelecekti. Bu durumu en net ifade eden İngiltere için çalışmalarıyla bilinen Alman asıllı ünlü filolog Max Müller'in, Oryantalizmin, İngiliz yayılcılığı ve kolonizasyonuna yaptığı hizmeti anlatmak için 1892 yılında düzenlenen Oryantalizm Kongresi'nde söyledikleri oldukça ilgi çekiciydi. Müller şöyle diyordu; "...İngiltere, dünyanın şimdiye kadar gördüğü en büyük Doğu İmparatorluğu'dur. İngiltere sadece nasıl fethedeceğini değil, aynı zamanda nasıl yöneteceğini de bildiğini kanıtlamıştır. Birkaç bin İngiliz'in Hindistan'da, Afrika'da, Amerika'da ve Avustralya'da milyonlarca insanı yönettiğini düşünmek bile baş döndürücüdür. İngiltere, İskender'in rüyasını, Doğu ile Batı'nın evliliğini gerçekleştir-

---

<sup>187</sup>ALPTEKİN Yavuz M, Ortadoğu'da Emperyalist Kışkırtma ve Kürtler, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 14, Trabzon 2017, S. 377

<sup>188</sup>KABBANİ Rana, Avrupa'nın Doğu İmajı ( Çev: Serpil Tuncer), Bağlam Yayınları, İstanbul 1993, S. 52

tirmiş ve dünyanın belli başlı milletlerini daha önce hiç olmadıkları kadar yakın bir biçimde bir araya getirmiştir. Fakat Doğu milletlerini işgal etmek ve yönetmek bir şeydir, onları anlamaksa başka şey. Doğu milletlerini anlamak için, onların dillerini ve edebiyatlarını bilmek zorundayız, belli bir anlamda Doğululaşmak, Doğu'nun öğrencileri, Doğu'nun sevdalıları olmak zorundayız...”<sup>189</sup>

Bu anlamda bazı isimler, bölgede Kürtlerin varlığını keşfetmekle kalmıyor, özel olarak Kürt topluluklarına yönelik ihtisas çalışmaları yapıyorlardı. Bunlardan birisi olan İskoç kökenli İngiliz oryantalist James Baille Fraser, İngiliz Hükümeti tarafından diplomatik görev verilerek İran'a gönderilmiş, Fraser tıpkı bir İranlı gibi geleneksel giysiler içinde Kürt bölgelerini dolaşmıştı. Bu gezi ve incelemelerini topladığı iki ciltlik “Horasan Yolculuğunun Hikayesi” isimli seyahatnamesi, bölge hakkında en değerli bilgileri içeren kitap olarak değerlendirilmişti. Eser içerisindeki ve onu en kıymetli yapan kısım ise hiç şüphesi daha önce Avrupalılar tarafından incelenmeyen, Mezopotamya coğrafyasında yaşayan Kürtlerin karakter ve gelenek-göreneklerine ilişkin tespitleri idi.<sup>190</sup> James Bellie Fraser'ın gezi ve çalışmalar yaptığı dönem “romantik dönem” olarak adlandırılmaktadır.<sup>191</sup> Aynı dönemde çalışma yapan bir başka isim ise J.M Kinneir'dı. Fraser gibi Kinneir'da oryantalist olmasının yanı sıra bir asker ve diplomattı. O da 1808 – 1814 yılları arasında Anadolu ve İran coğrafyasında bulunmuş ve bölgede özellikle Kürt nüfus ve demografisi üzerine araştırmalar yapmıştı.<sup>192</sup> Her iki isim de Kürtlerin, Ortadoğu'nun en kadim uygarlıklarının kurucu halkları olduklarını iddia etmişlerdi.<sup>193</sup>

Benzer şekilde Ortadoğu'da Kürtleri inceleyen oryantalistlerden bir başka isim olan C.J Rich, Kürt Beylikleri'nin, bölgede XVI. yy başlarından itibaren büyük iki güç olan Osmanlı Devleti ve İran arasındaki sürekli ola-

---

<sup>189</sup>KOÇAK Birgül, Uluslararası Oryantalistler Kongreleri (1873-1973) Üzerine Bir Değerlendirme, Kebikeç Dergisi, Sayı: 34, Ankara 2012, S. 273

<sup>190</sup>DAYHAN Ahmet Tahir, Yıkılış Döneminde Asya ve Kuzey Afrika'daki Osmanlı Topraklarını “Keşfeden” Oryantalistler, Kongre Bildirisi, 38. ICANAS Uluslar arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara 2007, S. 72

<sup>191</sup>KALMAN M, a.g.e S. 127

<sup>192</sup>YILMAZ Özgür, Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Trabzon 2006, S. 11

<sup>193</sup>LAZAREV M.S – MIHOYAN Ş.X, a.g.e S. 33

rak askeri çatışmalara varan rekabetlerinden dolayı topraklarının bölünmüş, parçalı yapıda olduğunu ve iki devlet arasındaki dengelerin ise Kürtlerin kaderlerini belirleyen temel faktör olduğunu iddia etmişti.<sup>194</sup> Bölgede saha çalışması yapan bir diğer isim olan İngiliz oryantalist Robert Ker Parker ise İran'ın Kuzeyi ve Mezopotamya'da Feyli Kürtler diye tanımladığı geniş bir topluluktan bahseden yazılar kaleme almıştı. Bugün, Şii mezhebine bağlı olan Kürt toplulukların, bu Feyli Kürtler denilenler olduğu iddia edilmektedir.<sup>195</sup>

Ortadoğu'da yürütülen bu faaliyetlerin hemen hemen tamamına yakınının perde arkasında ise İngiltere'nin sömürge Hindistan topraklarında kurulan Doğu Hindistan Şirketi vardı. Bu şirket İngiltere'nin anılan toprakları ele geçirmesinden çok daha önce 1599 yılında serüven düşkünü denizci tüccarlar tarafından kurulmuştu. Bir yıl sonra da özel imtiyazlar elde edecekti. Şirket, imtiyazlar karşılığında üç önemli ilke çerçevesinde çalışmalarını yürütüyordu. Bunlar; ortaklarının ticari menfaatlerini gözetmek, Doğu'da kendisine rakip olması muhtemel organizasyonları bölgeden uzak tutmak ve aldığı imtiyaz ve hakların güvenliğini sağlamaktı.<sup>196</sup> Şirket, 1806 yılında Bağdat şubesini açmış, şubenin yöneticileri olan Hich ve Reine ile birlikte Basra'da görevli İngiliz istihbarat subayı Kolkhan, Kürt aşiretleri ile özel olarak ilgilenmişlerdi. Bu dönemde, hem Van – Beyazıt arasında yaşanan karışıklıkların hem de Süleymaniye kentinde baş gösteren ayrılıkçı fikirlerin arkasında aynı kişiler vardı.<sup>197</sup>

Bir önemli ayrıntı ise bölgede faaliyet gösteren İngilizler'in, James Darmesteter tarafından çevrilerek Oxford tarafından basılan "Sacred Books of The East" kitabına konulan Avesta üzerine yapılan çalışmalardır. İngilizler, Kutsal metinler olduğuna inanılan Avesta'nın, ari bir Med dili ile yazıldığı ve bu ari dilin saf Kürtçe olduğunu iddia etmişlerdi ki bu yaklaşım, özünde Osmanlı tebaasına dini özdeşlikle de bağlı olan Kürtleri ayırtırmaya

---

<sup>194</sup> VALİ Abbas, Kürt Tarihi Kimliği ve Siyaseti Kuramsal Bir Yaklaşım (Çev: İbrahim Bingöl), Avesta Yayınları, İstanbul 2013, S. 55

<sup>195</sup> FATİH Cabbar A – HOŞAM Davud, a.g.e S. 177-178

<sup>196</sup> BULUT Yücel, Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği Oryantalizm ve William Jones, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 6, İstanbul 2006, S. 85

<sup>197</sup> ÇAY Abdulhaluk M, Her Yönüyle Kürt Dosyası, İlgi Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2010, S. 519

yönelik hamlelerden biriydi ki günümüzde bile Zerdüşt'ün bir Kürt peygamberi olduğu tezinin başlangıcını teşkil ediyordu.<sup>198</sup>

İngiliz politik çıkarları üzerine bölgede faaliyetlerde bulunan protestan misyonerler ve oryantalistler ağırlık sıklığını Arapların, Ermenilerin, Kürtlerin ve diğer ırkların da Osmanlı Devleti'nin tebaası olmaktan çıkmayı istemesine yönelik çalışmalar yapmak ve Türk coğrafyasının Hıristiyan olması gerektiği üzerine şekillenmişti. Bölge üzerinde kullanılabilecek bir araç olarak görülmesine kadar, sözde medeni Batılıların vahşi, kan dökücü ve Ermenileri katleden bir topluluk” olarak nitelendirilen Kürtler, daha önceki bölümde bahsettiğimiz gibi üretim tarih tezleriyle proto-Avrupalı bir kökene dayandırılmış, Kürtler hakkında araştırma enstitüleri kurulmuş, Orta Doğu'ya yayılma projesinde yeni bir müttefik olarak görülmüşlerdi. Bu politikalarının destekleyicisi olarak ilerleyen tarihlerde İngilizler, Anadolu'ya ve Mezopotamya coğrafyasına siyasi subaylar, ajanlar sevk edecekler bu sayede de Kürtler ve İngilizler arasında ittifak çalışmaları sürdürecektlerdi. Çünkü Bağdat, Musul ve Kerkük XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle İngilizlerin özel ilgi alanını oluşturacak, bu nedenle bölgede görev yapan İngiliz temsilciler, “bir damla kan bir damlapetrol”<sup>199</sup> diyerek çalışacaklardı.<sup>200</sup> Bu anlamda kuşkusuz en önemli çalışmalar misyoner, oryantalist, araştırmacı veya arkeolog kisvesi altındaki İngiliz istihbarat görevlileri tarafından yürütülecekti.

---

<sup>198</sup> Bugün bile Kürtçü kaynaklar bu konuyu defaatle işlemekte ve iddialarında, Kürdistan dedikleri yerin hep bir “tampon” bölge olarak kaldığı ve bu yüzden Kürtlerin hem komşu halkların dillerini öğrenerek hem onların kültürlerini aldıklarını hem de kendi kültürlerini yaydıklarını söylemekte. Zerdüşt peygamberin Kürtçe isminin; Zerdost'tur. Yani “Altın dost” anlamına geldiğini söylemektedirler.

<sup>199</sup> TÜRKMEN Zekeriya, Musul Meselesi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, S. 5

<sup>200</sup> BOLAT Bengül – AYAZ Ratip, a.g.m S. 29

### III. BÖLÜM

#### 3. İNGİLİZ İSTİHBARATI'NIN ORTADOĞU FAALİYETLERİ

##### 3.1. XX. Yüzyıl Başında İngiliz İstihbaratı

İstihbarat teşkilatlarının varlığı ve gücü aynı zamanda bağlı bulunduğu, adına görev yaptığı devletin varlığı ve gücü ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü istihbarat, devletlere sürpriz tehdit ve saldırılara maruz kalmasını önler, uzun vadeli bir projeksiyon ile ufuk ötesi bakış sağlar, politika oluşturmaya yardımcı olarak karar vericilere bilgi desteği sağlar ve devlet sırlarını korur.<sup>201</sup>

İstihbarat konusu çok bilinmese dahi, tarihin ilginç bir cilvesi olarak İngiltere'nin bir dönem küresel hakimiyet tarihinin yazılmasını sağlamıştı. 1588 yılında yaşanan bu hadise istihbaratın önemini gözler önüne sererken aynı zamanda bir tarafın istihbarat başarısının, diğer tarafın da istihbarat zaafiyetinin ülkeler arasındaki dengeleri nasıl değiştirerek, İngiltere lehine sonuçlar doğruduğunu ortaya koymasından ilginçtir.

Dönemin en koyu Katolik Kralı olarak tanımlanan İspanya Kralı II. Philip'in ülkesi temel politik hedefi İngiltere'nin işgal edilmesi idi. Bunun için de önemli gerekçeleri vardı. Bu gerekçelerden ilki İngiltere'nin resmi olarak Protestan bir ülke olması ve Henry'e Papa tarafından "İnancın Savunucusu" unvanı verilmiş olmasıydı ki kuşkusuz Protestan Hıristiyanlık, Katolik koyu inanç noktasında en önemli tehdit unsuruydu. İkinci olarak da politik açıdan İngiltere, sömürge plantasyonlarının büyük oranına sahip İspanya'nın karşısında hızla gelişen tehdit edici bir güç haline geliyordu. Açık

---

<sup>201</sup>LOWENTHAL Mark M, Intelligence: From Secrets to Policy, 7th Edition, CQ Press, California 2016, S. 5

denizlerde iki ülke arasında ciddi çatışmalar yaşanmaya başlamış, özellikle İngiliz hükümetince desteklenen korsanlar, İspanyol koloni ve ticaret filolarını yağmalayarak önemli zararlar vermeye başlamışlardı.

İspanyolların, İngiltere anakarasını işgali için hazırladığı plan oldukça basitti. Bu iş için görevlendirilen Medina-Sidonia Dükü, bir donanma kurmak üzere vakit kaybetmeden denizciler toplamaya ve bir yüzer filo inşa ettirmeye başlamıştı. Bu filo içinde kırk savaş gemisi ve çok sayıda yemek ve su taşıyan nakliye gemisi bulunuyordu. Bu büyük güç İspanyol Hollanda'sındaki savaşta İspanyol ordularının başında büyük başarı kazanan tecrübeli bir komutan olan Parma Dükü tarafından komuta edilen büyük bir orduyla buluşacak, bu ordu nakliye gemileri ile İngiltere'ye taşınacaktı ki bu durum başarılırsa, İngiltere'nin fethedilmesi kaçınılmazdı. Bu gemilerle taşınacak olan İspanyol piyadeleri Avrupa'nın en iyi eğitilmiş ve etkili askerî gücüydü. İngiltere ise bu plandan haberdar olmuştu.

İngiltere'nin hayatta kalabilmek için tek şansı saldırıyı Manş Denizi'nde karşılaması gerekiyordu. Bunun için İngilizler hızla büyük bir donanma inşa edeceklerdi. Donanmada yaklaşık olarak yüz altmış gemi vardı. Bunlar, İspanyol gemilerinden farklı olarak inşa edilmişlerdi. Teknik olarak hız ve manevra kabiliyeti üstün olacak şekilde, küçük ve ince gövdeli yapılmıştı. Bu gemilerin üzerindeki silahlar da farklıydı. İngiliz gemilerinin topları daha uzun namlulu ancak düşük kalibreliydi. Bu durum yanıltıcı olması her ne kadar menzil uzun dahi olsa topların çapı, İspanyol gemilerini batıracak güçte değildi.

İngilizler, savaş başladığında İspanyol donanmasını uzun süre ve devamlı bir ateş altında tuttularsa da bu etkisiz atışlar yukarıda bahsettiğimiz nedenden ötürü İspanyol donanmasının dizilişini bozmadı.

İngilizler, İspanyol donanmasını Hollanda'ya doğru ilerleyip Parma'nın ordusuyla buluşma planını bozamamıştı. İşler İspanya açısından planlandığı gibi ilerliyordu ancak donanma Hollanda'ya ulaştığında ve Parma'nın askerlerinin gemilere çıkmak için hazır değillerdi. Parma'nın komutasındaki binlerce askerin gemilere binmesi günler alacaktı.

Bu zamanlama zaafiyeti sonucunda yaklaşan sert havadan çekinen İspanyol donanması Calais Limanı yakınlarında demir attı. Kendi güvenli-

ğini almak için her türlü tedbir alınmıştı ancak yaşanan gecikmeden doğan zaman, İngilizlere dönemin klasik silahı olan ateş gemileri hazırlama fırsatı verdi. Böylece sekiz ateş gemisi, İspanyol donanmasına süzülme üzere yola çıktı. Ateş gemileri, ateşe verilmiş sıradan gemiler değildi. Gemilerin ahşabı ve yelken bezleri ne kadar kolay yanan maddeler olsa da o dönemde İngilizlerin kullandığı ateş gemileri baştan aşağı zift, katran ve başka yanıcı maddelerden yapılıyordu. Ayrıca içinde bu maddelerden olan variller güvertede kırılarak bırakılıyor ve ateş yakıldıktan sonra gemilerin söndürülmesi imkânsız hâle geliyordu. Sekiz ateş gemisi sıkı sıkıya kilitlenmiş İspanyol donanmasına ulaştığında panik baş gösterdi. Ateşten sadece birkaç geminin zarar görmesine rağmen İngilizleri uzak tutan o disiplinli düzen bozuldu. Gemiler kanala geliş güzel yayıldı ve bir-kaç küçük İngiliz savaş gemisi İspanyol gemilerini tek tek sardı. Böyle bir karışıklıkta hız ve manevra kabiliyeti yüksek İngiliz gemilerinin büyük avantajı vardı. Gece çöktüğünde bir düzineden fazla büyük savaş gemisi imha edilmiş ve İspanyol donanmasının gemileri geniş bir alana dağılmıştı. Deniz üzerinde hala İngiliz donanmasını yenebilecek kadar çok İspanyol gemisi vardı ve bu arada İspanyollar bilmiyordu ama İngilizlerin barut ve mermileri kalmamıştı. Sonuç olarak İngilizler geri çekilmek zorunda kaldıklarında İspanyol donanmasının geri kalanı tekrar bir araya gelmeyi başardı.

Medina-Sidonia Dükü bir denizci değildi ve ummadığı zorlu bir durumla karşılaşmıştı. Donanmanın gücü yerindeydi ve civardaki tek büyük limandan çıkarılmışlardı ve hava bozuyordu. Kayalık kıyılarıyla Manş Denizi fırtınadan saklanılacak bir yer değildi. Ayrıca artık Parma Dükü'nün ordusunu karaya çıkarma umudu kalmamıştı. En iyi karar, İspanya'ya geri dönmek üzere yelken açmak olurdu. Kışın daha çok gemi inşa edebilir ve baharda tekrar deneyebilirlerdi. Ne yazık ki, İngiliz donanması hâlâ kanalda İspanyolların biraz aşağısında bekliyordu. Onların da kaybı vardı ve cephaneleri bitmişti ancak bu durum İspanyollar tarafından bilinmiyordu. Dük tüm cephanelerini bitirdiklerini bilmiyordu. Mevcut koşullarda kararını verdi. Kuzeye yönelerek, İngiltere ve İrlanda'yı dolaşarak güvenli bir şekilde eve dönecekti.

Ancak İspanyol gemileri askerlerle doluydu ve yiyecek stokları böyle bir uzun yolculuk için uygun değildi ki kısa süre içinde gıda ve su sıkıntısı başladı. Üstelik seyir yapılan deniz İspanyol kaptanların bilmediği sulardı. Soğuk ve hırçın deniz, akdeniz sularına uygun yapılmış gemiler için sorun teşkil ettiği gibi İberya'nın ılık havasına alışkın askerler de donarak ölme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Nitekim tüm bu olumsuzlukların yanı sıra çıkan ve iki hafta süren fırtına sonucunda gemiler sürüklenmeye başlamış, yüzlerce asker ve denizci ölmüştü. Donanmadan geri kalanlar İspanya'ya döndüğünde Avrupa'nın en büyük gücü olan İspanya'nın çöküşünün başladığı henüz fark edilmemişti. İngiltere artık gemilerinin ülkeyi İspanyol donanmasına karşı koruyabileceğini bilerek daha saldırgan ve kendinden emin hâle gelecekti. İki yüzyıl sonra İngiltere, üzerinde güneş batmayan "Büyük Britanya İmparatorluğu" olurken İspanya ise Avrupa'da önemsiz bir devlet olacaktı. Donanma güneye doğru ilerlese ve İngilizlerin ateşsiz kalmış gemileriyle karşılaşırsa İngilizler pek bir şey yapamayacaklardı ve işgal tehdidi etkili olmaya devam edecekti. Bu fiyasko tarihin akışını değiştiren istihbaratın da önemini öne çıkartıyordu.<sup>202</sup>

İngiliz istihbarat teşkilatı, birçok otorite tarafından dünyanın en eski profesyonel istihbarat teşkilatı olarak kabul edilmektedir. 16 yy'da Kraliçe I. Elizabeth'in bakanlarından olan Francis Walsingham tarafından "Intelligence Service" kurulmuş ve kurduğu bu teşkilatta sahte mühür yapan, yazı-imza taklit eden, şifre çözen - şifre yazan uzmanlar ve bilgi toplayan uzmanlar görev yapmıştı.<sup>203</sup>

İngiliz politikacı ve karar alıcıların uluslar arası çatışmalar, mücadeleler gibi kritik konular üzerine çalışmalarını yoğunlaştırdığı ve özellikle Almanya'nın ciddi bir tehdit unsuru olarak İngiliz politikalarının karşısına çıktığı tarihler daha iyi organize olmuş bir istihbarat teşkilatına olan ihtiyacı arttırmış, bu ihtiyacın neticesinde ise İngiliz Gizli Servis Bürosu (SIS) kurulmuştu. Büronun yapılanması ilk olarak 1909 yılının mart ayında İngiltere Başbakanı Herbert Henry Asquith tarafından daha önce görevde olan ve

---

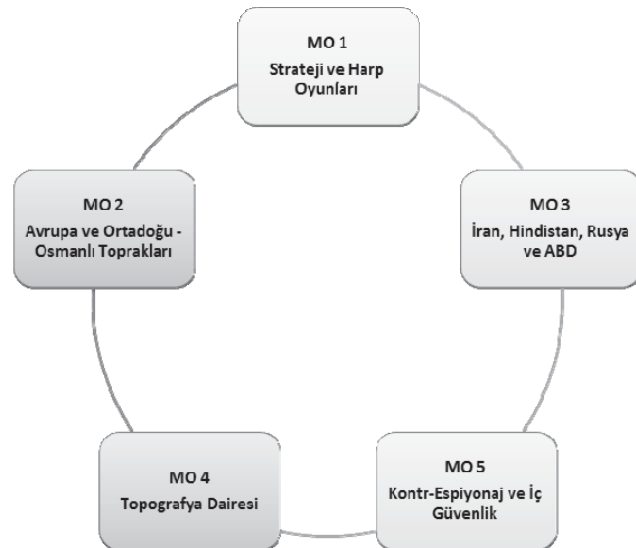
<sup>202</sup> books.google.com.tr/tarihteilgincolaylar/Erişim Tarihi: 12.02.2018

<sup>203</sup> AKAL Mehmet – BAYSAL Faik – GÜNSÜR Mehmet, Başlangıcından Bugüne Dünya Casusluk Tarihi 1. Cilt, Artel Yayınları, İstanbul 1974, S. 18



ağırlığı Almanlara karşı istihbarat önleme-takip faaliyeti yürüten İmparatorluk Savunma Komitesi'ni tasviye ederek, yeniden teşekkülü ile olmuştu. Zaman içerisinde anılan kuruluş, iki ana büro halinde organize olacak bu bürolar Vernon Kell'in başkanlığındaki yurt içi faaliyetlerden sorumlu MI5 ve Mansfield Curning'in başkanlığındaki yurt dışındaki faaliyetlerden sorumlu olan MI6 idi.<sup>204</sup>

1899-1902 yılları arasında küresel hakimiyet çabasının bir parçası olarak gördüğü Güney Afrika'ya hakim olabilmek için İngilizler, bölgede hakim topluluk olan Hollanda asıllı Boerler ile mücadeleye girmiş, ciddi çatışma ve savaşlar yaşanmıştı. İngilizler bölgeyi ele geçirebilmek için yaklaşık yarım milyon askeri çatışmaların yaşandığı sahaya taşınmasına karşılık, ciddi kayıplar vermek pahasına Boerleri tasviye ederek çok zorlukla Güney Afrika'yı kendi sömürgesi haline getirebilmişti. İşte söz konusu savaştan kendi paylarına önemli dersler çıkaran İngilizler, askeri istihbarat yapılanmalarına da daha fazla eğilecekler, savaş bakanlığı bünyesinde kısa adı MO (Military Operations) olan ve çeşitli şubelerden oluşan askeri istihbarat teşkilatlarını kurmuşlardı. MO'nun dahilindeki şubeler ve bu şubelerin görev dağılımları ise şu şekilde idi<sup>205</sup>



<sup>204</sup> MERCAN Sezgin, İstihbarat Örgütleri “İngiliz İstihbarat Mekanizmasında MI6” (Ed: Ümit Özdağ), Kripto Yayınları, Ankara 2014, S. 77

<sup>205</sup> ASTON George, The Secret Service, Faber and Faber Publisher, London 1933, S. 28 – YILMAZ Sait, Türk İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918, Kripto Kitaplar, Ankara 2017, S. 55

İngiliz İstihbarat Teşkilatı'nın kuruluşundan bugüne geçirdiği evreler İngiliz Gizli Servisi'nin resmi internet sitesinde şöyle hikaye edilmişti;

İngiliz istihbaratının kurumsal bir yapı haline gelmesi 1900'lerin başlarında, İngiliz hükümeti tarafından Almanya'nın emperyalist emellerinin tehdit unsuru olarak algılanmasıyla başlamıştı. Avrupa ve İngiliz sömürgelelerinin her tarafından gelen abartılı Alman casus hikayeleri, bu tehdidin boyutlarını arttırıyordu. Hükümet kanadı, Almanya'nın İngiltere'yi hedeflediğine ikna olmuş, duyumların aşırı derecede eksajere edildiği söylene dahi dönemin İngiliz Başbakanı Herbert Asquith, İmparatorluk Savunma Komitesi'ne konuyu incelemesini emrederek, gizli servisin kuruluş sürecini başlatmıştı. Servisin başına getirilen Mansfield Cumming, aslında profesyonel anlamda istihbarat konusunda uzman bir kişi değildi. Üstelik yabancı dil bilgisi dahi olmayan Cumming'in MI6 kaynaklarına göre “Özel ve üstün vasıfları” onu bu konuma taşımıştı. Kurumun ilk haberleşme adresi ise istihbaratçılar tarafından “Aracı Adres” (Accommodation Address) olarak tanımlanan ve gizli faaliyetler ve o faaliyeti sürdürenler için yollanılan haberleşme malzemelerinin alınması için kullanılan Vauxhall Bridge Road'daki Ashley Mansions'da bir ithalat ve ihracat firması olan Falcon Limited Postanesi - Messrs Rasen isimli bir sahte adrestir. 1914'te Almanya ile savaşın başlamasının ardından sivil kanat ve askeri istihbarat daha yakın çalıştı. Bu süreçte saha personellerinin sayısı çoğu kadın olmak üzere 800 sayısına ulaşmıştı. Belçika'dan geçen gece ve gündüz Alman trenleri izleyerek, Hollanda'daki İngiliz istihbaratına önemli veri akışı sağlanmıştı. Özellikle kadın istihbaratçılar, farklı yöntemleriyle tarihe geçeceklerdi. Örneğin ebe kılığındaki bir kadın istihbarat görevlisi, düzenli olarak korsesinde balina kemikleri etrafına sarılmış raporlar taşıdı. Savaşın sonunda, İngilizlere işgal altındaki Belçika üzerinden neredeyse günlük olarak işgal ettikleri Alman birliği hareketlerinin ayrıntılarını sundu. Bu kadınların mesleki anlamda bir adım daha öteye taşınmasına neden olmuştu. Teşkilatta, hem evli hem de evli olmayan kadınlar işe alındı ve maaşları diğer bölümlerdeki çağdaşlarının çoğundan daha yüksekti.<sup>206</sup>

---

<sup>206</sup> [sis.gov.uk/our-history.html](http://sis.gov.uk/our-history.html), Erişim Tarihi: 03.05.2019

Almanya'nın, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuzunu artırmasından rahatsız olan İngiltere, Ortadoğu'da yukarıda anlattığımız yapısal düzen içerisinde istihbarat faaliyetlerini artıracak ve özellikle Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün devam ettirilmesi yönündeki politikasını terk ettikten sonra çalışmalarını etnik unsurlar üzerine yoğunlaştıracaktı.

### **3.2 XX. Yüzyıl Başında İngiliz İstihbaratı'nın Bölgedeki Faaliyetleri**

İngilizlerin tarih boyunca güç mücadelesinin önemli merkezlerinden biri olan Ortadoğu hakimiyeti planları için attığı ilk adım bölgenin kültürel, demografik ve topografik etüdünü yapmak olmuştur. Bu anlamda İngiliz istihbaratının da eşgüdümüyle, XVIII. yüzyılda genel olarak da Hindistan merkezli Asya çalışmalarına başlamış ve görevlendirilen uzmanlarca tüm bölgenin kültürü, dili ve dini antropoloji bilimiyle incelenmeye başlanmıştı. Bu noktada eş zamanlı olarak Arap dünyası ve İslamiyet incelenmiş ve bu bilgilerin tasnif – aktarılması amacıyla çeşitli kuruluşlar teşekkül etmeye başlamıştı ki bu kuruluşlardan ilki Asya Derneği olmuştur.<sup>207</sup>

Bununla birlikte kısa süre içerisinde hem bölge hakkında etüt yapmak hem de istihbarat toplamak amacıyla günümüzdeki stratejik araştırma merkezlerine benzer yapılar kurulmaya başlamıştı. Bu amaçla kurulan merkezlerin başında ise Londra Üniversitesi Doğu Bilimleri (Şarkiyat) Enstitüsü geliyordu. Söz konusu kurumun başına ise Arkeolog David George Hogarth getirilmişti. Hogarth ve onunla birlikte görev yapan Denison Rose ve William Blaker Hall, İngiliz istihbaratı için çalışan uzmanlardı.<sup>208</sup> Bu merkezler bünyesinde İngiliz istihbaratı için görev yapanlar, İngiliz politik çıkaralarına uygun hamlelerin yapılabilirliği ya da hangi yolla yapılacağı konusunda saha çalışmaları yapıyorlardı. İşte, İngiltere için Ortadoğu'da yer alan stratejik sahalardan birisi de hiç kuşkusuz Suriye ve Filistin'di. XX yüzyılın başlarında İngiltere, anılan bölge için bir işgal planlıyor ve bu noktada sahadan sahadan istihbarat ihtiyacı duyuyordu. Bu konuyla ilgili olarak

<sup>207</sup> HOURANİ Albert, Arap Halkları Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, S. 353

<sup>208</sup> BARAN İbrahim, Osmanlı Coğrafyası'nda İngiliz Derin Devleti, Vera Kitap, İstanbul 2018, S. 85

da Francis Richard Mansell görevlendirilmişti. Kendisi, İstanbul'da daha önce askeri ataşe olarak görev yaptığından dolayı da bölgenin siyasi yapısına hakimdi. Bölgedeki çalışmalarını tamamlayan Mansell, "Doğu Kıyılarından Suriye'nin Keşfi" isimli bir rapor hazırlayarak, hükümet arz etmişti.<sup>209</sup>

Bu araştırma merkezlerinin yanı sıra XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı topraklarında diplomatik misyon görevi yapmak üzere bulunan İngiliz konsoloslar, ayrıcalıklı konumları itibariyle asli alanları olan ticari konulardan ziyade, siyasi konular üzerine yoğunlaşmışlardı. Üstelik bu diplomatik misyon temsilcileri, küresel hakimiyet mücadelesinin ana ekseninde yer alan Osmanlı topraklarına mukim bir istihbarat istasyon şefliği haline gelmişti.<sup>210</sup> Osmanlı topraklarında görev yapan diplomatik misyonlarına, İngiltere tarafından verilen ana faaliyet konularının başında, Osmanlı coğrafyasında cereyan eden milliyetçi hareket ve oluşumları takip etmek, özellikle etnik gruplara yönelik, İngiltere hükümetince verilen talimatlar doğrultusunda politikaların uygulanması için çalışmak, demografik yapı ve hassasiyetlerin incelenmesi ile birlikte bu anılan grupların yaşadığı yerler ile ilgili istatistiksel ve topografik bilgileri toplamak yer alıyordu.<sup>211</sup>

Ortadoğu topraklarında faaliyet gösteren İngiliz istihbaratçılarının temel amacı, hızla yayılan milliyetçilik dalgasından faydalanarak, Osmanlı Devleti'ni parçalara ayırmaktı. Bu anlamda iki unsur üzerine yoğunlaşmışlardı. Yoğunlaştıkları bu iki unsur olan Araplar ve Kürt topluluklarına da bölgeye barış, huzur ve istikrar gelmesinin tek yolunun, Osmanlı'nın bu topraklardan çıkartılması olduğunu empoze ediyorlardı.<sup>212</sup>

Bölgede faaliyet yürüten İngiliz istihbarat elemanları için Arap milliyetçiliği kavramının yeri ve önemi yadsınamaz derecede fazlaydı. Arap milliyetçiliği XIX. Yüzyılda bir entelektüel yapı olarak görülmüş, bir yüzyıl sonra da bu dışsal etkiler sonucunda siyasal ve ayrılıkçı bir şekle bürünmüş-

---

<sup>209</sup>BOZKURT Abdurrahman, I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri ve Güvenlik Algısı (1914-1915), Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı:36 / Güz, Ankara 2014, S. 22

<sup>210</sup>ADITATAR Funda, İzmir İngiliz Başkonsolosluğu'nun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914), Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1, Temmuz Ayı, İzmir 2011, S. 3-4

<sup>211</sup>KOCABAŞOĞLU Uygur, Majestelerinin Konsolosları, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, S. 203

<sup>212</sup>BARAN İbrahim, a.g.e S. 63

tü. XX. Yüzyıl başında yaşanan konjonktürel gelişmeler de bu anlamda İngiliz istihbaratçılarının işlerini kolaylaştıracaktı. Anılan tarihlerde, Osmanlı idaresinde söz sahibi olan Jön Türkler'in ideoloji ve politikaları Arapların yabancılaşmasına yol açmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milliyetçi politikaları, Türk milliyetçiliği karşısında Arap milliyetçiliğini körüklemişti. 1914-1916 dönemi, aslında Arapların Osmanlı Devleti'ne olan güveninin neredeyse hiç kalmadığı bir dönemdi ki bu algıyı kullanan İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri Arap İsyanı'nı ateşleyecekti.<sup>213</sup>

Bu anlamda üzerinde durulması gereken kuruluşların başında hiç kuşkusuz İngiliz İstihbaratı'nın Ortadoğu'da temel örgütlenmesini sağlayan Arap Bürosu gelmekteydi;

Baştan beri bahsettiğimiz ve İngiliz dış siyasetinin odak noktasına oturan Ortadoğu için, Mısır'ı kontrol altına alan İngiltere, bölge üzerindeki faaliyetlerine merkez olarak bir istihbarat ağını burada kuracaktı. İlk başlangıcında bir yapısal merkezden ziyade, network halindeki bu yapılanma, zaman geçtikçe, duyulan ihtiyaçların artmasıyla birlikte daha profesyonel bir yapı haline dönüşecekti.<sup>214</sup>

Adının ilk başlarda “İslam Bürosu” olarak önerildiği ancak “Arap Bürosu” olarak neticelendirildiği bu istihbarat merkezinin kuruluş çalışmaları, artık bölgeyi içine alacak büyük bir savaşın yakın gelecekte yaşanacağını anlaşılmasıyla birlikte başlamıştı. Aslında İngiliz istihbaratı, böyle olası bir savaşı çok önceden öngörüyor ve bu güçlü ihtimal karşısında pozisyon alıyordu. Beklenen savaşı patlak vermesinin ardından, İngiliz istihbaratının beklentilerinde olduğu gibi bölgede ana hakim unsur olan Osmanlı Devleti, İttifak güçlerine katılmıştı. Bu olası durum karşısında hazırlıklı olan Mısır'da mukim İngiliz istihbarat elemanları vakit kaybetmeden Ortadoğu'daki Arap milliyetçileriyle temas kurmaya ve onları kendi yanlarına çekmek için Suriye'de ve Arapların yaşadığı topraklarda geziler yapmaya başlamışlardı. İngiliz hükümetinin, istihbarat teşkilatı üzerinden kurguladığı plan netti. Bölgede bir Arap isyanı çıkmasını sağlayarak bu sayede, Osmanlı

<sup>213</sup>ÖZALKAN Seda, Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği, İNSAMER Araştırma No: 56, İstanbul 2018, S.3

<sup>214</sup>ÇABUK Mustafa, İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi Arap Büro (1916-1920), Belgi Dergisi, Sayı: 17, Denizli 2019, S. 1131

ordusundaki Arap kökenli askerleri savaştan caydırmak ve İslam hilafetini temsil eden Osmanlı Hükümdarı'nın cihat ilanını etkisizleştirmek.<sup>215</sup> İngiliz sömürgesi olan Hindistan, Aden ve Mısır'da başarılı olması muhtemel olan bir cihat, İngiltere için çok büyük sorunlara yol açabilirdi. Zaten Almanya'nın bu büyük savaşta Osmanlı Devleti'ni yanında istemesinin en önemli nedenlerinden birisi sadece cepheyi mümkün olduğunca genişletmek değildi. Osmanlı Saltanatı'nın taşıdığı önemli bir sıfat olan – İslam Dünyası'nın Halifesi – yani peygamberin yeryüzündeki temsilcisi unvanı üzerinden güçlü bir cephe oluşturmak istiyordu, bu amacı Alman Devleti'nin o tarihte kriptolu telgraflardaki bazı mesajları da doğruluyordu. Osmanlı Devleti Hanedanı umulanın aksine bir sürpriz yapmadı. 11 Kasım 1914 tarihinde Cihat-ı Ekber ilan etti ve bu sadece Sünnileri değil; İmami, Zeydi, Vahhabi, Havarız ve Şii mezheplerini kapsar şekilde yayınlandı ancak kafirlerin halife ve onun önderi olduğu İslam Dünyasına karşı yapacağı saldırı ve yağmaya karşı birleşmesi istenen fetva karşısında İngilizler hazırlıklarını yapmışlardı. Cihat emri bu anlamda çok karşılık bulmayacaktı. Bölgede İngiliz istihbaratı tarafından yapılacak daha çok iş vardı ancak İngiliz istihbaratının bölgede mukim ve etkili saha elemanları, bölgedeki birimler arasında ciddi bir koordinasyon zaafiyetinin bulunduğunu ve bu nedenle de istihbaratın önemli kurallarından olan bilgi akışı ve paylaşımının sağlıklı olarak yürütülemediğinden şikayetçilerdi. Dönemin en popüler olan istihbaratçıları olan Storrs, Gertrude Bell, Percy Cox ve Lawrence tarafından da desteklenen bu görüş, yukarıda bahsettiğimiz bu önemli ofisin kuruluşunu ve organizasyonu sağlayacaktı. Bu kararın verildiği ilk toplantıda, kuruluşun işleyiş, görev ve sorumluluklarına ilişkin bazı önemli kararlar da alınacaktı.<sup>216</sup> Buna göre, kurulan istihbarat bürosu altında üç bölüm teşekkül ettirilecekti. Bu bölüm sadece bilgi toplamayacak, savaşın tarafsız olan ülkelere ve onların kamuoyuna yönelik propaganda faaliyetleri de yapacaklardı. Büroda istihdam edilecek olan saha elemanları Mısır, Hicaz, Suriye ve Anadolu'da istihbarat ve propaganda çalışması yapacaklardı. Ayrıca saha elemanlarının görevleri arasında (Almanya ve Osmanlı Devleti) politikalarının seyrine ilişkin istih-

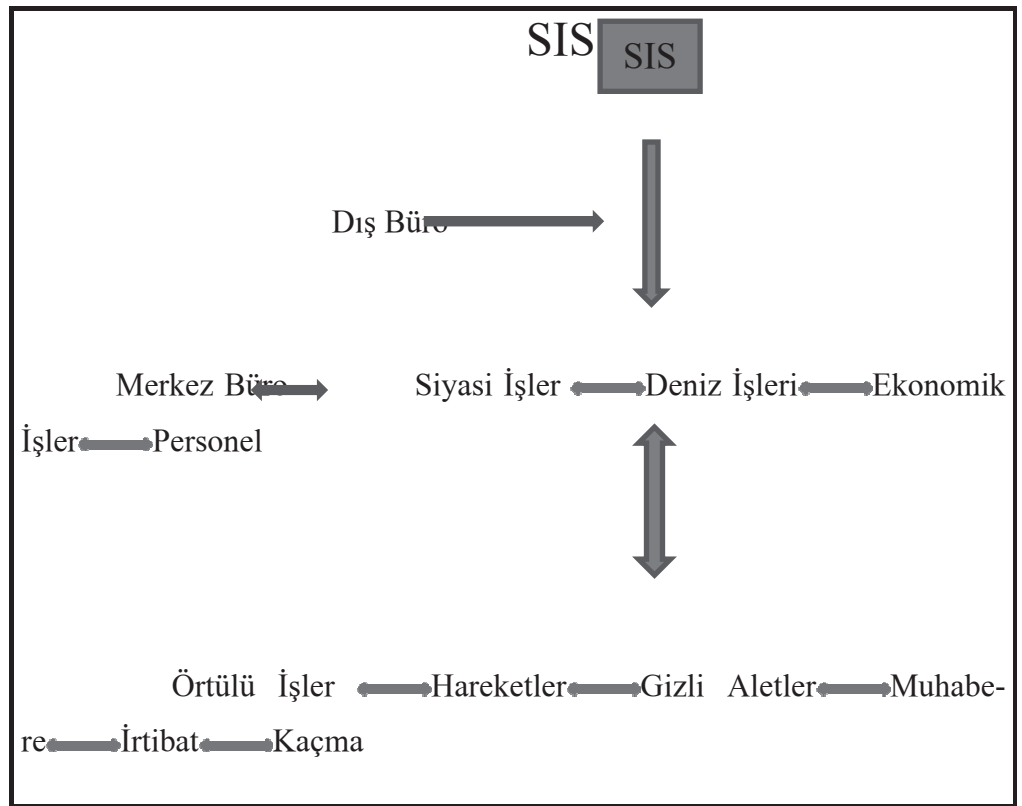
---

<sup>215</sup>ÇABUK Mustafa, a.g.m, S. 1132

<sup>216</sup>ÇABUK Mustafa, a.g.m, S. 1133

barat edinmek de vardı. büroda görev yapan istihbarat elemanları, kuruluş nedenleri arasında bulunan bilgi akışı zaafiyeti ve koordinasyonsuzluğu önlemek amacıyla aylık olarak karşılıklı raporlamalar yapacaklardı bunun dışında da bürodan bir irtibat elemanının Irak'taki İngiliz Seferi Kuvvetleri'ne gönderilmesine, bir Fransız irtibat elemanının da Kahire'de bulunmasına karar verilmişti.<sup>217</sup>

Arap Büro'nun bağlı bulunduğu İngiliz İstihbarat Servisi'nin o tarihlerdeki yapısal durumu şu şekildeydi;



(Kaynak: Sait Yılmaz, Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları, Kripto Yayınları, Ankara 2017, S. 65)

Bu faaliyetlere kısaca bakacak olursak;

Ekonomik ve siyasi eksenli küresel mücadele içinde hangi küresel gücün dünyayı yöneteceği iddiasının konvansiyonel bir savaşa dönüşmesine doğru giden yolda, bahsedilen büyük rekabetin önemli aktörlerinden birisi olan İngiltere'nin doğu politikası daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi

<sup>217</sup>ÇABUK Mustafa, a.g.m, S. 1133

iki mantık üzerine bina edilmişti. Bunlardan ilki, önemli sömürgesi Hindistan'ın deniz yolu güvenliğini sağlamak, diğer ise sanayi devrimi ile ortaya çıkan, o çağın en önemli keşfi kabul edilen petrolün kaynaklarına sahip olmaktı ki her ikisi içinde yapılması gereken Ortadoğu'yu kontrol etmekle mümkün olabilirdi.<sup>218</sup>

Bu mevcut hal İngiltere'nin, Ortadoğu üzerindeki nüfuz mücadelesi için bölgede yerel aktörlere ihtiyaç duymasına neden olmuştu. İngiliz istihbaratı tarafından uzun bir süredir sahada yapılan çalışmalar, örtülü bir operasyon ile bölgedeki etnik unsurların kısıktılarak, bağlı buldukları Osmanlı Devleti'nden kopartılarak, İngiliz hedeflerine uygun, bağlı uydu devletler yaratılabileceğini öngörmüştü. Bu anlamda ilk çalışmaya yapılan yerel etnik unsurlar Araplar olmuştu. Arap milliyetçiliği temelli bir krallık kurma ve onu yönetme arzusunun yüksek olduğu bilinen Mekke Emiri Şerif Hüseyin isminin, İngiliz politikaları için en uygun araç olacağını gösteriyordu.<sup>219</sup> İngiliz istihbaratının önemli isimleri, 1912 ve 1914 yıllarında oğlu Abdullah üzerinden iki defa da temasa geçmişlerdi. Bu görüşmelerin tamamında Şerif Hüseyin ve oğlunun Osmanlı'ya karşı bir isyan başlatma düşüncesi ve kararlılığı çok net görülebiliyordu.<sup>220</sup>

Bu istihbaratçılardan birisi 1888 yılında zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Thomas Edward Lawrence'dı. Oxford'ta arkeoloji eğitimi alan Lawrence, Arabistan, Suriye, Mısır ve Filistin'de etüdler yapmış bu sayede başta Arapça olmak üzere bütün doğu dillerini şive farklılıklarına kadar öğrenmiş ve dinî-örfî tüm ayrıntıları iyice özümsemişti.<sup>221</sup> T.E Lawrence'ın adı bölgede birçok faaliyetle kayıtlara geçti. 1916 yılında Kutü'l Amare'da kuşatılan İngiliz ordusunu kurtarmak için kuşatmayı yapan Türk komutanı Halil Paşa ile gizlice görüşecek hatta kendisine 2.000.000 İngiliz Sterlini rüşvet teklif edecekti. Bunun dışında yine Lawrence, Osmanlı ordusunda görev yapan Ermeni kökenli subaylar hakkında bilgi topluyarak, bu bilgileri Rus askeri istihbaratı ile paylaşacak ve çoğunun Ruslarca

<sup>218</sup> ARMAOĞLU Fahir, a.g.e, S. 99

<sup>219</sup> TİBİ Bessam, Arap Milliyetçiliği (Çev: Taşkın Temiz), Yöneliş Yayınları, İstanbul 1988, S.155

<sup>220</sup> KÜRKÇÜOĞLU Ömer, Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908-1914), Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1982, S. 78

<sup>221</sup> İYİAT Bora, a.g.e, S. 130



devşirilmesine neden olacaktı. Bilgi toplama ve propaganda faaliyetlerinin yanı sıra Lawrence, sadece bir istihbarat görevlisi değil, bir özel harp subayı gibi çalışarak, Araplara gerilla harbinin inceliklerini öğretecekti.<sup>222</sup> Lawrence'ın, Kraliçe adına vaat ettiği “Büyük Arabistan Krallığı” yaşlı Mekke Şerifi'ni yakından takip eden Lawrence'ın faaliyet sahasını rahatlatacaktı. Arap isyanının başarıya ulaşmasından sonra T.E Lawrence, İngiliz istihbaratı'nın bölgedeki başarısını özetleyen şu anlamlı soruyu soracaktı; “Türkler, o tarihe kadar yerli 14.000 mevcutlu bir ordu ve yılda 90 idamla bölgede barışı tesis edebilmişken, neden mevcudu 200.000 askeri, tankları ve zehirli gazları olan bir ordu ile herkesin herkese karşı ayaklandığı bir isyanı bastıramadı?”<sup>223</sup>

Bölgedeki istihbarat çalışmalarında faal olan diğer bir önemli isim ise Gertrude Margaret Lowthian BELL'di. Oxford'u bitirmiş ve iki defa dünya turu yapmasına karşılık ihtisas olarak Ortadoğu'yu seçmişti. Arapça ve Farsça'yı çok iyi öğrenmişti. Gezilerde ve okulunda aldığı temel ile İran'da amcasının büyükelçi olması ona bir üstünlük sağlıyordu. Kudüs'te yaptığı çalışmalarda Arapların kültürel mirasına ilgisi artmış hatta tutkuya dönüşmeye başlamıştı. Bell'in bu gezileri Alman faaliyetlerini, etkinliğini ve Arap kabilelerini kontrol amaçlı misyonun bir parçası olarak İngiltere Dışişleri Bakanı Edward GREY tarafından finanse ediliyor ve yakından takip ediliyordu.<sup>224</sup> Bell, aslında İngiltere'nin Ortadoğu merkezli küresel hakimiyet projesinin en önemli istihbarat kaynağı idi üstelik faaliyetleri deşifre olmamıştı. İleride Bell'in hayatını kaleme alan yazar Janet Wallach onun için; “*Casus Lawrence efsanesi bir İngiliz'in nasıl Bir Arap olduğunu anlatır. Oysa Gethrude, kadınlığı ve İngilizliğinden taviz vermeden şeyhlerin eşiti olmayı başardı.*” diyecekti.<sup>225</sup>

Bell'in bölgede yürüttüğü faaliyetleri sadece görevi ile sınırlı değildi. Türklere karşı sürdürülen bu faaliyetlerin özel bir sebebi de vardı. Bell, 1907 yılında hayatının tek ve gerçek aşkı olan İngiltere'nin Konya'da konuşlu Askeri Konsülü, evli bir subay olan Binbaşı Dick Doghty Willie ile

<sup>222</sup>YILMAZ Sait, a.g.e, S. 59

<sup>223</sup>STONE Norman, İmparatorluk Oyunları, Kertebe Yayınları, İstanbul 2018, S. 36

<sup>224</sup>İYİAT Bora, a.g.e S. 131

<sup>225</sup>İYİAT Bora, a.g.e S. 131

tanıştı. Aradaki evlilik önemli bir engeldi ama aşka mani değildi. Konya'dan Arap çöllerine aşk mektupları birbiri ardına postalanıyordu. 1915 yılında Binbaşı Willie katıldığı Çanakkale seferinde bir Türk kurşunu ile öldüğünde artık Bell, nefret duyduğu Türklere karşı daha aktif olmak istiyordu. Arapları Türklere karşı ayaklandırmak için kabilelerin sayısı, yerleşim bölgeleri ve soy kütüklerinin çıkartılması ile uğraşacaktı. Türk Ordusu, Kut-ül Amare' de Hindistan'dan getirilen İngiliz birliklerini yenilgiye uğrattığında Mezopotamya Seferine katılıp Türklere karşı bizzat savaştı.<sup>226</sup> Bell, Türklere duyduğu nefretin aksine, İngiliz çıkar ve politikaları çerçevesinde sözde yardım ettiği Arap topluluklarına karşı da romantik bir yaklaşıma sahipti. Bu yaklaşımın ipuçlarını verecek sözlerini, aşiretlerle yaptığı toplantıyı anlattığı kısım ile ilgili olarak ileride günlüğüne şöyle kaydedecekti;

“Bugün, Fırat'ın her yerinden birçok şey yağmur gibi geldi. Gerçi hepsinin isimlerini ve neler yaptıklarını biliyordum ama çoğu daha önce görmediklerimden oluşuyordu; belalı, ipsiz sapsız tipler ama öyle çekicilerdi ki! Özellikle bu kış onların buğday ve arpa ekmeklerini sağlayabilirsek, herşey harika olacak.”<sup>227</sup>

Bell'in alt yapısını hazırladığı ve Lawrence'ın örgütlediği Şerif Hüseyin ve oğullarının ayaklanması büyük savaşın tam ortasında patlak verdi. İsyan başladığında Şerif Hüseyin, ilk olarak diğer aşiretlerin de kendisi ile birlikte hareket etmesini sağlayabilmek için bir bidiri yayınlayacak ve mesajında, Hicaz'ın idaresinin babadan oğula geçmek suretiyle kendisine ait olduğunu, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin idareyi kendisine bırakmasını isteyecekti. Böyle bir isteğin Osmanlı Devleti tarafından yerine getirilmesi mümkün değildi ki zaten bu bildirin ardından Osmanlı idaresi süratle Şerif Hüseyin'i azlettiğini açıklayacak ve yerine Şerif Ali Haydar'ı tayin edecekti. Bu zaten başlayacak olan isyanın da bir anlamda gerekçesi olmuştu. Bundan sonra ilk olarak Mekke, isyancılar tarafından işgal edildi. Şerif Hüseyin'in amacı isyanı bütün Arap Yarımadası'na yaymaktı. Bu amaçla, Cidde asiler tarafından hem karadan hem de denizden kuşatıldı. Bir hafta süren bu

---

<sup>226</sup>İYİAT Bora, a.g.e S. 76

<sup>227</sup>HOWELL Georgina, Çölün Kızı (Çev: Cengiz Yücel), Tarih Kuram Yayınları, İstanbul 2006, S. 305

kuşatma sonucunda Cidde düştü. Diğer kentler Taif, Hicaz vali ve kumandanı Galip Paşa tarafından aylarca savunulduysa da o da başlayan kıtlık yüzünden teslim olacaktı. Bir diğer kutsal şehir Medine ise, Şerif Hüseyin'in oğlarından Faysal tarafından kuşatılmış ancak Osmanlı kuvvetlerince savunulmuştu. İsyanın başlamasıyla Osmanlı idaresi ilk tedbir olarak Mekke'nin kurtarılmasına yönelik planlar yapıldıysa dahi gelişmeler karşısında bundan vazgeçilmek zorunda kalacak ve yeni plan savaş boyunca Medine ve demiryolu hattının korunması olmuştu. Ancak süreç Medine'yi tahliye etmeye zorlayacaktı. Aynı tarihlerde Akabe'de isyancıların kontrolüne girdi. Bu süreçte Hicaz demiryolu hattı da önemli bir savunma sahası olarak düşünülmüş ve hattın açık, işler olması istenmişti. İngilizler ise asi Araplarla beraber devamlı olarak demiryolu hattını hedef aldılar. Bomba ve dinamit kullanarak, bazen rayları söktürerek, bazen de ani baskınlar yaparak hattın işlenmesini engellemeye çalıştılar. Sonuç olarak 1917 yılında Hicaz'da; aşiretlerin asilerin tarafına geçmeye başladıkları, isyanın sadece Hicaz'la sınırlı kalmayıp Suriye'ye ulaşacaktı.<sup>228</sup>

İsyandan önceki görüşmelerin tamamında Şerif Hüseyin ve adamlarına bölgede bağımsız bir devlet sözü verilmiş olmasına rağmen 1919 yılında yapılan Paris Barış Konferansı sonrasında verilen sözlerin yerine İngiltere ve Fransa "Bereketli Hilal Bölgesi"ne<sup>229</sup> manda gücü olarak yerleşecekti. Sözde bir bağımsızlık dahi olsa Arabistan'da kral olarak iktidara sahip Şerif Hüseyin, karşısına çıkan Abdülaziz es-Suud liderliğindeki Vahhabi güçler karşısında kaybedecek, Suud ailesi 1932 yılında Suudi Arabistan Krallığı'nı kuracaklardı.<sup>230</sup>

Bölgede İngiliz istihbaratı benzer bir ayrılıkçı kışkırtmanın alt yapısını hazırlamak için bir diğer etnik unsur olan Kürtler üzerinde de çalışmalar yapacaklardı.

---

<sup>228</sup> NİZAMOĞLU Yüksel, 1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyanının Yayılması ve Medine'nin Tahliyesi Programı, Bilig Dergisi, Sayı: 66, Yaz Sayısı, Ankara 2013, S. 142

<sup>229</sup> Bereketli Hilal olarak tanımlanan coğrafya; Mezopotamya ile Doğu Akdeniz kıyılarını (Lübnan, Filistin, Antakya vs) kapsar ve hilalin ortası Harran Ovası'na denk gelir. İlk uygarlıkların geliştiği söz konusu bu bölgenin alansal olarak hilal şeklinde olması nedeni ile Suriye ve Irak arasındaki bölgeden başlayıp Ürdün'e ve Arabistan'a doğru uzanan çöl, doğudan batıya tarihi Sümer, Akad, Asur, Fenike ve Filistin Bölgeleri'ni içermektedir. (y.n)

<sup>230</sup> CHOUËIRI Yusuf M, a.g.e, S. 362

### 3.3. XX. Yüzyıl Başında İngiliz İstihbaratı'nın Kürtlere Yönelik Faaliyetleri

Araplar ve Kürtler, milliyetçilik çapına hemen hemen eşit koşullar altında girmişlerdi. Her iki grubunda ortak yönleri azımsanılmıyacak derecede idi. Hem Araplar hem de Kürtler, XX yüzyılın ilk çeyreğine kadar etnik, kültürel, sosyal ve dini anlamda geniş bir yelpazeyi bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nin tebaasıydılar.<sup>231</sup> İngilizler bölgeye geldiklerinde, kendi aralarında sürekli savaş veya çatışma-anlaşmazlık halinde olan birçok Kürt aşireti, İngiliz üstünlüğünü kabul edecek, onların himayesinde bir Kürt milliyetçiliği şekilleniyordu.<sup>232</sup>

Ortadoğu bölgesinde faaliyet gösteren İngiliz istihbarat görevlileri için Araplar gibi, Kürt etnisitesi de bölge üzerinde İngiliz politikalarının uygulanabilmesi için kullanılabilir bir araçtı. Bu amaçla sahada XX. yüzyılın başlarından itibaren görev yapan İngiliz istihbaratçıları; psikolojik hareket faaliyetleri olarak tanımlayabileceğimiz çalışmaları, bilgi toplama ve değerlendirme faaliyetlerinin hemen ardından yürütmüşlerdi. Bu anlamda İngiliz ajanları, ağırlıklı olarak dilsel ve kültürel kimliklere yönelerek, Kürtlerin ayrı bir millet olduğu ve tarihsel derinliğinin çok eski devirlere dayandığı iddiasını bölgedeki aşiretlere yineleyerek, onları ayrılıkçı düşünce temelinde kışkırtacaklardı.

Bu noktada, İngiliz istihbaratı tarafından organize edilen, filoloji çalışmaları oldukça önemli bir yer tutuyordu. Sahadaki bu istihbarat görevlileri; Erbil'de konuşulan Sorani ve Süleymaniye'de kullanılan Gorani lehçeleri ile Anadolu'da konuşulan Kurmançi ve Zazaki ilişkisini etimolojik olarak açıklayabilecek kadar mahirdiler. Bölgede görev yapan bu görevlilerin bağlı oldukları merkez üssü Hindistan'daydı. Burada yetiştirilen İngiliz istihbarat görevlileri aşiretlerin sosyolojik özelliklerinden, psikolojik reaksiyonlarının inceliklerine kadar ciddi bir eğitim alarak donatılmışlardı.<sup>233</sup> 1900'lü yılların başından itibaren sistematik olarak yürütülen bu faaliyetler, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte bir üst aşamaya taşınacaktı. Birinci Dünya

<sup>231</sup>CABBAR Falih A – DAVUD Hoşam, Kürtler Milliyetçilik ve Politika (Çev: Emine Ayhan), Ayrıntı Tarih Yayınları, İstanbul 2017, S. 273

<sup>232</sup>STONE Norman, a.g.e S. 37

<sup>233</sup>STONE Norman, a.g.e S. 37

Savaşı başladığında istediği Musul petrollerine sahip olmak ve Boğazların üzerinde tam bir denetim kurmak hedefinde olan İngiltere daha önce bölgede yaptığı istihbarat faaliyetleri sonucunda, Osmanlı hakimiyeti altındaki Ortadoğu'da hakim olabilmenin yolunun, bölgede tampon sahalar oluşturmak diğer bir ifade ile kendi kontrolünde uydu devletler kurmak olduğunun hesaplarını çok önceden yapmıştı. Bu uydu devletlerden birisi ise Kürdistan olacaktı.<sup>234</sup>

Tüm büyük savaş boyunca birçok cephede savaşmak zorunda kalan ve tüm olumsuzluklarına rağmen savaşı dört yıl boyunca sürdürmeyi başaran Osmanlı Devleti, 1918 yılının Eylül ayında en son olarak Filistin cephesinde savaştığı İngiliz ordularına karşı tutunmayı başaramamış ve geri çekilmek zorunda kalmışlardı ki bu oluşan durum Mareşal Ahmet İzzet Paşa'ya göre, mütarekenin imzalanmasını kaçınılmaz bir hale getirmişti. Mütarekede yer alan şartlar, Türkleri tamamen silahsızlandırarak, emperyalist politikaların kolaylıkla kabul ettirilmesi yönündeydi, yine de bazı bölgelerde bu koşullara itiraz ve silahlı direnişler yaşanıyordu. İngilizler ise Türk ordusunun tamamı ile lağvedilerek mütareke şartlarının kendi arzularına göre tatbikini sağlayacak kabinelerin kurulmasını sağlamaya çalışıyor ve Türk siyaset sahnesinde kendi sempatanlarının yer almasını istiyorlardı.<sup>235</sup>

Ortadoğu planları çok daha eskilere dayanan İngiltere, Osmanlı topraklarını Suriye, Filistin, Ermenistan, Anadolu/Türkiye ve Irak adıyla beş büyük bölgeye bölerek, Osmanlı'nın siyasi, askeri ve ekonomik varlığını kontrol altına almayı amaçlıyordu. Bölgeden gelen istihbarat raporlarının değerlendirilmesinin ardından, İngiliz Dışişleri ve Savunma Bakanlığı, özellikle dönemde keşfedilen önemli petrol sahalarının bulunduğu Irak'ta kalabilmek için, bir Arap devletinin kurulmasına ve bu devletin de yaşayabilmesi için kuzeyde bir tampon başka devletin oluşturulması gerektiğine karar vermişti. Bölgede İngiliz istihbaratının faaliyetleri sonucunda, çeşitli vasıtalarla kışkırttıkları etnik unsur olan Kürtler ve onlara kurduracakları Kürdis-

---

<sup>234</sup>KODAMAN Barçın, Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2002, S.10

<sup>235</sup>TÜRKMEN Zekeriya, 30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 11, Ankara 2000, S. 621

tan, kurulması hızlanan Ermenistan ile komşu olabileceğini ve böylece Türk Devleti'nin, Kafkasya ve Ortadoğu'yla ilişkisinin kopartabileceğini varsaymışlardı.<sup>236</sup> Aslında bu tezi doğrulayacak ve İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu'ya yönelik politikasının ip uçlarını, Hindistan Müstemleke Nezareti tarafından hazırlanan 14 Aralık 1918 tarihli "Kürdistan" adlı raporun satır aralarında görmek mümkündür. Rapor o tarihe kadar sahadan derlenen Kürt Aşiretlerinin demografik ve psikolojik özelliklerinden bahisle, mülakat ve gözlemler sonucunda Kürtlerin, hangi şekil altında olursa olsun bölgede kurulması muhtemel bir Ermeni yönetimine bağlanmak istemeyecekleri, bu itibarla Güneydoğu Anadolu'da Kürt yapılanmasının ancak bir dış gücün - İngiltere'nin- yardımıyla oluşturulabileceği ve varlığını koruyabileceği, Yukarı Mezopotamya'nın -İngiliz mandasındaki Irak'ın güvenliği ve refahı için böyle bir devlete ihtiyaç duyulduğu vurgulanıyordu. Ortadoğu'da görev yapan ve ağırlıklı olarak Araplar üzerine çalışmalar yapan İngiliz istihbaratçısı T.E. Lawrence, Irak'ın Yukarı ve Aşağı Mezopotamya olmak üzerekiye bölünmesini, kuzey sınırının ise Urfa ve Diyarbakır'ı içine alacak şekilde çizilmesini önerirken, bir başka uzman Arnold Toynbee ise, Mezopotamya'da bir Arap devleti kurulması durumunda güvenlik açısından kuzeyinde bir tampon devletin yaratılması gerektiğini savunuyordu. Toynbee'ye göre Kürdistan, Küçüp Zap'ın güneyinden başlayarak kurulması öngörülen Ermenistan'ın güney sınırına kadar uzanan bölgeyi içine almalıydı. Bu devlet stratejik bir bölgede kurulacağından Mezopotamya'da olduğu gibi kesinlikle İngiliz mandası altında olmalıydı. İngiltere'nin Bağdat Yüksek Komiseri Wilson ise Nisan 1919'da Londra'da hükümet yetkilileriyle görüşükten sonra, bir rapor hazırlayacak, Wilson'un raporuna göre; ekonomik ve stratejik nedenlerle kuracağı "Mezopotamya devletinin" güvenliği bir dağ sırasıyla çevrili olmasını gerekiyordu. Bu koşullar göz önünde bulundurulduğunda muhtemel Mezopotamya Devleti; Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerini kapsayacak, bunun kuzeyinde Kürdistan, batıda Fırat ile doğuda İran sınırı arasında Di-

---

<sup>236</sup>URAL Selçuk, Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 39, Mayıs Ayı, Ankara 2007, S.460

yarbakır, Harput, Bitlis ve Van vilayetlerini içine alacak şekilde İngiliz koruması altında kurulmalıydı.<sup>237</sup>

İşgal altındaki Osmanlı başkentinde bu planlar doğrultusunda İngiliz üst düzey yetkililer, İstanbul'da mütarekenin imzalanmasın müteakip kurulan cemiyetlerden biri olan Kürt Teali Cemiyeti ile yakınlaşacak ve planın siyasi alt yapısını şekillendirmeye başlamışlar, İngiliz istihbarat görevlileri ise anılan cemiyetin amaç ve hedeflerine ilişkin bilgi toplamaktan, propagandaları yönlendirmeye kadar uzanan bir yelpazede gerçekleştirilen eylemlerin içinde yer alacaklardı. Kürt Teali Cemiyeti, kısa sürede aldığı destek ve istihbarat görevlilerinin yönlendirmeleriyle, İngiliz politikalarının bölgesel sözcü ve destekçisi haline gelecekti.<sup>238</sup>

Bilindiği gibi Osmanlı topraklarında yüzyıllardır bir arada yaşayan etnik unsurlar milliyetçi akımların etkisiyle farklı tarihlerde ayrılıkçı isyanlar çıkartmış, bazıları da bunda başarılı olarak bağımsızlıklarını elde etmişlerdi. Bazı etnik unsurlar ise savaşın sona ermesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin çöküşünü görüyor, batılı güçlerinde kışkırtma ve destekleriyle benzer şekilde ayrılıkçı faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardı. Bu etnik unsurlardan birisi de Kürtlerdi. Kürtçü çevreler, Osmanlı'nın içinde bulunduğu mevcut durumdan yararlanarak ve İtilaf devletlerinin de bir anlamda bahsetmesiyle bir Kürt devleti kurabilecekleri düşüncesindeydiler. Bu amacı gerçekleştirmek isteyen diğer etnik unsurlar gibi Kürtler de ilk olarak örgütlenme çabasına girecekler ve hedefleri aynı, tabelaları başka birçok cemiyet kuracaklardı. Bu dönemde kurulan Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti, Radikal Avam Fırkası, Kürt Teşkilatı İçtimaiye Cemiyeti gibi örgütlerin yanında en etkili kurucuları Seyit Abdülkadir Efendi, Hüseyin Şükrü (Baban) Bey, Dr. Şükrü Mehmet (Sekban) Bey, Muhittin Nazım Bey, Babanzade Hikmet Bey ve Aziz Bey olan Kürdistan Teali Cemiyeti idi.<sup>239</sup>

Tüm kurulan Kürtçü cemiyetlerin ortak noktası, cemiyetin dahilindeki üyelerin İstanbul'da iyi yetişmiş Kürt kökenli kişilerden oluşmasıydı. Bir anlamda dönem İngiliz istihbaratının da dahliyle ayrılıkçı idealizmden

---

<sup>237</sup>URAL Selçuk, a.g.y S.434

<sup>238</sup>URAL Selçuk, a.g.y S.460

<sup>239</sup>TUNAYA Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, S. 186

beslenen bir Kürt entellektüelzmi yaratıyordu. Kürdistan Teali Cemiyeti de daha önce kurulmuş benzerleri gibi çekirdek kadrosu, İstanbul'da yetişmiş ve eğitim almış bölgenin ileri gelen aşiret çocukları ve Osmanlı bürokrasisinde saygın görevlerde bulunan Kürt bürokrat ve askerler oluştursa dahi farklılığı içerisinde daha düşük gelir düzeyi ve eğitimi olan alt tabakayı da içine almasıydı. Cemiyetin mühründe Türkçe olarak Kürt Teali Cemiyeti, Fransızca olarak da —Autonomie du Kurdistan yazılı idi.<sup>240</sup> Anılan cemiyetin temel gayesi ve hedefi, Kürtlerin genel çıkarlarının gözetilmesi ve bağımsızlık üzerine kurguladıkları ulusal davalarının desteklenmesiydi. İngiliz istihbaratının dahliyle cemiyet, bu amaca ulaşmak farklı enstrümanlardan faydalanmayı seçmişti. Bunlar arasında, hedeflerini örtülü anlatan ve propaganda amacıyla yazılmış dergi ve kitapların yayınlanması, kendi millî gayelerine uygun okulların açılarak yetişkinlere yönelik eğitimlerin verilmesi gibi çeşitli yöntemler vardı.<sup>241</sup>

Cemiyetin genel tavrı özerklik yönündeydi. Bağımsız bir devlet ise daha çok kapalı kapılar arasında tartışılmaya devam ediyordu. İngiliz istihbaratı kuruluşunda destek verdiği gibi cemiyetin faaliyetlerini sürekli olarak takip de ediyorlardı. İşte bu izleme faaliyetleri kapsamında İngiliz istihbaratının Anadolu'daki ajanları tarafından Londra'ya gönderilen bilgi notlarında, Kürt partisinin, Britanya mandasında bağımsız bir Kürdistan için çalıştığı rapor edilmekteydi.<sup>242</sup> Kürdistan Teali Cemiyeti, İngiliz desteğiyle kurmak için çaba gösterdiği Kürdistan muhtariyeti için yine İngiliz istihbaratı desteği ile İngiliz taraftarı olan bir diğer siyasal yapı olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile de iyi ilişkiler kurmuşlardı. Bu iyi ilişkilerin bir tarafında İngilizler varken diğer tarafında da Seyit Abdülkadir vardı. Seyit Abdülkadir hem Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kurucusu iken diğer taraftan da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da kurucularından birisiydi. Bu iki yönlü girişimler sonucunda, Seyit Abdülkadir kurulan I. Damat Ferit hükümetine Şura-ı Devlet

---

<sup>240</sup> AYTEPE Oğuz, Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti, Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı: 174, Haziran Ayı, Ankara 1998, S.330

<sup>241</sup> İYİAT Bora, Kürt İsyanları Emperyalizmin Ortadoğu Projesi, Kripto Yayınları, Ankara 2017, S. 95

<sup>242</sup> MESUT Ahmet, İngiliz Belgelerinde Kürdistan, Doz Yayınları, İstanbul 1992, S.41



Reisiolarak atanacaktı.<sup>243</sup> Seyit Abdülkadir'in çalışmaları ve hükümet içerisinde bulunduğu konum ve İngiliz bağlantıları onu oldukça güçlü bir yere getirmişti. Sözde Özerk Kürdistan hedefindeki Seyit Abdülkadir kısa bir süre sonra bir yandan başkanı olduğu Cemiyet ile kurucusu olduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı bir ortak deklarasyona razı ediyordu.<sup>244</sup>

Söz konusu deklarasyon uyarınca; "Çoğunlukla Kürt kavminin oturduğu memlekette, siyaset yönünden İslam Halifeliğine ve Osmanlı Saltanatına bağlı olmak koşuluyla, bütün halkın çoğunluğunca seçilen bir yönetimin başkanlığı altında özerk bir yönetime sahip olacaktır."<sup>245</sup> İfadesi yer bulacaktı ki aslında çok açık ifade olunan bu bildirinin anlamı, Osmanlı idaresinin doğu ve güneydoğu Anadolu bölgeleri üzerinde bir özerk Kürt devletinin kurulmasını onaylamasıydı.

Gerek Osmanlı Devleti'nin Anadolu coğrafyası gerekse de Ortadoğu'da mukim toprakları üzerinde İngiliz istihbaratı adına, Birinci Dünya Savaşı öncesi, sırası ve sonrasında bu faaliyetleri yürüten belli isimler farklı alanda yaptıkları çalışmalarıyla ön plana çıkıyorlardı.

### 3.3.1 E.W.C Noel Tarafından Yürütülen Faaliyetler

Bölgede Kürtlere yönelik faaliyetler konusunda ülkemizde en çok bilinen isim hiç kuşku yok ki İngiliz istihbarat subayı Binbaşı Edward William Charles Noel'dir. 1886 yılında İngiltere'de dünyaya gelen Noel ismine daha çok I. Dünya Savaşı döneminde rastlıyoruz. İlk olarak İngiliz Hint Ordusu'nda göreve başlayan Noel, Gürcistan ve Azerbaycan'da çalıştı; resmi biyografisine göre, Orta Asya'daki Tatarları, Bolşevik devrimine karşı ayaklandırmak istedi ama dönemin koşulları içinde İngilizler buna izin vermemişti.<sup>246</sup> 1915 yılında Irak'ın Süleymaniye kentinde, ardından geçici görevle İran'ın Ahvaz bölgesinde görev yapan Binbaşı Noel, savaşın son yılında yeniden Süleymaniye'ye geri dönmüştü. Savaşın sona ermesiyle Mısır'da görevlendirilmesine rağmen görev yerinin fiilen değişmemesi hatta

<sup>243</sup>TUNAYA Tarık Zafer, a.g.e S.190

<sup>244</sup>İYİAT Bora, a.g.e S. 95

<sup>245</sup>ŞİMŞİR Bilal, Kürtçülük (1787-1923) - Bilgi Yayınevi, Ankara 2010, S. 312

<sup>246</sup>YALÇIN Soner, Lawrence'ı bırak Noel'e bak, Sözcü Gazetesi / 19.10.2014 Tarihli Yazısı

siyasi subay olarak Bağdat Sivil Yönetimi'nde yer alması onun bölge için kilit pozisyonunda olduğunun en açık göstergesidir.

Binbaşı Noel, bölgede görev yapan diğer istihbarat görevlilerinde olduğu gibi hem demografik yapıya hem de bölge dillerine oldukça hakimdir. Kendisi ana dili dışında Fransızca, Rusça, Farsça ve Kürtçe dillerini akıcı şekilde konuşabilmektedir.<sup>247</sup>

Binbaşı Noel, 1918-1923 tarihleri arası dönemde Ortadoğu bölgesinde ve Anadolu coğrafyasında Kürtlere yönelik istihbarat faaliyetleri kapsamında yukarıda detaylarına yer verdiğimiz, bilgi toplama, psikolojik harekat ve örtülü operasyon yürütme gibi tüm özel çalışmaları yapmıştı.<sup>248</sup>

Bölgede görev yapan Binbaşı Noel'in amacı Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı yerlerdeki demografik dağılımının yanı sıra özellikle de Doğu bölgesi dahilindeki vilayetlerin sosyal yapısı içerisinde var olan Ermenilerin nüfus oranı ve bunların Kürtlerle olan ilişkilerini incelemektir. Noel ayrıca bu ve başka konulara yönelik olarak Londra'daki ilgili dairelere gönderdiği ayrıntılı raporlarla Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki durumu ve halkın istekleri konusunda net bir görüşlerini de bildiriyordu.<sup>249</sup>

Kürtler tarafından İngiltere'nin bölgedeki tüm amaç ve menfaatlerine hizmet edecek bir uydu devlet kurulması çalışması için 1919 yılında daha aktif rol oynayan Noel'in söz konusu bu faaliyetlerine ilişkin en önemli kaynak ise kuşkusuz bizzat kendisi tarafından tuttuğu günlüktü.

Söz konusu günlük aslında çift taraflı bir açık istihbarat kaynağı olarak değerlendirilebilir. Noel, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaptığı yaptığı inceleme ve bölge halkları ile yaptığı mülakatlarda Kürtler ve Türkler arasında gittikçe derinleşen bir sosyal-psikolojik uçurum olduğunu tespit etmişti. Çeşitli zaman ve mekanlarda temas kurduğu Kürtler, yüzyıllardır birlikte yaşadığı Türkler'den nefretle söz ediyorlardı. Dışarıdan bakıldığında Türk bürokrasisi ile iyi geçindiği izlenimi verseler dahi, bunun bir zorunluktan ötürü olduğunu söylüyor, başlarına gelen tüm felaketlerin tek sorum-

<sup>247</sup>KARTIN Cengiz, Binbaşı Noel'in Hava Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı Arşivlerindeki Gönderilerinde Kürt Ermeni Münasebetleri, Yeni Türkiye Dergisi, Yıl: 20, Sayı: 64, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2014, S. 3885

<sup>248</sup>KARTIN Cengiz, a.g.m S. 3886

<sup>249</sup>AHMED Kemal Mazhar, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan, Berhem Yayınları, Ankara 1992, S. 311

lusu olarak Türkleri görüyorlardı.<sup>250</sup> Üstelik gezdiği yerlerde yaşayan Kürtler, o toprakları kendi vatanları olarak görüyor, Türklerin ise topraklarını ellerinden aldıklarını iddia ediyorlardı.<sup>251</sup>

Binbaşı Noel'in bölgede yürüttüğü bir önemli çalışması da Kürt Dili ve alfabetini incelemek olmuştur. Bilindiği gibi kimlik adı verilen soyut kavram tanımlaması oldukça güç bir betimsel araç olarak insan ve insan gruplarıyla ilgili olarak kullanılırken, kendine özgü anlamları içerisinde barındırır. İşte bu kimlik adı verilen tanımlamanın en üstünde ise "Millî Kimlik" denilen kavram yer alır. Millî kimlik, milletlerin kendine özgü düşünüş ve yaşayış biçimi, dil, töre ve gelenekleri, toplumsal değer yargıları ve kuralları ile oluşan özellikler bütünüdür. Bu bütünsellik içerisinde yer alan öğeler arasında en özeli ise dildir. Dil, millî kimliği oluşturan diğer öğelerin ve bu öğelerle ilgili her ayrıntının kavramlaşmasını, anlatılmasını, anlaşılmasını, millî hafızada saklanıp nesiller boyu yaşatılmasını sağlayan temel araçtır. Dil, diziliş kuralları ve söz varlığıyla hem millî kimliğin bir ögesi hem de onun temel göstergesidir.<sup>252</sup> Bu yönüyle Noel'in yaptığı çalışma üzerine durulması gereken bir faaliyettir ki ona göre, Kürtçe'nin farklı bölgeleri arasında konuşulan varyasyonları farklıydı. Ancak bu farklılıklar, çok kısa süre içerisinde kapatılamayacak kadar keskin değildi. Kürtçe'nin yazı dili için de Arap alfabesi yetersiz kalıyordu. Latin alfabesi ile yazım daha kusursuz okuma ve burğu sağlıyordu. Noel'in tespitlerine göre; yeni nesil Latin harferinin kullanılması gerektiğini savunuyorsa da yaşlı kuşaklar, İslami geleneklere duydukları bağlılıktan dolayı, buna şiddetle karşı çıkıyorlardı.<sup>253</sup>

Binbaşı Noel'in söz konusu dil ve yan dallarına ilişkin çalışmalarında dikkat çekici bir ayrıntı da onun Kürt Milliyetçiliği'ne yönelik ötekileştirmeye dayalı bir tasnif ile Kürt unsurlarını tarif etmesiydi. Burada Noel için temel argüman, incelenen dilin özelliklerini tamamında taşımakla birlikte, geçmişten günümüze bir sabit olgu olarak kalmayı başaran bir diğer

---

<sup>250</sup> NOEL Edward William Charles, Kürdistan 1919 (Çev: Bülent Birer), Avesta Yayınları, İstanbul 1999, S. 13

<sup>251</sup> NOEL E.W.C, a.g.e S. 18

<sup>252</sup> DUMAN Asiye, Millî Kimliğin Temel Göstergesi Olarak Dil, Türk Yurdu Dergisi, Yıl: 100, Sayı: 290, Ekim Ayı, Ankara 2011 / [turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1721](http://turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1721) Erişim Tarihi: 11.05.2019

<sup>253</sup> NOEL E.W.C, a.g.e S. 23

faktör olan atasözleri idi. Atasözleri, malum olduğu üzere içerisinden çıktıkları, iyelik taşıdıkları ulusların ortak bilinçaltılarını ortaya çıkaran anonim ürünlerdir. Bir milletin nelere ağlayıp nelere güldüğü, nelere kızıp nelerden mutlu olduğu gibi kültürel genetik kodlar diyebileceğimiz bilgileri, atasözlerinden yola çıkarak anlamak pekala mümkündür.<sup>254</sup> Kısaca atasözleri, içinden çıktığı toplumu bütünüyle yansıtan ürünlerdir.<sup>255</sup> İşte bu farkındalığı doğru tespit eden Binbaşı Noel, yaptığı çalışmaların özünde belirlediği 101 atasözü üzerinden bir Kürt karakteristiği çıkartmaya çabalamıştı. Özellikle Hakkari Bölgesi'nde yürüttüğü bu çalışmada, işittiği ve kullanılan tüm atasözlerini Kürtlere mal etmişti.

Bu sözler arasında şunlar vardı;

“Düşmanınla hesabını görmeden bırakma”

“Cesaret yüzlerce düşmanı alt eder”

“Silah işin yarısıdır, kalanı ise cesarettir”

“Çiviye, çekiç dize getirir”

“Şam güzeldir, vatan daha güzeldir”<sup>256</sup>

Bu sözler Noel'e göre Kürtlerin cesaretini, vatanlarına düşkünlüğünü ve kavgacılığını gösterirken bazı sözler ve deyimler ise Türklere karşı olan tavırlarını gösteriyordu;

“Türk tahsildarı gibi zorba”

“Türk'ün sözü gibi”

“Allah, herkesi Türklerin gazabından korusun”

Binbaşı Noel, demografik çalışmaları kapsamında bölgede gezdiği Kürt aşiretlerine ilişkin tespitlerde de bulunuyor. Bu tespitlerini sayısal verilerle birlikte raporluyordu. Bu aşiretlerden birisi, Malatya civarındaki

---

<sup>254</sup>BAŞARAN Uğur, Atasözlerinin Kalıpsallığı Üzerine, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish Volume 8/9 Summer, Ankara 2013, S.757

<sup>255</sup>BAŞARAN Uğur, a.g.m S.790

<sup>256</sup>NOEL E.W.C, a.g.e, S. 120-122

Reşvan Aşireti idi. Reşvanlıların cengaverliğinden ve silah-teçhizat donanımından bahseden Noel, onların Türklere duyduğu nefreti de özellikle not etmişti bu nefretin kaynağının ise büyük seferberlik ilanından sonra aşiretten silah altına alınanlardan yarısının savaştan kaçması sonucu, ceza olarak Türkler tarafından köylerinin yakılması olduğunu notlarına eklemişti.<sup>257</sup>

Bu çalışma istihbarat teşkilatlarının yürüttüğü önemli faaliyetlerden birisidir. İstihbaratın önemli bir bölümünü teşkil eden psikolojik harp istihbaratı psikolojik harpte kullanılmak için sahadan bilgi elde etmek üzerine kuruludur. Psikolojik harp istihbaratını; Bir devletin diğer devlet üzerinde millî menfaatlerini gerçekleştirmek üzere uyguladığı psikolojik harpte kullanılacağı her alandaki (siyasî, askerî, ekonomik, sosyal, ideolojik, teknolojik vd.) zafiyetlerinin ve hassasiyetlerinin sistematik bir tarzda tespiti, tasnifi, yorumlanması ve istihbarat hâline getirilmesi” şeklinde tarif etmek mümkündür.<sup>258</sup>

İncelediği diğer aşiret ise; Maraş-Pazarcık yakınlarında mukim Sinemilli Kürtleri idi. Onlar hakkındaki görüşlerini efsanelere dayanarak<sup>259</sup> anlatan Noel, aşiretin mensuplarının Şii Kürtler olduklarını, Türklere çok haz etmeseler dahi, barışa meyilli olduklarını belirtmişti. Yine yakınlarda yaşayan Atmi Kürtleri üzerine de demografik veriler toplayan Noel’e göre, aşiret mensuplarının Sünni ve Şiilerden teşekkül eden karma yapısına dikkat çekmiş, kavgacılığı ile nam salmış olduğunu belirttiği aşiretin silah ve mühimmat yönünden oldukça donanımlı olduğunu söylemişti. Noel; ayrıca Atmilerin, Balyan Kürt Aşireti ile hasım olduklarını da dipnotlarına eklemişti.<sup>260</sup> Kürecik Kürtleri ve Bayzik Aşireti, Noel’in üzerinde çalışma yaptığı diğer Kürt aşiretleri idi.

Binbaşı Noel ciddi anlamda Kürtçülük ideolojisini bir saplantı hale dönüştürmüştü. Öyle ki onun tavırları ve düşünceleri Batı tarafından da hay-

---

<sup>257</sup>NOEL E.W.C, a.g.e S. 59

<sup>258</sup>İYİAT Bora, a.g.e S. 37

<sup>259</sup>Sinemilli Aşireti 600 yıl önce Harput gümüş madenlerinin yakınlarında yaşıyorlardı. Orada yaşayan hamile bir kadın diri diri toprağa gömüldü. Kadın, mezarda doğurdu ve çocuğunu emzirdi. Günler sonra oradan geçen bir yolcu mezardan gelen ağlama seslerini duyarak, kurtardı. Kurtarılan çocuk büyüdü ve aşireti kurdu. Zaten Kürtçe “Sinemilli” (Mezar İnsanları) anlamına gelmektedir.

<sup>260</sup>NOEL E.W.C, a.g.e S. 72

retle izleniyordu. Öyle ki İngiliz belgelerinde bile kendisi ile ilgili olarak yazılan ifadelerin birisinde; “Noel buraya Bağdat’tan geldi, sevimli bir insan, fakat müfrit mi müfrit: Kürt havarisi. Korkarım ki altından bir Kürt Albayı Lawrence çıkacak” deniyordu.<sup>261</sup>

Gerçekten de Binbaşı Noel, bölgede yaptığı istihbarat çalışmalarında da İngiliz himayesinde ve İngiltere’nin çıkarlarına bekçilik yapacak bir Kürt Devleti kurulmasının mümkün olabileceğine dair analizler yapmıştı. Kendisinin vardığı kanaatlere göre; uzun süredir dolaştığı Anadolu’nun Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde iddia edildiği gibi İngiliz karşıtlığına veya Pan-İslamizm’e bağlılığa rastlanmadığını rapor ediyordu.<sup>262</sup>

Binbaşı Noel, İngiltere için bölgede yapılan çalışmaları oldukça güzel perdelemeyi başarıyor, bunu Kürtler için yaptığını onları inandırıyor. O, Kürtleri tanımlarken bu coğrafyanın yüzyıllardır Türkler tarafından ezilen, sömürülen ve asimile edilmeye çalışılan milletlerinden olarak ifade ediyordu. Kendilerinin ancak bir İngiliz desteği ile self-determinasyon hakkını elde edebileceklerini belirtiyordu. Onun bu sözde devlet için düşündüğü sınırlar ise aklın ölçülerini zorlayacak nitelikteydi. Kuzey’de Van Gölü’nden başlayacak ve Güney’de Süleymaniye’ye kadar uzanacak büyük bir devlet tahayyül ediyordu.

Üstelik kurulacak devletin hem kendi kendine yetebileceğini hem de İngiltere için kaynak üretebileceğini iddia ediyordu. Bizzat kaleme aldığı ve İngiliz Hava Kuvvetleri Bakanlığı Arşivlerindeki PRO, AIR 20/512 16.11.1918 tarih ve sayılı raporda; Süleymaniye Bölgesi için, bu yerin yıllık 250.000 Osmanlı lirası üretim gerçekleştirdiği, 100.000 liralık da tütün yetiştiriciliği yapıldığını, bu oranların toprakların İngiliz hâkimiyeti içerisinde olması ya da self-determinasyon ile yönetilmesi ile birlikte çok daha fazla rakamlara ulaşacağını belirtmişti.<sup>263</sup>

Binbaşı Noel tarafından yapılan faaliyetlerden en bilineni ise kuşkusuz milli mücadele karşısında yapmaya çalıştıklarıydı. İngiltere Hükümeti için hazırladığı raporlarda bir Ermeni Devleti yerine İngiliz politikaları aç-

<sup>261</sup> JAESCHKE Gotthard, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, S.144

<sup>262</sup>NOEL E.W.C, a.g.e S. 38

<sup>263</sup>KARTIN Cengiz, a.g.m S.5

sından bir Kürt devleti kurulması gerektiğini, bunun içinse belli şartların gerektiğini söylüyordu. Noel'e göre; yönetici veya yardımcı konumunda olan bireyler Kürtler arasından seçilmeli, oluşturulması planlanan Kürt birlikleri, İngiliz danışmanlar tarafından yetiştirilmeli ancak Kürt komutanlar tarafından kumanda edilmeli, Kürt dili, hükümetin resmi dili olmalı, kanunlar, Kürt gelenek göreneklerine göre şekillendirilmeli, yıllık vergi toplama sistemi Kürt adetlerine göre biçimlendirilmeli ve dağılımı insanların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde gerçekleştirilmeliydi.<sup>264</sup>

İngilizler bağımsız bir Kürdistan vaatleriyle bütün Kürtleri isyana teşvik etmekle Anadolu'da örgütlenme aşamasında bulunan millî hareketi de durdurmak istiyorlardı. İngiliz menfi propagandaları Binbaşı Noel marifetiyle bütün hızıyla devam ediyordu. Bir yandan da Elazığ Valisi Ali Galip Bey ile işbirliği içinde Sivas Kongresi'ni basmak için gizli planlar peşindeydi.<sup>265</sup>

Eski Sadrazam Damat Ferit Paşa ile İngiliz temsilcileri arasında İstanbul'da ilginç bir anlaşma yapılmıştı. Bu gizli anlaşma ile Türkiye'nin müstakil bir Kürdistan teşkiline engel olmayacağı temin edilmişti. Damat Ferit Paşa böylece İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'in bilgisi dâhilinde millî hareketi sekteye uğratmak için Kürt liderlerini kullanma yoluna gidiyordu.<sup>266</sup>

Kürt etnik kimliğini hedef alarak dışarıdan desteklenen isyanlara örnek teşkil edebilecek Ali Batı Hadisesi Binbaşı Noel'in gayretleri ve kışkırtmaları sonrasında 11 Mayıs – 18 Ağustos 1919 tarihlerinde etki sahası Midyat, Nusaybin, Ömerkan, Dirilömer çevresi olacak şekilde yaşanacaktı.

Ali Batı ismi tesadüfen sadece 1919'da ortaya çıkan birisi değildi. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, II. Meşrutiyetin ilanından da önce kendisi eşkıyalığa başlamıştır. Kasım 1913 tarihli arşiv belgesinde, Diyarbakır Vilayeti sınırları içinde Ali Batı, Hüseyin Ferho ve Saruhanî adlı şakilerin beş aylık takip ve alınan tedbirler sonunda teslim olmak zorunda kaldıkları ifade edilmiş, çevresi ve akrabalarıyla birlikte Elazığ'da hapsedilen

---

<sup>264</sup>KARTIN Cengiz, a.g.m S.6

<sup>265</sup>ZEYREK Suat, Milli Mücadele Sürecinde Türk-İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu, Türkiyat Mecmuası, Cilt: 23, Bahar Sayısı, İstanbul 201,S.123

<sup>266</sup>ZEYREK Suat, a.g.m S.125

Ali Batı, bir süre sonra adamları tarafından hapisten kaçırılmıştı.<sup>267</sup> Ali Batı İngiliz telkinleriyle faaliyetlerine başladığında ilk olarak kendisinin İstanbul Hükümeti ve sarayın kendisini Mardin Temsilcisi olarak görevlendirdiğine yönelik propaganda çalışmaları ile faaliyetlerine başlamış etki çevresi oluşturmasının ardından da 11 Mayıs 1919 günü emrindeki yüz silahlı adamı ile Nusaybin'e doğru harekete geçmişti. Ali Batı'nın Nusaybin'e varmasının ardından kendisine yönelik İlçe Kaymakamı ve burada bulunan 24. Alay Komutanı tarafından uyarının şifai yolla yapılması sırasında kendi kuvvetlerinin orada meskun askeri birliklerden daha üstün olduğunu anlayan Ali Batı tehditlerle harekete geçerek ilk olarak elindeki kuvvetle cezaevine yönelmiş hatta burada yatan mahkumları serbest bırakmış ve halktan zorla para ve insan toplamaya başlamıştı. Olayın basit bir eşkıyalık hadisesi olmayacağına kısa sürede anlaşılması üzerine bölgedeki 5. Tümen Komutanlığının emri ile civardaki askerî kuvvetler birleştirilerek Ali Batı'nın üzerine gönderilmişti. 4 Haziran'da Mekre yakınlarında bozguna uğratılan Ali batı, bir grup adamıyla kaçmayı başarmıştır. 5. Tümen Komutanı, 6 Haziran'da bir bildiri yayınlarak, köylülerin ve aşiretlerin bu eşkıyaya yardımda bulunmamak şartıyla serbest olduklarını ilan etmişti. Devam eden takip sonucunda Ali Batı 18 Ağustos'ta gizlendiği Medah mevkiinde kısırılmış ve yapılan çarpışma neticesinde ölü olarak ele geçirilmişti.<sup>268</sup> Ali Batı Hadisesi, Kürdistan hayali adına İngiliz desteği ile Binbaşı Noel tarafından yapılan örtülü operasyon faaliyetine en güzel örnektir.

Binbaşı Noel, İngiliz politikaları çerçevesinde bölgede kurmayı planladığı bir Kürt Devleti için yaptığı faaliyetler kapsamında bir romantik Kürt tarihi anlayışı ve sözde bir ulusalcı hareket alt yapısına yönelik çalışmalar yapmıştı.

Ona göre Kürtler; Kardukların soyundan gelen kadim bir medeniyetin varisleri idiler. Savaşçı bir ırk olarak, coğrafyada kendisine komşu medeniyetler yıkıldıkça onlar hem kuzeye hem de batıya doğru yayılmışlardı. Varlıkları boyunca sadece Türkler onların gücünü kırmayı başarmışlardı.

---

<sup>267</sup>ÜZEN İsmet, Mütareke Döneminde Bir Eşkıyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs – 18 Ağustos 1919), T.C Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Dergisi, Sayı:64, Ankara 2006, [atam.gov.tr](http://atam.gov.tr) / Erişim Tarihi: 21.09.2015

<sup>268</sup>İYİAT Bora, a.g.e S. 121



Kürt bağımsızlık arzusu ve ateşi, bölgedeki en eski ve en haklı davaydı.<sup>269</sup> Üstelik Batı'daki yanlış algıların aksine Kürtler, uygarlık ve çağdaşlık konusunda bölgedeki diğer uluslar olan Araplar, Farslar hatta Türklerden daha yetenekli ve uyumluydu. Bu durum gösteriyordu ki, Kürtler için kurulacak çağdaş ve güçlü bir devletin dünyaya sağlayacağı yarar, diğer doğu toplumlarından çok daha optimum olacaktı.<sup>270</sup>

1938 yılına kadar Irak topraklarında faaliyetlerini sürdüren Noel, İngiliz Devleti tarafından üstün hizmet madalyası ile taltif edilecekti.

### 3.3.2 C.J. Edmonds Tarafından Yürütülen Faaliyetler

Bölgede görev yapan İngiliz istihbarat görevlilerinden bir diğer önemlisi Cecil John Edmonds'tu. 1889 yılında İngiltere'de Waller ve Laura Edmonds çiftinin en küçük çocukları olarak dünyaya geldi. Eğitimine ilk olarak Bedford Okulu'nda başlayan Edmonds buradan sonra İngiltere'nin en önemli eğitim kurumlarından olan Christ's Hospital'de devam etti. Yüksek öğrenimini sürdürdüğü Cambridge'de iken 1910 yılında girdiği Kraliyet Doğu Akdeniz Konsolosluk İşleri'nin açmış olduğu öğrenci tercümanlık sınavını kazanmış ve 1913 yılında konsolos yardımcısı vekili sıfatıyla ilk görev yeri olan İran Körfezi'nin Limanı olan Buşire'ye atandı. Buradaki görevini sürdürürken, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ilk olarak yüzbaşı rütbesiyle yardımcı siyasi subay olarak Mezopotamya'ya iki yıl sonra da Güney-Batı İran'a atandı.

Edmonds'un bölgede yürüttüğü istihbarat faaliyetleri için en uygun adlandırma psikolojik hareketin önemli bileşenlerinden birisi olan "Sosyal Mühendislik" tanımlamasıydı. Bu faaliyet esas olarak önceden alınan ve sonuçları öngörülebilir veriler ışığında bir istihbarat görevlisi ya da görevlileri tarafından, hedef toplumu yeniden şekillendirme-dizayn etme anlamına gelmektedir.<sup>271</sup>

Edmonds da işe ilk olarak bir Kürt tarih tezi ortaya koymaya çalışarak başlayacaktı. Efsanelerle, efsane dışı tarihsel kayıtları ayrı tutma eğili-

<sup>269</sup>NOEL E.W.C, a.g.e S. 135

<sup>270</sup>NOEL E.W.C, a.g.e S. 139

<sup>271</sup>ÖZDAĞ Ümit, a.g.e S. 198

minde olan Edmonds'a göre; Kürtler ve Medler arasında tarihsel bir köksel bağlantı bulunuyordu.<sup>272</sup> Kürtlerin tarihine ilişkin çalışmalarına ek olarak Edmonds, bölgedeki faaliyetleri esnasında tuttuğu günlülkerde Kürt Dili'ne de özel bir yer ayırmıştı. Kürtçe üzerine yaptığı tespitlerde, kendisinden önce bölgede araştırma yapan Batılı oryantalistleri eleştiriyor ve onların Kürtçe'yi, Farsça'nın bozuk bir taşra ağzı olarak tanımlamalarını da cahilce buluyordu. Her ne kadar iki dil arasında etimolojik bir ilişki olsa dahi Kürtlerin konuştuğu dil, Farsça'dan çok farklıydı. Ona göre; Kürt Dili de aynı Kürt var oluşu gibi Med uygarlığına kadar uzanan kadim bir dildi.<sup>273</sup>

Orta Doğu'nun bu en kozmopolit coğrafyasında çalışmalarına başlamadan önce Edmonds, kendisine rehber olmak üzere kendisinden evvel ve özellikle XIX. yüzyılda aynı sahada seyahat - incelemeler yapan, bir kısımdan da daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz İngiliz oryantalistlerin yazdıklarını referans almıştı. Bu isimler; Teğmen William Heude, Robert Ker Porter, Claudius James Rich, Misyoner Anthony Groves, Yüzbaşı Mignan, James Baille Fraser, Kurmay Albay J. Sheil, Binbaşı H.C. Rawlinson, Dr. Ainswerth, Binbaşı Felix Jones, Yüzbaşı F.R. Maunsell, Yüzbaşı Mark Sykes, Yüzbaşı Bartram Dickson, Yüzbaşı T.C.W Fawle, G.E Hubbard, Albay G.H.D Ryder ve ileride ayrı bir bölüm olarak ayrıntılı şekilde inceleyeceğimiz E.B Soane idi.<sup>274</sup> Bölgede görev ve faaliyetlerde bulunan diğer İngiliz isitihbarat görevlileri arasında Edmonds, İngiltere'nin Kürt politikasını en net ifade eden kişiydi. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle, yapılması planlananları şöyle yazacaktı;

*“Türkiye'yle olan savaş dört yıl sürdü. Sonuç olarak savaş bittiğinde 30 Ekim 1918'de Mondros'ta İngiliz harp gemisi Agamemnon'un güvertesinde bir ateşkes anlaşması imzalandı ve ertesi gün öğleden sonradan itibaren de çarpışmalar sona erdi. Dicle'nin yukarısında düşman takibinde olan İngiliz birlikleri Musul şehrinin altmış beş kilometre güneyindeki Qeyara'da bulunuyordu. Bu İngiliz birlikleri aynı zamanda Xaneqin'den Altun Köprü'ye giden ana yol üzerinde sıralanmış olan kentleri işgalleri altında bu-*

<sup>272</sup>EDMONDS C.J, Kürtler, Türkler ve Araplar (Çev: Serdar Şengül – Serap Ruken Şengül), Avesta Yayınları, İstanbul 2003, S. 22

<sup>273</sup>EDMONDS C.J, a.g.e S. 24

<sup>274</sup>EDMONDS C.J, a.g.e S. 43-50

*lunduruyorlardı. Bunlardan Kifri 28 Nisan'dan beri işgal altında tutulmaktaydı. Kerkük ve arada bulunan kentler de 7 Mayıs'ta işgal edilmiş, 24 Mayıs'ta boşaltılmış ve ateşkesin imzalanmasından beş gün önce tekrar işgal edilmişti. Musul ateşkesi imzalandıktan sonra, 3 Kasım'da, işgal edildi. Kentin Türk komutanı protesto etse de işgal ateşkesi anlaşmasının Madde 16'sına tamamiyle uygundu. İşgalden sonra Türk birliklerinden on gün içinde kenti boşaltmaları istendi. O zamanki İngiliz politikası, gelecekte düzlük bölgelerde inşa edilebilecek bir yönetime gevşek biçimde bağlanacak bir ya da birkaç Kürt beyliği kurarak, dağlık bölgeler için herhangi bir tahhütte bulunmaktan kaçınmaktı, siyasi subaylarımız Kifri'yi işgal ettiklerinden bu yana Süleymaniye ve Kerkük livalarının önde gelen Kürt şahsiyetleriyle, özellikle de Güney Kürdistan'ın önde gelen Seyid ailesi Berzenciler'in başı olan Şeyh Mahmud Berzenci ile sürekli bir şekilde yazışmaktaydılar. Bundan dolayı Binbaşı E.W. Noel yollar uygun hale gelmez yukarıda bahsettiğim politikamızı hayata geçirmek ve halk tarafından kabul edileceği ümit edilen geçici bir idari sistem kurmak üzere Süleymaniye'ye gönderildi.”<sup>275</sup>*

Aslında Edmonds'un bölgede icra ettiği istihbarat faaliyetlerinin en önemlisi Kerkük'te görev yaptığı sırada, Türkiye'deki Kuvayı Milliye Hareketi'nden feyz ve destek alan ve bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle bölgeye gönderilerek Türkiye yanlısı Kürt aşiretlerini örgütleyen Yarbay<sup>276</sup> Şefik Bey ve Kerkük Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'ne karşı yürüttükleri idi.

Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı'nı fiilen sona erdiren Mondros Ateşkesi Anlaşması, taraf devletlerin ordularını oldukları yerde hareketsiz bırakıyordu. Anlaşma imzalandığında Irak ve Mezopotamya olarak adlandırılan bölgede bulunan Türk birlikleri Süleymaniye – Köysancak - Büyük Zap Suyu – Telafer - Sincar - Urfa (Ceylanpınar, Akçakale) ve Cerablus hattı üzerindediydi. Bir diğer ifade ile Musul, Erbil ve Süleymaniye gibi şehirlerin önemli bir bölümü Türk egemenliğindediydi.

Anlaşmaya rağmen İngiltere bölgeyi kontrol altına almak amacıyla bölgedeki ordularının komutanı General Marshall'a 1 Kasım 1918'de verdi-

<sup>275</sup>EDMONDS C.J, a.g.e S. 52-53

<sup>276</sup>Buradaki “Yarbay” ifadesi askeri bir nitelik değil, milis nitelik taşımaktadır. (y.n)

ği emir ile Musul'a doğru taarruz etmesini istemişti.<sup>277</sup> Bir yandan konvansiyonel harbin imkanlarıyla Musul sahası üzerinde ileri hareketine devam eden İngiliz ordusu, diğer yandan daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz psikolojik harekat da icra ederek, bölgede mukim Kürt aşiretlere yönelik faaliyetlerde bulunuyordu. Önceki bölümde bahsettiğimiz İngiliz istihbarat görevlisi Binbaşı E.W.C Noel bu faaliyetlerden sorumluydu.<sup>278</sup> Türk ordusu ise Mondros anlaşmasına bağlı kalacak ve tüm donanımlarıyla Musul'u tahliye edecekti.

Musul'u hakimiyet altına alan İngilizler, bundan sonra söz konusu bölgenin geleceğine yönelik yapılması gerekenler konusunda net bir fikre sahip olmamakla birlikte, hükümet tarafı ve karar alıcılar tarafında farklı görüşler hakimdi. Bu görüşler içerisinde iki tanesi ön plana çıkıyordu. Bunlardan ilki; Musul'u Irak manda rejimine bırakmak diğer ise, Uzun süredir bölgede demografik incelemeler yapan istihbarat görevlilerinin de tavsiyeleri doğrultusunda İngiltere'nin kontrolünde kurulması düşünülen Kürt devletine dâhil edilmesi fikriydi. Bu anlamda daha önce de bahsettiğimiz gibi bölgede görevli İngiliz istihbaratçıları uzun sürede burada mukim aşiretlere yönelik her türlü propagandaya başvuruyorlardı.<sup>279</sup>

İşte bu propaganda faaliyetleri ve kurulması muhtemel bir uydu devlet karşısında TBMM tarafından Milis Yarbay Şefik Özdemir Bey'e aşağıda yazılı olan emir tevdi edilerek, bölgede görevlendirilecekti.

*TBMM Hükûmeti 2. Şb. No: 717*

*Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Ankara, 1.2. 1922*

*Mühim ve kişiye özeldir.*

*Özdemir Bey'e,*

*1. Faysal'ın Irak'ta hükûmet kurma iddiasına ve Misak-ı Millî hudutlarına dâhil bulunan Musul vilayetinin bir kısmını işgal ederek millî*

<sup>277</sup>TÜRKMEN Zekeriya, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Emriyle Yarbay Şefik ÖZDEMİR Bey'in Revandiz, Musul-Kerkük-Süleymaniye Harekâtı, Aydın İnsan ve Toplum Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, Aydın 2016, S. 165

<sup>278</sup>T.C. Genelkurmay Başkanlığı, ATASE Arşivi, Kutu: 106, Gömlek: 87, Belge No: 2

<sup>279</sup>TÜRKMEN Zekeriya, a.g.m S. 166

*hudutlarımıza saldırıda bulunmasını engellemek, işgale uğramış bölgeleri geri almak maksadıyla Özdemir Bey'in ekteki pusulada yer alan kadronun başında bulunmak üzere Elcezire muntkasında faaliyete geçmesi uygun bulunmuş ve kendisine gereken talimat verilmiştir.*

2. *Irak'ı siyasi açıdan himayeleri altına aldıklarını bildiren İngilizlerle siyasi konularda müzakerede bulunmak üzere bir konferans yapılması muhtemel olduğundan Özdemir Bey'in yapacağı görevi hususi bir mahiyette ve kişisel bir teşebbüs şeklinde idare etmesi, dışa karşı böyle bir görüntü vermesi şimdilik uygun görülmüştür.*

3. *Milis yarbayı rütbesine sahip bulunan Özdemir Bey'in kendisi ve maiyetini teşkil eden kadro mürettebatı Elcezire Cephesi tarafından gizli bir surette ordu icmaline dâhil edilerek o surette iâşe edilecek, rütbeleri karşılığı maaşları düzenli olarak ödenecektir.*

4. *Elcezire Cephesi, Özdemir Bey'e rütbesine karşılık olan maaşından başka, icra ettiği görevin derece ve önemine uygun bir miktar parayı da örtülü ödenekten aylık olarak verecektir. Bu tahsisatın miktarı Cephe komutanlığının takdirine bırakılmıştır.*

5. *Bu emir Millî Savunma Bakanlığı ile Elcezire Cephe Kumandanlığına tebliği edilmiş ve Özdemir Bey'e de tevdi olunmuştur.*

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi*

*Başkumandan Mustafa Kemal<sup>280</sup>*

Söz konusu faaliyetler başladığında, karşılaşılması muhtemel sonuçlar İngilizlerin, uzun süredir bölgede yaptığı tüm çaba ve hesapları boşa çıkarabilirdi. Üstelik Şefik Özdemir tarafından bölgede görüşmeler ve direnişler başlamıştı. Edmonds'un görevi şimdi bu İngiliz çıkarlarına risk yaratabilecek ve Türkiye yanlısı Kürt kanaat önderlerine yönelik andaç içerikli bir istihbarat raporu hazırlamaktı. Bu hakkında andaç hazırlanan kişiler ve kişilik, görüşlerine ilişkin ayrıntılarını, Yarbay Şefik Özdemir Bey'i arşiv ve

<sup>280</sup>T.C. Genelkurmay Başkanlığı, ATASE Arşivi, İstiklal Kls:1676, Ds: 408, F: 1

bölgede yaptığı çalışmalarla kamuoyunun tanınmasını sağlayan Murat Güztoklusu'nun verdiği bilgilerden aynen aktarıyoruz.

“İzzet Paşa:

*Elli yaşlarında. Nâzım Bey'in damadıdır. Kral Faysal'dan nefret etmektedir. Meclisi, Türkiye yanlısı olan ve olaylara tepki duyan insanlarla dolup taşmakta, ancak şahsen bunu açığa vurmamaktadır. Cemiyet-i Akvam gözlemcilerinin 1925 ziyareti sırasında Türk tezini savunmakta etkinlik göstermiş, Türk tezini savunmak için Sami Bey, Cemal Efendi, Hayrullah Efendi, Tel-Ali'den Hacı Hasan ile işbirliği içinde olmuştur. 1925 yılında gözlemciler önünde bu tezi savunmak için Molla Rıza ile de işbirliği içinde olduğu söyleniyor. Masrafları arttığı için ve aile hayatında çalkantılar olduğu için cimrilik göstermeye başlamıştır.*

Sami Bey:

*Türk döneminde Neftçizâde ailesinin önde gelenlerinden biri olan Salih Paşa'nın oğludur. 28 yaşındadır. Çok zeki olmasına karşın ahlak kurallarına bağlı değildir. Meclisi, Kerkük'te Türkiye yanlılarıyla dolup taşıyor. Ancak güvenmediği insanları kesinlikle meclisine almıyor. Cemiyet-i Akvam gözlemcileri ziyaretinde Türk cemaatinin sözcülüğünü yaptı. Ancak son zamanlarda mutasarrıfa bağlılık göstermeye başladı.*

Hüseyin Bey (Neftçi):

*50 yaşında. Beğler mahallesinde büyük bir eve sahip. Zekası kıt olmakla beraber Neftçi ailesinin lideri sayılıyor. Kerkük'te az zaman geçirmekte ve genellikle Topzava'da bulunmaktadır. 15 Nisan 1925 tarihinde burada silah araması yapılmış, ancak önemli bir şey bulunamamıştır. Türkleri Araplara tercih etmektedir. Ancak şahsen Türk tezini savunmak için yapılan entrikalara katılmamıştır.*

Celal:

*Hükümet Hastanesi Müdürüdür. İçki içer. Türk yönetimi zamanında 5 yıl boyunca Kerkük Muhasebe Dairesinde, iki buçuk yıl Şehrbazar'da mal*

müdürü, bir o kadar da Raniye Mal Müdürü olarak çalıştı. Ahmet Naci ve hakim Abdülkerim ile dosttur. Abdullah Bey ve Hayri Bey ile amca çocuklarıdır, aynı zamanda onların damadıdır. Görevini kaybetme korkusuyla Türkiye taraflısı olduğunu saklıyor.

Ahmet Naci Efendi (Hürmüzlü):

32 yaşındadır. Kerkük Tahrirat Müdürü idi. İyi bir yazardır ve zekidir. Ancak maddî bir sıkıntısı vardır. Eşi ve Hüseyin Bey Neftçi'nin eşi, geçenlerde bir suikasta kurban giden Kifri Kaymakamı Behçet Bey'in kız kardeşleridir. Altunköprü yakınındaki Yarımca köyünün sahibidir. Kasvetli bir yüz ifadesi vardır ve içki içer. Bir defasında şevke gelip evinin karşısındaki kahve sahibine, Arapça müzik çalmamasını ve sadece Türkçe çalmasını emretti. Bundan dolayı toplumun saygısını da kazandı. Emri yerine getirilince ağırbaşlılığından vazgeçerek fesini havaya atarak Türkiye yanlısı ve Mustafa Kemal lehine sloganlar atmaya başladı. Bu feveranı az zaman sonra istifasının kabulünde başlıca rolü oynadı. (Sonraki dönemde uzun süre Irak Meclisi'nde milletvekilliği yapmıştır. )

Seyit Kadir Hasan Ağa:

30 yaşındadır ve Kifri'de oturur. Kifri'nin 7 mil güneyindeki Tilişah köyünün sahibidir. Ali Hasan'ın kızkardeşi Seyit Kadir'in amcasının oğlu Seyit Ömer'in eşidir. Annesi ise Cemil Baban'ın kızkardeşidir. Mantıksız bir insandır ve Kifri Seyitleri gibi Zengenelere akraba olur. 1920 yılında Çimen Köprü'de trene yapılan saldırıya karıştığı ve 1925 Ağustos ve Eylül'ünde Kifri'de faaliyet gösteren isyancılarla haberleştiği söylenir.

Kara Hüseyin Ağa:

45 yaş civarındadır. Neftçilere anne tarafından akraba olur. Kerkük'ün Beğler mahallesinde oturur. Her zaman Türkiye lehine çevrilen entrikalara karışmıştır. Kerkük civarında epey mülkü vardır, ancak tam anlamıyla zengin değildir.”<sup>281</sup>

<sup>281</sup>GÜZTOKLUSU Murat, Atatürk'ün Gizli Kalmış Musul Özdemir Harekatı, Kripto Yayınları, Ankara 2014, S. 148-154

Bu isimler dışında;

Salih Bey Oğlu Mahmut Bey için yazılan raporun içeriğinde 50 yaşlarında olduğunun yanı sıra babasının bir Türk jandarma subayı olduğundan bahsediliyor, kısa bir süre nüfus sayım müdürü olarak göre yaptığı ancak görevden alındığı belirtiliyor ve zeka seviyesi ile ilgili hakarete varan ifadeler kullanılıyordu. Aynı raporun Kamber Ağa'dan bahsedilen bölümünde 50'li yaşlardaki şahsın daha önce kargaşa çıkarttıkları gerekçesiyle tutuklandığı ifade ediliyordu. Bir diğer isim olan İbrahim Efendi hakkında yazılanlarda ise, Müftrü olan babasının yerine aynı göreve geldiği ardından da Kerkük kentine kadı olarak atandığı, geçmişinde Türkiye ve Türk yanlısı olduğunun bilindiği söyleniyordu. Bu yönüyle kendisinden güvenilemez olduğu ifade ediliyordu. Türk ordusunda büyük savaşa subay olarak katılan Abdülmecit Efendi ise raporda; 1918 yılında esir olduğu, esaretinin ardından 1920-1921 yıllarında Kerkük hükümet sarayında görev yaptığı ve ardından Irak ordusu eğitim okuluna tayin edildiği yazılmış kendisinin. Türkiye yanlısı olduğu için yakından takip edilmesi gerektiği de şerh düşülmüştü. Andaç içerisinde bahsedilen bir diğer isim olan 65 yaşındaki Tikritlize İneyet Efendi ile ilgili olarak, Türk yönetiminde Aziziye Kaymakamı olduğu ve İttihat Terakki Cemiyeti'ne katıldığı anlatılmış, Türkler tarafından organize edilen faaliyetlere sağlık nedenleriyle katılamadığı ve sağlık durumunun kötü olduğu yazılmıştı. Karakterinin zayıf olduğu da kendisi ile ilgili bölüme eklenmişti. Bölgede etkili bir diğer kişi olan Mehmet Cemil Efendi Oğlu Mehmet Şakir Efendi'nin hakkında ise, aslen Süleymaniyeli olduğu, tembel bir kişiliğe sahip olmasına rağmen 1919 yılında Şüvan bucağı müdürü, 1920 yılında Kifri'de muhasebecilik, 1921 Kerkük Hazine Müdürlüğü yaptığıının yanı sıra evinde Türkiye lehine pankartlar tanzim ettiği hakkında ciddi şüpheler bulunduğu yazılmıştı. 1923 yılında tutuklanarak Kerkük'e sürgüne gönderilen 30 yaşındaki Reşit Akif için kendisinin şairlik iddiasında olduğuna varacak kadar önemsiz sayılacak bilgiler dahi, andaç içerisinde yazılmıştı. Raporun Kerküklü Sait Dabbağ ile ilgili bölümünde kendisinin 50 yaşında olduğu, Ferhan el-Rudan'ın işlerine baktığı ve onunla birlikte 1923 yılında Şeyh Mahmut'u kendisini kral etmesi üzerine tebriğe gittiği yazılıydı. Sait Dabbağ daha sonra eski efendisi tarafından darp edilmiş ve



Süleymaniye'ye kaçmıştı. Polis tarafından hakkında arama kararı bulunan Sait Dabbağ rapora göre muhtemelen Türkiye'ye kaçmıştı. 1925 yılında Şeyh Mahmut'a sığınmaya kadar kendisinin Türkiye'den mektuplar taşıdığı iddia edilmişti. Edmonds tarafından kaleme alınan andaç içerisinde İngiliz çıkar ve siyaseti için sakıncalı görülen isimlerden birisi de Fahri Bey'di. Rapor onun hakkında şöyle diyordu; 40 yaşında ve Kerküklü olarak anılıyordu. Türk yönetimi zamanında Köysancak'ta mal müdür yardımcılığını yapmış ayrıca İki yıl da Revanduz'da mal müdürü görevinde bulunmuştu. İngiliz Siyasi Komiseri Yüzbaşı Hay tarafından görevden alınmıştı. İngiliz menfaatlerine ve Irak çözümüne karşı olduğu biliniyordu. 1924 Ocak ayında tutuklanmıştı. Tutuklanma gerekçesi, Şeyh Mahmut'la mektuplaştığı ve İngiliz kuvvetleri hakkında istihbarat verdiği iddiasıydı. Andaç içerisinde bahsedilen bir diğer isim Kerküklü Hastahane müdürü Ali Bey Oğlu Hayri Bey idi. Hali hazırda ticaret ile uğraşan Hayri Bey, savaş başlamadan önce Kerkük Şeriyye Mahkemesinde katipti. Savaş esnasında tam manasıyla Türk yönetimiyle işbirliği yapmıştı. Edmonds tarafından sakıncalı olarak kayıt altına alınan kişilerden birisiydi. Çünkü yakın ilişkide olduğu kardeşleriyle birlikte Türk tezini savunmasıyla biliniyordu. Bazı isimlerden raporda çok kısa bahsedilmişti. Örneğin okuma yazma bilmediği ve savaş sırasında Türk ordusunda er olarak hizmet yaptığı ifadesi ve kardeşlerinin adları vardı. Şaturlu mahallesinin güçlü şahsiyetlerinden 45 yaşındaki Mustafa Bey hakkında ise rapor içerisinde, Türkiye yanlısı olduğu ve Sıdık Bey sürgünde öldüğü için hükümete nefret duyduğu yazılıydı. Ek olarak, cimriliği ve dini çıkışlarından bahsedilmişti. Yakubi namı Cemal Efendi ise İngiliz karşıtı propaganda faaliyetleri ile andaça konu olan bir isimdi. Rapora göre kendisi Kerkük Matbaası eski müdürü idi. Türkiye yanlısı olmakla kalmıyor, aleyh-te propagandalar yayarak insanları tahrik ediyordu. Cemal Efendi ile ilgi bölümün hemen altında onun dostlarından olan Sadullah Efendi (Müftü) ismine yer verilmişti. Sadullah Efendi, eski bir okul müdürüydü, kararsız bir kişiliği vardı o da sakıncalı faaliyetlerinden dolayı dört kez tutuklanmıştı. Türkiye yanlısı olduğu için dikkat çeken bir diğer isim ise Sait Efendi idi. Onun ismi karşısına da Türkiye yanlısı olduğu yazılmış ancak dipnot olarak "korkak olduğu için pek etkili değil ve hesaba katılmaz" ifadesi eklenmişti.

Korya kentinde oturan Şükrü Kapancı hakkında düzenlenen bölümde ise kısaca patavatsız ve alenen Türkiye yanlısıdır ifadesi yazılıydı. Andaç içerisinde İngiliz yönetimini dikkatli olunması konusunda uyardığı bir isim de Molla Rıza Efendi idi. 60 yaşında olduğu belirtilen Kerküklü Molla Rıza Efendi için Kerkük'te camilerde hutbe verdiği ve burada bir hadise yaşanır- sa mutlaka sorumluları arasında olacağı kaydedilmişti. Andaç içerisinde yer verilen isimlerden birisi olan Avcı sülalesinden Ali Ağa için ise 28 yaşında olduğunun yanı sıra bir ara kendisini hükümet yanlısıymış gibi göstermeye çalıştığı, ancak aslında Türkiye yandaşı olduğu yazılmıştı. Benzer biçimde aynı aileden (Avcı) Hacı Hasan için de Türk yönetimi zamanında Melha Bucağı Müdürü olarak atandığı, 8 yıl süresince bu görevi yürüttüğü, görev- den alınm nedeninin ise karıştığı yolsuzluklar olduğu yazılmış, kendisi için ailenin en zeki ferdi denilmişti. Hakkında, Türk yönetimince istihbarat su- bayı olarak yetiştirildiği duyularına da yer verilmişti. Aynı raporda, hiz- metinde olan İsmail Kamber isimli bir şahıs üzerinden, Türkiye'ye gizli mektuplar taşıdığından bahsediliyordu. Yakubi ailesinden Mustafa Efendi de hakkında istihbarat toplanan kişilerden birisi idi. Onunla ilgili de hassas kaynaklardan edinilen bilgilere göre 1923 yılı başında Kerkük'te Türkiye'yi destekleyen gizli bir örgüt kurmuştu. 55 Yaşında olan Hayrullah Efendi ile ilgili bölüm ise oldukça ilginçti. Kerkük eşrafıyla ve Türkiye yanlısı olanlar- la iyi ilişkiler içinde olduğundan bahsedilen Hayrullah verem hastalığına tutulduğu ve şifa bulacağı beklenmediği için "Allah'ın izniyle fazla yaşa- mayacağı" not düşülmüştü. Ailesinin büyük çoğunluğu Osmanlı ordusunda subay olarak görev yapmış olan Tikritli Vehap Bey için ise, öncelikle ailesi- nin bu yönü anlatılarak, dedesinin Türk ordusunda binbaşı, babasının da jandarma yüzbaşı olduğu belirtildikten sonra bir cinayete karıştığı bu yüz- den şehirden ayrıldığı bir dönem eşkıyalıkla nam saldığı yazılmıştı. Onun da Türkiye yanlısı olduğu eklenmişti. Edmonds, raporunda Türkiye yanlısı olmasına karşılık sempatik ifadelerle anlattığı tek kişi ise İmam Kasım ma- hallesinde oturan 55 yaşındaki Abdurrahman Naci idi. Kendisi için; Türkiye yanlısı olmasına rağmen iyi bir insandır, iyi konuşan ve tutarlı bir kişi olarak bahsedilmişti. Andaç içerisinde bahsedilen İzzet Paşa ile akrabalığı bulunan Ali Fuat için, Türk Tezini savunuyor ifadesine yer verilirken, aynı şekilde

kısa cümleler ile Hacı Reşit Çelebi, Seyit Ömer Ağa ve Mehmet Sait Efendi için de aynı şekilde Türk taraftarlığı konusunda notlar düşülmüştü. Talişani ailesinin fiili başkanı olan Seyit Muhsin Ağa da Edmonds'un dikkatini çeken isimlerden birisi idi. Onun için de Türkiye yanlısı olduğu ve 1925 Mart ayında Cemiyet-i Akvam Komisyonu önünde Türklerden yana oy kullandığı yazılmış, kendisinin sayılan biri olduğu ve sıklıkla ziyaret edildiği rapora eklenmişti. Raporda diğer fişlenen isimler ise; Osman Efendi, Şeyh Reşid, Cemil Bey (Baban) ve kendisinden sarhoş ve yolsuzluklara karıştığı şeklinde bahsedilen Abdülmecit Efendi idi.<sup>282</sup>

Kürtler için önemli bir sosyal yapı ve millet altı örgütlenme tipolojisi olarak kabul edilen aşiret fenomeni bilindiği gibi Kürtlerin sosyal hayatına dair kurallar, yüzyıllara dayanan geleneklerin oluşturduğu alışkanlıklar bütünü gibi görülse de aslında bunun çok daha ötesinde bir anlam ifade ediyor. İşte bunu çok iyi analiz eden İngiliz istihbaratı görevlisi Edmonds, söz konusu andaçla her biri aşiretlerinin önemli isimleri olan kişilerin zaaf ve yumuşak karınlarını tespit ederek, önemli bir bilgi toplama faaliyeti yürütmüştü.

Edmonds, İngiliz Hükümeti'ne yolladığı bu andaç dışında, bölgede yaşanan gelişmeleri de bilgi notları halinde periyodik olarak gönderiyordu. Bu bilgi notlarında birisinde, Türkiye tarafının niyetlerini de şöyle rapor ediyordu;

*“17 Mart 1922’de Ankara Hükümeti, Remzi Bey adında bir adamını kaymakam olarak atayarak ilçeye gönderdi. Mayısın sonunda Revanduz’a ulaşan Remzi Bey gelir gelmez aşiretler arasında yoğun bir kampanya faaliyetine girişti ve onlara çok büyük bir Türk kuvvetinin gelmekte olduğunu söyledi ve bu kuvvetin yardımıyla Süleymaniye, Kerkük ve Erbil’in İngilizlerin elinden çekip alınacağına dair güvence verdi. Remzi Bey’i haziran ayı ortalarında bölgeye gönderilen Özdemir ismiyle anılan Albay Ali Şefik takip etti. Kendisi öncü bir askerî güç olarak sınırdaki ajitasyon faaliyetlerinin başını çekecek ve görevini Musul Vilâyetinin tamamını ele geçirmek olarak açıklayacaktı.”<sup>283</sup>*

<sup>282</sup>GÜZTOKLUSU Murat, a.g.e, S. 150-154

<sup>283</sup>GÜZTOKLUSU Murat, a.g.e S. 86

İngiliz siyasetinin en önemli aracı kuşkusuz emperyalist amaçlarla girdikleri coğrafyalarda yaptıkları dekompozisyon çalışmalarıydı. Bu anlamda en önemli araçları da sömürgeleştirmek üzere girdikleri sahalarda görev yapan istihbarat elemanları tarafından yürütülen psikolojik harekattı. Benzer şekilde Kürt bölgelerinde de başlayan Türkiye yanlısı tavır ve desteği def etmek amacıyla bir psikolojik hareket desteği olarak Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF) uçakları ile havadan atma bildirileri kullanıyorlardı. Yine Güztoklususu'nun iddiasına göre, bu bildirilerin hazırlanmasında Edmonds'un ciddi katkısı olmuştu.<sup>284</sup>

Bu bildirimlerde bölgede mukim Kürtlere hem vaatler veriliyor hem de aba altından sopa gösteriliyordu. Bildirinin içeriği ise şöyleydi;

*“Türklerin cüzi bir kısmını kasabanıza girişlerine meydan verdiğinizi üzümlere duyduk. Sizleri gerçek Kürtler olarak bilip ve Kürt geleceğine muhalif olan Türklerle düşman olduğunuzu anlamıştık. Bunun için ansızın, haber vermeden memleketinizi bombardıman edip yıkmaya tayyareler göndermedik. Her nasılsa eğer salı gününe kadar karışıklığı yaratan Türklerin memleketinizden uzaklaştırılmasına dair Erbil hakiminden bir haber almazsak, derhal alelekseriye memleketinizi bombardıman etmek üzere tayyarelere emir verilecektir. Ta ki, bunları defettiğinize emin oluncaya kadar bombardıman devam edecektir.”*<sup>285</sup>

C.J Edmonds, Lozan konferansının ardından 1925 yılında Irak ve Türkiye arasındaki sınır sorununu incelemek üzere kurulan Milletler Cemiyeti Komisyonu'nda irtibat subayı olarak görev almış ve bir yıl sonra da yardımcı danışman olarak Irak İçişleri Bakanlığına atanmıştı. 1932 yılında bu kez Irak ve Suriye arasındaki sınır sorununu incelemek üzere kurulan Milletler Cemiyeti İnceleme ve bir yıl sonrada Irak-Suriye Sınır Belirleme Komisyonu'nda İngiliz temsilcisi olarak yer alacaktı. Uzun süre diplomat olarak bölgede görev yapmaya devam eden Edmonds, 1947 yılında Milletlerarası Mülteci Örgütünde Birleşik Krallık Daimi Delegesi olarak yer almış üç yıl sonra da emekliye ayrılmıştı.

<sup>284</sup>GÜZTOKLUSU Murat, a.g.e S. 98

<sup>285</sup>GÜZTOKLUSU Murat, a.g.e S. 97

Edmonds, 1951-57 yılları arasında Londra Üniversitesi, School of Oriental and African Studies [Şarkiyat ve Afrika Araştırmaları Bölümü]'nde Kürtçe dersleri verdi. 1963'te Burton, 1966'da da Skyes madalyası ile ödüllendirildi.<sup>286</sup>

### 3.3.3. E.B Soane Tarafından Yürütülen Faaliyetler

İngiliz istihbarat görevlisi olarak bölgede görev yapanlar arasında belki de en ilginç olan kişi, Ely Banister Soane'dı. Daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi genel olarak Kürt aşiretlerine yönelik istihbarat toplama, örtülü operasyon ve psikolojik hareket faaliyetleri yürüten İngiliz görevliler temel olarak altın, para ya da makam gibi araçlarla kitleleri manipüle etme yolunu seçerlerken, Soane, bölgede görev yapan diğer istihbarat görevlilerinden farklı olarak dinsel öğeleri kullanmayı tercih etmiş, üstelik kimliğini ve niyetini çok başarıyla kamufle etmeyi başarmıştı.

İstihbarat subayı olarak ilk olarak Hindistan'daki İngiliz ordusunda göreve başlayan E. B. Soane, 1902 yılında çok genç yaşta İran'a giderek ve kendisini Şîrâz şehrinde birisi olarak gösterecek kadar Farsça ve Kürtçe öğrenmişti. Adının Mirza Gulam Hüseyin Şîrazî olduğunu söyleyen Soane, Arapça ve Türkçe dillerine yöresel ağızlarına kadar hakimdi. Akıcı bölge lisanlarını konuşabilmesinin yanı sıra dinsel bütün inceliklerine kadar Şii İslam'ı biliyor ve kendisini Müslüman olarak tanımlıyordu.<sup>287</sup> Edmonds, yazdığı anılarında kendisine geniş bir yer ayırmış ve Soane'nin yaptıkları ile özgüveninden bahsetmişti. Edmonds, Soane'nin tıpkı bir İranlı gibi yerel kıyafetlerle Orta Doğu seyahatine, bir sal üzerinde geçtiği Dicle nehrinden başladığını ve güzergahının Diyarbakır kenti üzerinden Musul, ardından da Erbil, Kerkük ve Süleymaniye'ye doğru yol aldığını anlatmıştı. Soane'nin geçtiği yerlerin tamamında oldukça başarılı istihbarat çalışmaları yaptığından da bahseden Edmonds, onun oldukça hacimli bir tarihsel materyal topladığını, İran ve komşu Kürt bölgelerinde edinmiş olduğu deneyimlerin yanı sıra, Farsça - Kürtçe'ye olan hakimiyeti ile tüm seyahatlerini bir Müslüman

---

<sup>286</sup> EDMONDS C.J, a.g.e S. 5

<sup>287</sup> BAYRAKDAR Mehmet, Kürtler Türklerin Nesi Oluyor, Kalam Yayınları, İstanbul 2011, S. 30

olarak yapıyor olması sayesinde aktardığı bilgilerin özel bir yerde olduğunu ifade etmişti.<sup>288</sup>

1909 yılında Irak'a geçerek, Şehrizor ve Süleymaniye bölgesinde görev yapan Soane, bölgedeki güçlü aşiret olan Caf'ların reisi Osman Bey'in karısı Adile Han'ı etkilemiş ve O'nun Farsça kâtipliği görevini üstlenmişti.<sup>289</sup> Caf Aşireti'nin kökeni bazı kaynaklardaki iddialara göre XII yüzyıl başlarına kadar uzanmakta ve Kürt Kralı Zahir Beg Caf'a dayanmaktaydı. Başlarda konar-göçer olan aşiretin mensupları dağınık bir halde İran'ın Güneybatı'sında ve Irak'ın Süleymaniye şehrinde yaşamaktaydı.<sup>290</sup> Adile Hanım ismi önemli bir isimdi. Birinci Dünya Savaşı zamanında, Irak'ın kuzeyindeki Kürt aşiretlerinden biri olan Caf aşiretin liderliğini Adile Hanım yapacaktı. Adile Hanım zaten evliliğinin başından beri, eşine yönetim meselelerinde yardımcılık yapmış, eşinin ölümünden sonra da Caf aşiretinin önderliğini kendisi yürütmüştü.<sup>291</sup> Adile Hanım'ın bir İngiliz casusu olduğu, Caf aşireti yöneticisinin yanına onun karısı olarak sokulduğu ve zamanı gelince de ortadan kaldırılan ağanın yerine kendisinin geçtiği gibi bir iddia da var olsa dahi bu teyide muhtaç bir bilgidir.<sup>292</sup>

Soane'nın Caf Aşireti ile ilk teması da oldukça ilginçtir. Bu bilgileri yine ondan dinleyen Edmonds, kitabında şöyle anlatmıştır;

Soane, tedbil halde Caf'ların hakim olduğu bölgeye vardığında (Halepçe), aşiretin hanım ağası Adile Hanım'ın büyük oğlu Tahir Bey'in

---

<sup>288</sup>EDMONDS C.J, a.g.e S. 48-49

<sup>289</sup>MARAL Taylan, Türkiye'de Kürt Kimliğinin Kültürel Bağlamda İncelenmesi ve Siyasallaşma Süreci, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, S. 26

<sup>290</sup>wikizero.biz/index.php/Caf, Erişim Tarihi: 11.05.2019

<sup>291</sup>TEKİN Ferhat, Hakkari Örneğinde Aşiret, Cemaat ve Akrabalık Örüntülerinin Modernleşme ve Kırsal Çözülme Sürecindeki Siyasal ve Toplumsal Sonuçları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005, S. 51

<sup>292</sup>Adile Hanım'ın bir İngiliz Ajanı olduğuna ilişkin iddianın sahipleri bu iddialarını aynı dönemde bölgede kışkırtılan Arap aşiretlerinde uygulanan benzer bir taktiğe dayanarak ileri sürmüşlerdi. İngiliz kadın ajanları, Mekke Şerifi'nin oğlunun yanına eş olarak sokulmuşlardı. (Bkz. H.R.H. Prenses Misbah Haydar, Çev: Celal Kapkın, Yaprak Yayınları, İstanbul 1991, S. 390) Kaderin cilvesi tarihin bu tarz istihbarat uygulamasının bilinen ilk hedefi de yine Türkler olmuşlardı. Türkistan topraklarında devletin içine sızan ilk ajanlar, Çinli Prensesler ve birincil derece yakınlarıydı. Türk devletinin o zamanki başı olan Hakanların kendilerine sağladığı imtiyazları kendi ülke menfaatleri uyarınca kullanan casuslar bir ülkenin içten çökertilebileceğinin de yolunu kendilerinden sonra gelecek olan kuşaklara en iyi şekilde göstermişlerdi. (y.n)

evinin kapısını çalarak, içeri girmiş ve kendisinin İranlı bir katip ve tüccar olduğunu, kendisine imkan verilirse onlara hizmette bulunmak istediğini söylemişti. Bu talebin ardından Soane (Kendisini tanıttığı ismiyle Gulam Hüseyin) bizzat Adile Hanım'ın talimatıyla Tahir Bey'in üst katına yerleştirilecek, ilerleyen günlerde Adile Hanım'ın konağında bir oda verilecekti. Buradaki görevi aşiretin liderinin eşi Adile Hanım'a Farsça tercümanlık yapmaktı. Binbaşı Soane'nın çalışkanlığı, nezaket ve disiplini sayesinde kısa sürede kendisini kabul ettirmeyi başarmıştı. Ancak bu durum Tahir Bey'in kendisinden şüphelenilmesine engel değildi. Onu deşifre edilecek hadise, Tahir Bey'in Fransızca kitap okuduğu bir gün kendisine Soane'nın, Fransızca biliyor musunuz? Şeklinde sormasıyla başlayacaktı. Fransızca bildiğini söyleyen Tahir Bey'in aynı soruyu kendisine sorması üzerine Soane; "Evet, altı yedi yıl kadar önce İran'dayken bir Fransız'ın hizmetindeydim, ondan bir parça öğrendim" diye yanıtlayacaktı. Onun her konudaki yetkinliğini kendisi üzerindeki kuşkuları arttırıyordu. Bir iki defa Tahir Bey'in yanında ağzından İngilizce kelimeler kaçırın Soane'a bu kez Tahir Bey, gerçek kimliğini soracak o da bir İngiliz Binbaşısı olduğunu açıklayacaktı. Yanlarında yaşayan bir katibin İngiliz istihbarat subayı olması, Türk Hükümeti'nin tepkisini çekebilirdi. Bu yüzden Tahir Bey, kendisinden orayı terk etmesini isteyecek ancak buna Adile Hanım engel olacaktı. Hatta bir seferinde Adile Hanım tarafından verilen bir davet sırasında, konuğu olan bir Şeyh, herkesin içerisinde Soane'nı işaret ederek onun Müslüman kılığında bir sahtekar olduğunu söyleyecek, fakat Adile Hanım ve oğlu, Soane'ı sıklıkla dua ederken gördüklerini söyleyerek, kendisini savunmuşlardı. Aşiret içerisinde gelen eleştiriler karşısında da Adile Hanım, kendisinin misafir olduğunu ve kimsenin kendisini ilgilendirmeyen konulara burnunu sokmaması gerektiğini söyleyecekti.<sup>293</sup> Bu durum hem kendisinin başarılı kamuflajının dışında, daha önce belirttiğimiz ispat edilememiş Adile Hanım hakkındaki iddiaları doğrular nitelikteydi.

Soane tarafından bölgede yapılan faaliyetler, I. Dünya Savaşı'nın başlaması sonucunda kısa süreli bir duraklama yaşayacaktı. Savaş'ın baş-

---

<sup>293</sup>EDMONDS C.J, a.g.e S. 203-207

lamasıyla birlikte, faaliyetleri sakıncalı kabul edilecek ve Osmanlı yönetimi tarafından tutuklanarak, bölgeden uzaklaştırılacaktı. Maalesef, anılan tarihlerde Osmanlı yönetimi tutukladığı bu şüpheli İngiliz vatandaşları hakkında ciddi tahkikat yapmadan, salıvermek gibi bir zafiyet içerisindeydi. Soane da bu zafiyetle serbest bırakılanlar arasındaydı. Soane, serbest kaldıktan sonra aldığı talimatla İran'a hareket etti. Yeni görevi, Enver Paşa'nın Teşkilat-ı Mahsusa unsurlarına ve onların örgütlediği yerel güçlere karşı İngiliz ve müttefik birlikleriyle yürütülen faaliyetlere destek olmaktı.<sup>294</sup>

Birinci Dünya Savaşı'nda Ortadoğu'nun İngilizler için kilit noktaları olan İran, Afganistan ve Hindistan'da asimetrik harp koşulları oluşturarak, İngiltere aleyhine ayaklanma ve isyanlar çıkartmak amacıyla Alman Genelkurmayı ile Enver Paşa tarafından teşkil edilen ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın organize ettiği bir müfreze "Rauf Bey Müfrezesi" adıyla hazırlanmıştı.<sup>295</sup>

İran yönetiminin Osmanlı Devleti'nin İran'da yürüttüğü çete faaliyetlerinden rahatsız olduğunu haber vermişti.<sup>296</sup> Osmanlı Genelkurmayı ve bölgedeki Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarının hedefi bölgede aşiretlerden toplayacağı gerilla birlikleri ile eş zamanlı hem Rus hem de İngilizler karşısında başarı kazanmaktı. Özellikle bölgede olan Teşkilat-ı Mahsusacı Ömer Naci Bey Enver Paşa'dan, süratle kurulacak çetelerle, İran'da İngiliz ve Ruslara karşı harekete geçmeyi istemişti. Ömer Naci Bey, Tebriz üzerinden Rusları sıkıştırarak Kafkasya'ya ve Kirmanşah üzerinden İngilizleri sıkıştırarak da İran'ın güneyine doğru gidilebileceğini iddia etmişti.<sup>297</sup>

Teşkilat-ı Mahsusa görevlileri bölgede ağırlıklı olarak kullandıkları Pan-İslamizm propagandasıyla, lehte ve aleyhte faaliyet yürütmeye çalışmış bu amaçla yapılacak askeri operasyonlar için düzensiz kuvvetleri silah altına almak, eğitmek ve idare etmek üzere çete savaşı uzman kadroları oluşturulmuştu. Teşkilat, Panislamizm politikalarına çok güvenmiş, düzensiz kuvvetlerin askeri değerini olduğundan büyük sanmıştı ancak özellikle İran'da

<sup>294</sup>GÜZTOKLUSU Murat, a.g.e S. 36

<sup>295</sup>BALCIOĞLU Mustafa, Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e, Nobel Yayınları, Ankara 2001, S. 71

<sup>296</sup>YÜKSEL Çağdaş, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Denizli 2019, S. 100

<sup>297</sup>YÜKSEL ÇAĞDAŞ, a.g.t S. 102



yürütülen operasyonlarda Soane tarafından bölgede daha önce aşiretlere yönelik faaliyetler çok yerinde olmuştu. Özellikle, Soane'nın psikolojik hareket operasyonlarında sözde Müslüman kimliğini kullanmasının çarpan etkisi büyük olmuştu.<sup>298</sup>

Soane'nın bölgede yaptığı çalışmalar ve yürüttüğü gizli görevi ile ilgili hatıraları "To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise (1881-1923)" adı ile Londra'da yayınlanacaktı. Savaşın sonuna doğru tüberküloza yakalanan Soane 1923'te ölmüştü.<sup>299</sup>

---

<sup>298</sup>GÜNEŞ Gönül, Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllardaki Faaliyetleri, atam.gov.tr/wp-content/uploads/04-Gönül-Günes.pdf, Erişim Tarihi: 05.05.2019

<sup>299</sup>MARAL Taylan, a.g.t S. 26

## SONUÇ

Bugün, çatışmaların ve kaosun hakim olduğu dünyanın en kadim yeryüzü parçası olan Ortadoğu'da yaşanan bir çok gerilimin altında dini, mezhepsel ya da suni milliyetçi anlaşmazlıklar yatmaktadır. Ancak bu nedenler, tarihi süreç içerisinde ve sosyolojik - psikolojik yönden doğru şekilde analiz edildiğinde ise neredeyse tamamına yakınının kendi iç dinamiklerinden değil, dışsal etki ya da daha açık bir ifade ile hakim güçlerin manüplasyonu ile olduğu görülecektir. Bu dışsal etkiye maruz kalan bölge halklarından birisi de hiç kuşkusuz Kürtlerdir. Ortadoğu ve Kürt kelimeleri yan yana yazıldığında, sürekli bir kavga, bir çatışma ya da isyan ile biten cümleler kurulmasının nedeni de işte bahsettiğimiz bu dışsal etkidir. Bu etkinin tarihi ise ağırlıklı olarak XX yüzyıl başında yazılmaya başlanmıştır.

XX yüzyıl başları yeni dünya dengelerinin kurulduğu ve bu dengelelerin emperyalizm kavramına bağlı olarak şekillenmeye başladığı yıllardı. Genişleyen bir toplumun temsilcilerinin, diplomasi, ideolojik ikna, fetih ve doğrudan yönetim veya kendi insanlarından oluşan koloniler kurma yoluyla kendilerinden daha zayıf toplumların hayati öneme sahip yapıları üzerinde ölçsüz bir nüfuz veya denetim kazanma süreci olarak tanımlanan emperyalizm aynı zamanda Batılı ülkelerin küresel ölçekte bir hakimiyeti adına rekabet etmeleri anlamına geliyordu. Anılan tarihler, bu yarışta İngiltere'nin rakiplerine oranla bir adım öne çıktığı dönemdi.

İki aşamalı olarak değerlendirilen Sanayi Devrimi'nin ilk aşaması ile birlikte İngiltere girdiği sömürge yarışında tüm avantajlarını kullanarak elde ettiği sömürgeleri vasıtasıyla elde ettiği hammaddeleri çok kısa süre içerisinde anakaraya nakledebiliyor ve burada işleyerek, aynı süratle piyasaya sürüyordu. Bu noktada da İngiltere hem donanmanın hem de deniz ticaret filolarının sağladığı imkanların kendisine sağladığı imkanları kullanıyordu. Bu diğer ülkeler için rekabet koşullarını aleyhlerine çeviren bir durumu ki bu piyasa koşullarına dayanamayan ülkeler, ticareti büyük ölçüde İngilizler'e bırakmak zorunda kalıyorlardı. İngiliz yayılmacılığı ve özellikle Hin-

distan karası üzerindeki sömürge plantasyonlarının yanında Amerika kıtasındaki kontrol bölgeleri yeni bir konjunktürel durum ortaya çıkarıyordu. Bu durum, Doğu ile yürüyen ticaret, pazarları ve buralara erişimi sağlayan ticaret yolları üzerindeki stratejik mevkileri elde tutmak anlamına geldiği gibi aynı zamanda da zorunluluktaki. İlerleyen dönemde sanayi devriminin ikinci aşaması gerçekleşmesi ile birlikte de hammaddelerin işlenmesi için o güne kadar kömüre dayalı yürütülen birer ekonomik faaliyet iken XX. yüzyılın başlarından itibaren yerini yavaş yavaş petrole bırakacak, böylece Küresel hakimiyet yarışındaki ülkeler için askeri, siyasi ve ekonomik alanda stratejik ölçüde önemli değişikliklere sebep olacaktı. Üstelik başta İngiltere olmak üzere, bu yarışın taraflarının hiçbirisi Çünkü kendi sanayi üretimleri için gerekli petrole sahip değillerdi. Sanayilerinin ucuz ve güvenli yoldan enerji ihtiyacını karşılama isteğinin yanında, deniz yollarının güvende tutulması güdüsü, yakın tarihin en önemli jeopolitik sahasını, bir politik-askeri ve siyasi çatışma alanı haline getirecekti. Bu saha hiç kuşkusuz hem konumu hem de kaynakları ile Ortadoğu olacaktı.

Almanya'nın siyasi birliğini tamamlayarak küresel hakimiyet yarışına girişini müteakip, iyiden iyiye sertleşen sömürge yarışında ticaret yolları kadar, yeni bir enerji kaynağı olarak değer kazanmaya başlayan petrol, Ortadoğu'nun kıymetini ve üzerindeki rekabeti bir kat daha arttırmıştı.

Tüm bu gelişmeler, İngiltere'nin dış politikasını Ortadoğu'da, Osmanlı'nın parçalanarak etnik ve mezhepler eksenli uydu devletler kurma noktasına evirmişti. Ortadoğu'nun İngilizlerce kontrol edilmesini sağlayacak unsurlar zaten bölgenin demografik yapısında bulunmaktaydı. İngiliz siyasetinin en önemli aracı, kuşkusuz emperyalist amaçlarla girdikleri coğrafyalarda yaptıkları dekompozisyon çalışmalarıydı. Bu anlamda planlar özellikle Ermeniler, Kürtler ve Araplar üzerine inşa edilecekti. Bu çabalar öngörüldüğü gibi ileride bir "ağabeyin ara buluculuğuna" zemin hazırlayacak bir "Ortadoğu" yaratacaktı.

Bu unsurlardan olan Kürtler, bağımsız devlet vaadiyle pekala binlerce yıllık tebaası olduğu Osmanlı'dan kopartılabildi. Bu noktada İngiliz politikalarını sahada uygulamaya koyacak araç hiç kuşkusuz bölgenin şartlarını, yapısını çok iyi etüt etmiş ve özel yetişmiş istihbarat elemanları ola-

caktı. Bölge üzerinde kullanılabilir bir araç olarak görülmesine kadar, sözde medeni Batılıların vahşi, kan dökücü ve Ermenileri katleden bir topluluk” olarak nitelendirilen Kürtler, daha önceki bölümde bahsettiğimiz gibi üretme tarih tezleriyle proto-Avrupalı bir kökene dayandırılmış, Kürtler hakkında araştırma enstitüleri kurulmuş, Orta Doğu’ya yayılma projesinde yeni bir müttefik olarak görülmüşlerdi. Bu politikalarının destekleyicisi olarak ilerleyen tarihlerde İngilizler, Anadolu’ya ve Mezopotamya coğrafyasına siyasi subaylar, ajanlar sevk edecekler bu sayede de Kürtler ve İngilizler arasında ittifak çalışmaları sürdürecektir. Çünkü Bağdat, Musul ve Kerkük XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle İngilizlerin özel ilgi alanını oluşturacak, bu nedenle bölgede görev yapan İngiliz temsilciler, “bir damla kan bir damla petrol” diyerek çalışacaklardı. Bu anlamda kuşkusuz en önemli çalışmalar misyoner, oryantalist, araştırmacı veya arkeolog kisvesi altındaki İngiliz istihbarat görevlileri tarafından yürütülecekti.

İngilizler bölgeye geldiklerinde, kendi aralarında sürekli savaş veya çatışma-anlaşmazlık halinde olan birçok Kürt aşireti, İngiliz üstünlüğünü kabul edecek, onların himayesinde bir Kürt milliyetçiliği şekilleniyordu.

Ortadoğu bölgesinde XX. yüzyılın başlarından itibaren görev yapan İngiliz istihbaratçıları; psikolojik hareket faaliyetleri olarak tanımlayabileceğimiz çalışmaları, bilgi toplama ve değerlendirme faaliyetlerinin hemen ardından yürütmüşlerdi. Bu anlamda İngiliz ajanları, ağırlıklı olarak dilsel ve kültürel kimliklere yönelerek, Kürtlerin ayrı bir millet olduğu ve tarihsel derinliğinin çok eski devirlere dayandığı iddiasını bölgedeki aşiretlere yineleyerek, onları ayrılıkçı düşünce temelinde kışkırtacaklardı. Gerek Osmanlı Devleti’nin Anadolu coğrafyası gerekse de Ortadoğu’da mukim toprakları üzerinde İngiliz istihbaratı adına, Birinci Dünya Savaşı öncesi, sırası ve sonrasında bu faaliyetleri yürüten belli isimler farklı alanda yaptıkları çalışmalarla ön plana çıkmışlardır.

Bu isimlerden olan E.W.C Noel, İngiliz politikaları çerçevesinde bölgede kurmayı planladığı bir Kürt Devleti için yaptığı faaliyetler kapsamında bir romantik Kürt tarihi anlayışı ve sözde bir ulusalcı hareketin alt yapısına yönelik çalışmalar yapmanın yanı sıra Anadolu’da Mustafa Kemal

önderliğinde başlayan kurtuluş hareketi aleyhinde Anadolu’da örtülü operasyon faaliyetlerinde bulunmuştu.

Diğer bir İngiliz istihbarat görevlisi olan C.J Edmonds işe ilk olarak bir Kürt tarih tezi ortaya koymaya çalışarak başlayacaktı. Efsanelerle, efsane dışı tarihsel kayıtları ayrı tutma eğiliminde olan Edmonds’a göre; Kürtler ve Medler arasında tarihsel bir köksel bağlantı kurulmalıydı. Edmonds’un bölgede icra ettiği istihbarat faaliyetlerinin en önemlisi Kerkük’te görev yaptığı sırada, Türkiye’deki Kuvayı Milliye Hareketi’nden feyz ve destek alan ve bizzat Mustafa Kemal Paşa’nın emriyle bölgeye gönderilerek Türkiye yanlısı Kürt aşiretlerini örgütleyen Yarbay Şefik Bey ve Kerkük Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti’ne karşı yürüttükleri idi. Ayrıca Edmonds, bölgede İngiliz çıkarlarına risk yaratabilecek ve Türkiye yanlısı Kürt kanaat önderlerine yönelik andaç içerikli bir istihbarat raporu hazırlayan kişiydi.

İngiliz istihbarat görevlisi olarak bölgede görev yapan Ely Banister Soane ise diğer isimlerin aksine gerçek kimliğini gizleyerek, Bir Şii Müslüman Gulam Hussein adını kullanarak faaliyet göstermiş, Kürt aşiretlerine yönelik istihbarat toplama, örtülü operasyon ve psikolojik hareket faaliyetleri yürüten İngiliz görevliler temel olarak altın, para ya da makam gibi araçlarla kitleleri maniple etme yolunu seçerlerken, Soane, bölgede görev yapan diğer istihbarat görevlilerinden farklı olarak dinsel öğeleri kullanmayı tercih etmiş, üstelik kimliğini ve niyetini çok başarıyla kamufle etmeyi başarmıştı. Üstelik başarıyla yürüttüğü psikolojik hareket ve örtülü operasyon faaliyetleri ile Pan-İslamizm felsefesi ile bölgede kontrolü yeniden sağlamaya çalışan Teşkilat-ı Mahsusa’nın çabalarını ustalıkla boşa çıkartmıştı.

Günümüze kadar uzanan bir sorun olan Kürt Problemi, bahsettiğimiz dışsal etkilerle zaten karmaşık bir sorun olan kürtlerin kimliği meselesi ile birleşmiş ve sık sık çatışma, terör noktasına kadar radikalleşen siyasi - sosyolojik bir sorun haline gelmiştir. Kürtler hakkında bu gün hala savunulan tezlerin ve kuramların temelini on sekizinci yüzyılda batılılar tarafından ortaya atılan görüşler oluşturmakta ve bunların tamamı da bilinçli olarak yazılmışlardır.

Özetle, İngiliz misyoner ve oryantalistleri ile başlayan ve istihbarat servisleri ile devam eden faaliyetler günümüzde yaşanan sorunların temel nedeni olmuştur.

## YARARLANILAN KAYNAKLAR

### I İnceleme ve Araştırma Eserler:

AHMED Kemal Mazhar, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan, Berhem Yayınları, Ankara 1992

AKAL Mehmet – BAYSAL Faik – GÜNSÜR Mehmet, Başlangıcından Bugüne Dünya Casusluk Tarihi 1. Cilt, Artel Yayınları, İstanbul 1974

ANDERSON Benedict, Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması (Çev: İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul 1993

ANDERSON Mathew Smith, Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslar arası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme (Çev: İdil Eser), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010

ARCAYÜREK Cüneyt, Darbeler ve Gizli Servisler, Bilgi Yayınları, Ankara 1984

ARMAOĞLU Fahir, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Timaş Yayınları, İstanbul 2016

ARNOLD David, Coğrafi Keşifler Tarihi (Çev: Osman Bahadır), Alan Yayıncılık, İstanbul 1995

ASTON George, The Secret Service, Faber and Faber Publisher, London 1933

AYDIN Nurullah, İşte İstihbarat, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2008

BAHAR Hasan, Eski Çağ Uygarlıkları, Mesa Yayınevi, Konya 2009

BAHAR İlhan, Teşkilat-ı Mahsusa'dan MİT ve İstihbarat Örgütleri, Kamer Yayınları, İstanbul 2016

BALCIOĞLU Mustafa, Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e, Nobel Yayınları, Ankara 2001

BARAN İbrahim, Osmanlı Coğrafyası'nda İngiliz Derin Devleti, Vera Kitap, İstanbul 2018

BAYRAKDAR Mehmet, Kürtler Türklerin Nesi Oluyor, Kelam Yayınları, İstanbul 2011

BON Gustave Le, Kitleler Psikolojisi (Çev: Fatma Zehra Bayrak), Hayat Yayınları, Ankara 2017

BOSTANCI M. Nadi, Toplum, Kültür ve Siyaset – Vadi Yayınları, Ankara 1995

CABBAR Falih A – DAVUD Hoşam, Kürtler Milliyetçilik ve Politika (Çev: Emine Ayhan), Ayrıntı Tarih Yayınları, İstanbul 2017

CHOUREIRI Youssef M, Ortadoğu Tarihi (Çev: Fethi Aytuna), İnkılap Yayınları, İstanbul 2017

CLAUSEWITZ C. V, Savaş Üzerine – (Çev. Adil Demir), Kastaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2008

ÇAĞATAY Neş'et, İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Mars T ve S.A.Ş Matbaası, Ankara 1957

ÇAKIR Mikdat, Savaş Sosyolojisi, Mars Matbaası, Ankara 2004



ÇAY Abdulhaluk M, Her Yönüyle Kürt Dosyası, İlgi Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2010

DEFAY Alexandre, Jeopolitik (Çev: İsmail Yerguz), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2005

DJUVARA Trandafir G, Türk İmparatorluğunun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913), (Çev: Pulat TACAR), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017

EARLE Edward Mead, Bağdat Demiryolu Savaşı (Çev: Kasım Yargıcı), Milliyet Yayınları, İstanbul 1972

FERGUSON Niall, İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği (Çev: Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017

FERRO Marc, Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi 13 Yüzyıl – 20 Yüzyıl (Çev: Mina Cedden), İmge Kitabevi, Ankara 2002

GEDİKLİ Ercüment, İslam Asabiye Milliyetçilik – Taş Medrese Yayınları, Ankara 1990

GELLNER Ernest, Milliyetçiliğe Bakmak (Çev: Simten Coşar) – İletişim Yayınları, İstanbul 1998

GELVIN James L, Modern Ortadoğu Tarihi 1453-2015 (Çev: Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2016

GÖKALP Ziya, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Sosyal Yayınları, İstanbul 1992

GÜNDÜZ Şinasi, Yaşayan Dünya Dinleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016

GÜZTOKLUSU Murat, Atatürk'ün Gizli Kalmış Musul Özdemir Harekatı, Kripto Yayınları, Ankara 2014

HANKS-WIESNER Mary E, Erken Dönemde Avrupa 1450 – 1789 (Çev: Hamit Çalışkan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009

HASANOV Ali, Jeopolitik (Çev: Azad Ağaoğlu-Fuat Şammedov), Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012

HOURANİ Albert, Arap Halkları Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2013

HOWELL Georgina, Çölün Kızı (Çev: Cengiz Yücel), Tarih Kuram Yayınları, İstanbul 2006

IMBERT Paul, Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri Türkiye'nin Meseleleri (Çev: Adnan Cemgil), Engin Yayıncılık, İstanbul 1981

JAESCHKE Gotthard, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri (Çev: Cermal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991

JWAIDEH Wadie, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi (Çev: İsmail Çekem – Alper Duman), İletişim Yayınları, İstanbul 2016

KABBANİ Rana, Avrupa'nın Doğu İmajı (Çev: Serpil Tuncer), Bağlam Yayınları, İstanbul 1993

KALMAN M, Osmanlı – Kürt İlişkileri ve Sömürgecilik, Med Yayıncılık, İstanbul 1994

KARAN Kaya, Geçmişten Günümüze Türk İstihbarat Teşkilatı, Kripto Yayınları, Ankara 2014

KAYMAK Muammer, Sanayi Devrimi Neden İngiltere’de Gerçekleşti? Karşılaştırmalı Bir Makro Tarih Denemesi, (Der: Hakan Mıhçı), İktisada Dokunmak, Phoenix Yayınevi, Ankara 2011

KAZGAN Gülten, Dünden Bugüne Küreselleşmenin Ekonomik Etkileri, (Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi Ed: Haluk Erhat), TEK Yayınları, Ankara 2005

KENEDY Paul, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (Çev: Birtane Karanakçı), İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001

KIZILTOPRAK Süleyman, Mısır’da İngiliz İşgali Osmanlı’nın Diplomasi Savaşı (1882-1887), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010

KOCABAŞOĞLU Uygur, Majestelerinin Konsolosları, İletişim Yayınları, İstanbul 2004

KÖYLÜ Murat, Türkmen Yurdunun İstilasası-Musul ve Kerkük’ün Siyasi Tarihi, Kripto Yayınları, Ankara 2017

KÖYMEN Altan M, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989

KÜLEBİ Ali, Türkçe Jeopolitik, Berikan Yayınevi, Ankara 2009

KÜRKÇÜOĞLU Ömer, Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908-1914), Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1982

LAZAREV Mihail – MIHOYAN Şakire, Kürdistan Tarihi (Çev: İbrahim Kale), Avesta Yayınları, İstanbul 2015

LECA Jean, Uluslar ve Milliyetçilikler (Çev: Siren İdemen), Metis Yayınları, İstanbul 1998

LEWIS Bernard, Ortadoğu – İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi (Çev: Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınları, Ankara 2015

LOWENTHAL Mark M, Intelligence: From Secrets to Policy, 7th Edition, CQ Press, California 2016

MARSHALL Tim, Coğrafya Mahkumları (Çev: Mert Doğruer), Epsilon Yayınları, İstanbul 2018

McDOWALL David, Kürtler (Çev: Zeri İnanç), Avesta Yayınları, İstanbul 2000

MERCAN Sezgin, İstihbarat Örgütleri “İngiliz İstihbarat Mekanizmasında MI6” (Ed: Ümit Özdağ), Kripto Yayınları, Ankara 2014

MERİÇ Cemil, Kırk Ambar, Ötüken Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1980

MESUT Ahmet, İngiliz Belgelerinde Kürdistan, Doz Yayınları, İstanbul 1992

ÖNALP Ertuğrul, Geçmişten Günümüze Kıbrıs, Berikan Yayınevi, Ankara 2010

ÖZDAĞ Ümit, Algı Yönetimi, Kripto Yayınları, Ankara 2014

ÖZDAĞ Ümit, İstihbarat Teorisi, Kripto Yayınları, Ankara 2008

ÖZDEMİR Ali Rıza, Bilinmeyen Yönleriyle Zazalar Kürtler Aleviler, Kripto Yayınları, Ankara 2015

ÖZDEMİR Ali Rıza, Kürtler ve Türklük, Kripto Yayınları, Ankara 2009

ÖZSOY Osman, Propaganda ve Kamuoyu Oluşturma, Alfa Yayınları, İstanbul 1998

QASIMLO Abdurrahman, Kürtler ve Kürdistan (Çev: İbrahim Bingöl), Avesta Yayınları, İstanbul 2014

SAGAY Reşat, 19. ve 20. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1972, S. 72

SAID Edward W, Şarkiyatçılık (Çev: Berna Yıldırım), Metis Yayınları, İstanbul 2016

SAVAŞ Vural Fuat, İktisatın Tarihi, Avcıol Basım Yayın, İstanbul 1997

SMITH Anthony D., Ulusların Etnik Kökeni – Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2002

SOREL Albert, La Question d'Orient (Meseey-i Şarkıyye adıyla Çev: Yusuf Ziya), İstanbul 2011

SOURDEL Dominique, Arapların Tarihi (Çev: Işık Ergüden), Dost Yayınları, Ankara 2017

SOYDAN Macit - BOZKURT Ceyhun – ERBOZ Fatih, Petrolde Kan Kokuşu, Akasya Yayınları, Ankara 2007

STONE Norman, İmparatorluk Oyunları, Kertebe Yayınları, İstanbul 2018

STRAUSS Claude L, Irk, Tarih ve Kültür (Çev: Işık Ergüden) – Metis Yayınları, İstanbul 1997

ŞİMŞEK Erdal, Türkiye'nin Ortadoğu Politikası - Kum Saati Yayınları.  
İstanbul, Şubat 2005

ŞİMŞİR Bilal, Kürtçülük (1787-1923) - Bilgi Yayınevi, Ankara 2010

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat, Yayın No: 148, İstanbul 2017

TİBİ Bessam, Arap Milliyetçiliği (Çev: Taşkın Temiz), Yöneliş Yayınları,  
İstanbul 1988

TOPTAŞ Ergüder, 21. YY'da Savaş, Kripto Yayınları, Ankara 2006

TORİ, Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler, Doz Basım Yayın,  
İstanbul 2005

TUNAYA Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918-1922), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986

TURAN Ömer, Tarihin Başladığı Nokta Orta Doğu, Step Ajans Yayınları,  
İstanbul, 2002

TURAN Süleyman, Misyoloji: Hıristiyan Misyon Bilimi, Sarkaç Yayınları,  
Ankara 2011

TURNER Stansfield, Secracy and Democracy: The CIA in Transition,  
Houghton Miffling, Boston 1985

TÜRKMEN Zekeriya, Musul Meselesi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,  
Ankara 2011

TZU Sun, Savaş Sanatı (Çev: Sibel Özbudun – Zeynep Ataman), Anahtar  
Kitapevi, İstanbul 1992

VALİ Abbas, Kürt Tarihi Kimliği ve Siyaseti Kuramsal Bir Yaklaşım (Çev: İbrahim Bingöl), Avesta Yayınları, İstanbul 2013

YENİÇERİ Özcan, Bağımlılık Paradigmaları ve Türk Milliyetçiliği, Kripto Yayınları, Ankara 2011

YILMAZ Sait, Temel İstihbarat (Toplama – Analiz ve Operasyonlar), Kripto Yayınları, Ankara 2018

YILMAZ Sait, Türk İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918, Kripto Kitaplar, Ankara 2017

## **II Hatıratlar ve Seyahatnameler:**

CAMPANILE Giuseppe R.P, Kürdistan Tarihi (Çev: Heval Bucak), Avesta Yayınları, İstanbul 2013

ÇELEBİ Evliya, Seyahatname (Hazırlayanlar: Robert Dankof - Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı), Cilt: IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006

EDMONDS C.J, Kürtler, Türkler ve Araplar (Çev: Serdar Şengül – Serap Ruken Şengül), Avesta Yayınları, İstanbul 2003

MINORSKY Vladimir Fedorovich, Kürtler ve Kürdistan (Çev: Kamuran Fıratlı), Doz Yayınları, İstanbul 1995

NOEL Edward William Charles, Kürdistan 1919 (Çev: Bülent Birer), Avesta Yayınları, İstanbul 1999

SOANE E.B, To Mesopotamia And Kurdistan In Disguise, Small Maynard And Company Publishers, Boston 1914

ŞEREFHAN, Şerefname, (Çev: M. Emin Bozarıslan), Hasat Yayınları, İstanbul 1990

### **III Makaleler ve Tebliğler:**

ACAR Necmettin, Petrol'ün Stratejik Önemi ve Mezopotamya Petrol Kaynaklarının Paylaşımında Calouste Sarkis Gülbenkyan'ın Rolü (1890-1928), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 6 (4) Nisan Ayı, Sakarya 2013

ACAR Ömer, "Arab" Teriminin Kökeni, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl: 10, Sayı:31, Ankara 2010

AÇIL Murat, Tunus'un Demokratik Dönüşümü ve Anayasa Yapım Süreci, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 25, S: 1, Konya 2017

ADITATAR Funda, İzmir İngiliz Başkonsolosluğu'nun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914), Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1, Temmuz Ayı, İzmir 2011

AKBAŞ Mehmet, Evliya Çelebi'nin Gözüyle Kürtler ve Kürdistan, Artuklu Akademi Dergisi, Sayı: 2(1), Mardin 2015

AKSOY Abdülkadir, Geleneksel Devletten Modern Devlete: Sanayi Devrimi ve Kamu Yönetimi Düşüncesinde Değişim, Uluslar arası Politik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, Aralık Ayı, Sakarya 2016

ALPTEKİN Yavuz M, Ortadoğu'da Emperyalist Kışkırtma ve Kürtler, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 14, Trabzon 2017



ALTUNOĞLU Mustafa, Millet İnşası: Modernist ve Etno-Sembolcü Yaklaşımlar, T.C. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 26 Nisan, Kütahya 2010

ARIK Tuğrul, Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcının Arka Planı ve 1675 Senesine Kadarki Seyri, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, Cilt 12, Sayı 45, Ocak Ayı, İstanbul 2016

ARSLAN Süleyman, Atatürk Milliyetçiliği, 100. Yıl Atatürk Konferansları, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981

AYTEPE Oğuz, Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti, Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı: 174, Haziran Ayı, Ankara 1998

BAŞARAN Uğur, Atasözlerinin Kalıpsallığı Üzerine, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish Volume 8/9 Summer, Ankara 2013

BAYRAKTAR Gökhan, Harbin Beşinci Boyutunun Yeni Gereksinimi: Siber İstihbarat, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl: 10 Sayı: 20, İstanbul 2014

BAYSAL Alev, Batılılar Gözüyle Harem: Gerçek Ve Fantezi - Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4 /1-I Winter, Ankara 2009

BİÇER Bekir, Sultan II. Abdülhamit'in Kürt Politikası, Tarih Okulu Dergisi, Haziran Ayı, Yıl: 9, Sayı: XXVI, İzmir 2016

BOLAT Bengül – AYAZ Ratip, İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecine Etkileri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 61, Güz, Ankara 2017

BOLELLİ Nurettin, Alfabe'nin İcadı ve Tarih Boyunca Kürtlerin Kullandığı Alfabeler, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, Yıl:1 Cilt:1 Sayı:1, Ocak Ayı, Bingöl 2015

BOZKURT Abdurrahman, I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri ve Güvenlik Algısı (1914-1915), Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı:36 / Güz, Ankara 2014

BULUT Yücel, Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği Oryantalizm ve William Jones, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 6, İstanbul 2006

BURAN Ahmet, Kürtler ve Kürt Dili, Turkish Studies Dergisi, Volume 6/3 Yaz, Ankara 2011

CAN Cahit, Zerdüştlük ve Zerdüş Hukuk, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Cilt:25, Ankara 1968, S.273

ÇABUK Mustafa, İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi Arap Büro (1916-1920), Belgi Dergisi, Sayı: 17, Denizli 2019

ÇAKIR Ömer, Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatının Kaynaklarından Biri Olarak Harpler I:Kırım Harbi (1853-1856), Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4 /1-II Winter, İstanbul 2009

ÇOLAK Kamil, Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi, Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi (2008-II), Sakarya 2008

DAYHAN Ahmet Tahir, Yıkılış Döneminde Asya ve Kuzey Afrika'daki Osmanlı Topraklarını "Keşfeden" Oryantalistler, Kongre Bildirisi, 38. ICANAS Uluslar arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara 2007

DEVECİ Can, İngiltere'nin Ortadoğu Politikaları (1914-1922), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Isparta 2012

DİKİCİ Erkan, Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Vol:3, Sayı:2 Haziran Ayı, Karabük 2014

DOĞAN Kadir Caner – ŞENTÜRK Suat Hayri, İngiltere'de On Yedinci Yüzyıl Devrimler Çağı ve Parlamentarizmin Gelişimi Doğrultusunda Bütçe Hakkı, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 7 Sayı: 14, Trabzon 2017

DOĞAN Orhan – ERDOĞAN Aysel, XIX. Yüzyıl İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi, Gaziantep Üniversitesi Journal of Social Sciences, 16(3), Gaziantep 2017

DÖRDÜNCÜ Muharrem , 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi – T.C Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, Afyon 2001

DUMAN Asiye, Millî Kimliğin Temel Göstergesi Olarak Dil, Türk Yurdu Dergisi, Yıl: 100, Sayı: 290, Ekim Ayı, Ankara 2011

ELİBOL Numan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 12 Sayı: 2, Isparta 2017

EMEKLİER Bilgehan – ERGÜL Nihal, Petrolün Uluslar arası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik, Bilge Strateji Dergisi, Sayı: 3, Ankara 2010

ERÇİN Abdulkadir, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri (1600-1858), Bartın Üniversitesi Çeşm i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E- Dergisi ISSN: 2149-5866 Cilt:4, Sayı:2 Kış, Bartın 2017

EROL Sevgi Işık, Küresel Bir Sorun Olarak Demografik Dönüşüm: Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Önlemler, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, Sayı 37, Ankara 2016

ERTEKİN Yücel, Halka İlişkiler, TODAİE Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995

GÜNDÜZ Ahmet, Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler “Ortadoğu Örneği”, Tarih Okulu Dergisi, Mart Ayı, Yıl:9, Sayı:XXV, İzmir 2016

GÜNDÜZ Şinasi, Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler, Diyanet İlmi Dergi, Cilt: 38, Sayı:2, Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Ankara 2002

HENNERBICHLER Ferdinand, Kürtlerin Kökeni (Çev: Mehmet Aslanoğulları), Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Yıl: 2 Cilt:2 Sayı: 3, Bingöl 2016

IRMAK Sadi, Atatürkçülüğün İlkeleri, ATAM Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 15 Temmuz, Ankara 1998

İLHAN Suat, Jeopolitik Kavramı Ve Unsurları, Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel, Kış 2002, Cilt: 8, Sayı: 4

İŞCAN İsmail Hakkı, Uluslar arası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları, Uluslar arası İlişkiler Dergisi, Cilt:1, Sayı:2 Yaz, Ankara 2004

İŞYAR Ömer Göksel, ABD Avrasya’da Rus Çarı I. Petro’nun Güneye Yayılma Stratejilerinden mi Esinleniyor? – Makale, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu USAK, Tartışma Platformu, Ankara 2014

KARACA Niyazi Taha, İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ni Koruma Politikasını Terk Etmesi, Sempozyum Bildirisi, INOCTE 2016 – Uluslar arası Osmanlı Araştırmalarında Yeni Eğilimler Sempozyumu, Saraybosna 2016

KARTIN Cengiz, Binbaşı Noel’in Hava Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı Arşivlerindeki Gönderilerinde Kürt Ermeni Münasebetleri, Yeni Türkiye Dergisi, Yıl: 20, Sayı: 64, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2014

KAYA Abdullah, Başlangıcından 1071’e Kadar Türklerin Anadolu’ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme, EKAV Akademi Dergisi, Yıl:18, Sayı:59 Bahar, Ankara 2014

KILIÇ Orhan, Osmanlı Belgelerinin Dili ve Işığında Kürdistan Kavramı, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Düünden Bugüne Ortadoğu Sempozyumu, Bildiriler, Elazığ 2015

KOÇAK Birgül, Uluslararası Oryantalistler Kongreleri (1873-1973) Üzerine Bir Değerlendirme, Kebikeç Dergisi, Sayı: 34, Ankara 2012

KÖK Bahattin, Semarra’nın Kuruluşu, T.C Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi, Sayı: 19, Erzurum 2003

KÖSELİ Mutlu, Bilimsel Araştırma Yöntemlerinin İstihbarat Analizinde Kullanılması, Güvenlik Stratejileri Dergisi Yıl: 11 Sayı: 21, Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2016

KUŞÇU Ayşe D, Türklerin Orta Doğu Hakimiyeti, Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt:1, Sayı:1 , Ankara 2006

KÜÇÜKKALAY Mesut, Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 2 Güz, Isparta 1997

MALHUT Mustafa, Mezopotamya Üzerinde İngiliz-Alman Nüfuz Mücadelesi, Tarih Okulu Dergisi, İlkbahar-Yaz Sayı: XIV, İzmir 2013

NİZAMOĞLU Yüksel, 1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyanının Yayılması ve Medine'nin Tahliyesi Programı, Bilig Dergisi, Sayı: 66, Yaz Sayısı, Ankara 2013

NURDOĞAN Arzu M, Angilikan Kilisesi'nin Osmanlı'daki Sancaktarı: Church Missionary Society: Kuruluşu Yapısı ve Yayınları – I, Dini Araştırmalar Dergisi, Temmuz – Aralık, Cilt: 16, Sayı: 43, Ankara 2013

O'BRIAN Patrick, Fiscal and Financial Preconditions For The Rise of British Naval Hegemony 1485-1815, Economic History Working Papers, Department of Economic History, London School of Economics and Political Science, London UK 2005

OCAK Ahmet, Haçlı Seferlerinin Ortaya Çıkışı ve (Doğu-Batı Dünyaları Açısından) Doğurduğu Sonuçlar, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:14, Yıl:14, Sayı:3 : 14, Bolu 2014

ORHAN Sibel, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Weltpolitik Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı Topraklarını İkinci Ziyareti (1898), Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, No: 5 Kasım Ayı, Vol:7, Karabük 2018

ÖZALKAN Seda, Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği, İNSAMER Araştırma No: 56, İstanbul 2018

ÖZCAN Emine Sennur, İslamiyet Öncesi (Cahiliye Devri) Arap Kültüründe Rivayet ya da Tarih Bilinci, Tarih Okulu Dergisi, Eylül-Aralık, Sayı:XI, İzmir 2011

ÖZDAĞ Savaş, 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği “Propaganda Üzerine”, (Ed:Ümit Özdağ – Yaşar Kalafat), ASAM Yayınları, Ankara 2003

ÖZTÜRK Armağan, Düzenin Meşruluğu Bağlamında İbni Haldun Felsefesinin Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı: 63, Ankara 2014

SAKİN Serdar – DEVECİ Can, Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme, History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı/ Relationships of the USA and The Great Middle East Special Issue 2011

SARIKÇIOĞLU Melike, İnan Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:3 Sayı:5, Haziran Ayı, Ankara 2013

ŞAHİN İsmail, İngiltere’nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878), Asia Minor Studies Dergisi, Cilt: 4 Sayı: 7, Ocak Ayı, İstanbul 2016

TÜRKMEN Zekeriya, 30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 11, Ankara 2000

TÜRKMEN Zekeriya, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın Emriyle Yarbay Şefik ÖZDEMİR Bey’in Revandiz, Musul-Kerkük-Süleymaniye Harekâtı, Aydın İnsan ve Toplum Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, Aydın 2016

ULUÇ Vahap A, Kürtlerde Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret, Mukad-dime Dergisi, Sayı 2, Mardin 2010

URAL Selçuk, Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Po-litikası, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 39, Mayıs Ayı, Ankara 2007

ÜZEN İsmet, Mütareke Döneminde Bir Eşkiyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs – 18 Ağustos 1919), T.C Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Dergisi, Sayı:64, Ankara 2006

YALÇIN Emrullah, Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası, T.C Toros Üniversitesi İktisadi İdari Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı:4, Mersin 2015

YANIK Celalettin – KARA Mustafa, Milliyetçiliğe Yönelik İki Kuramın Değerlendirilmesi: Modern Milliyetçi Kuram ve Etno-Sembolcü Milliyetçi Yaklaşım, T.C. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7 (1), Çankırı 2016

YAVUZ Nuri, Şark Meselesi Açısından Ortadoğu Gelişmeleri, T.C Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 3, Ankara 2003

YİNER Abdulnasır, Güneydoğu'daki Etnik Problemler ve Çözüm Arayışla-rı, Köprü Dergisi, Bahar Sayısı 2007

ZEYREK Suat, Milli Mücadele Sürecinde Türk-İngiliz Rekabeti: Kürt So-runu, Türkiyat Mecmuası, Cilt: 23, Bahar Sayısı, İstanbul 2013

YÜCEL İdris, Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914), CTAD, Yıl:7 Sayı: 14 Güz, Ankara 2011



#### **IV Tez Çalışmaları:**

AĞCA Akın, Şark Meselesinde Kürtçülük (1787-1923), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T. C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı, Bursa 2012

AKKAYA Ayşe, Geçmişten Günümüze Ortadoğu'da Petrol Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Konya 2016

BERK Osman Tunahan, Türkiye ve Açık Kaynak İstihbaratı, Yayınlanmamış Harekat ve İstihbarat Ana Bilim Dalı Tez Çalışması, T.C. Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul 2014

ÇELİK Hamit, Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014

DİZLEK Özkan, Sömürgecilik ve 1763 – 1947 Dönemi Pax-Britanicca: Hindistan Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2018

GÖK Ali, İkinci Körfez Savaşı Örneğinde ABD'nin Psikolojik Harekat ve Propaganda Uygulamalarının İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı, SAREM, İstanbul 2012

İDRİSOĞLU Railya Elif, Rusya'nın ve ABD'nin SSCB Sonrası Ortadoğu Politikaları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar arası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Konya 2010

KODAMAN Barçın, Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2002

MARAL Taylan, Türkiye'de Kürt Kimliğinin Kültürel Bağlamda İncelenmesi ve Siyasallaşma Süreci, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014

SÖNMEZ Pelin, Avrupa Birliği'nde Yeni Dönem Post-Kolonyal İlişkiler ve Göç Politikaları Diyalogu (Doktora Tezi), A.B. Akademik Araştırmalar Serisi No:4, T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Ankara 2015

TAŞKIN Ersen, Eski Anadolu Tarihinde Persler, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Konya 1992

TEKİN Ferhat, Hakkari Örneğinde Aşiret, Cemaat ve Akrabalık Örüntülerinin Modernleşme ve Kırsal Çözülme Sürecindeki Siyasal ve Toplumsal Sonuçları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005

YILMAZ Özgür, Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Trabzon 2006

YÜKSEL Çağdaş, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Denizli 2019

## **V Talimnameler:**

Headquartes Department of the Army, Field Manuel FM 2.0 İntelligence, Washington 2004

HEUER Richard J, Psychology of Intelligence Analysis, Center for the Study of Intelligence CIA, Langley – Virginia 1999

T.C Genel Kurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, MT 31-1 Psikolojik Harekat Talimnamesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002

YAKIN Aziz, İstihbarat: Casusluk ve Casuslukla Mücadele, Dışişleri Bakanlığı Akademisi Yayınları, Sayı: 5, Ankara 1969

## **VI Arşiv Belgeleri:**

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, ATASE Arşivi, Kutu: 106, Gömlek: 87, Belge No: 2

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, ATASE Arşivi, İstiklal Kls:1676, Ds: 408, F: 1